

OBSAH

Ján Bosák : Prognózovanie a jazykoveda	113
František Miko : Veta ako štruktúrna jednotka	124
Josef Stěpán : K základním semantickým pojmům	133
Viktor Krupa : O vnitřní stavbě metafory	149
Jozef Mlacek : Wellerizmy, problematika ich vymedzenia a prekladania	157

Diskusie

Wolfgang D. Dressler — S. Moosmüllerová : Standard, substandard a diasystém národného jazyka v Rakúsku	166
---	-----

Správy a posudky

Jubilant Viktor Krupa , J. Bosák	172
Súpis prác Viktora Krupu za roky 1956—1985, L. Dvonč	174
Zivotné jubileum docentky Elly Sekaninovej, K. Buzássyová	187
Na šesťdesiatku Ladislava Dvonča, J. Horecký	188
Dvonč, L. : Dynamika slovenskej morfológie, J. Sabol	189
Dressler, W. D. : Morphology. The dynamics of derivation, J. Horecký	191
Grodzinski, E. : Językoznawcy i logicy o synonimach i synonimii, S. Ondrejovič	192
Donskich, O. A. : Proischozhenije jazyka kak filosofskaja problema, J. Doňnik	195
Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache, S. Michalus	196
Fauconnier, G. : Mental spaces. Aspects of meaning construction in natural languages, V. Krupa	199
Miller, J. : Semantics and syntax, V. Krupa	201
Zasadnutie Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov v Sofii, J. Sabol	202
Za profesorom Jánom Oravcom, J. Horecký	203

СОДЕРЖАНИЕ

Ян Босак : Прогнозирование и языкознание	113
Франтишек Мико : Предложение как структурная единица	124
Йосеф Штепан : К основным понятиям семантики	133
Виктор Крупа : О внутренней организации метафоры	149
Йосеф Младек : Веллеризмы, проблема их определения и перевода	157

Дискуссия

Волфганг Д. Дресслер — С. Моосмюлерова : Стандарт, субстандарт и диасистема национального языка в Австрии	166
--	-----

Сообщения и рецензии

Юбиляр Виктор Крупа , Я. Босак	172
Список работ Виктора Крупу опубликованных в период 1956—1985 гг. Л. Двонч	174
Жизненный юбилей доц. Эллы Секаниновой, К. Бузашишова	187
К шестидесятилетию Ладислава Двонча, Я. Горецки	188
Двонч, Л. : Динамика морфологии словацкого языка, Я. Сабол	189
Дресслер, В. Д. : Морфология. Динамика словообразования, Я. Горецки	191
Гродзински, Е. : Лингвисты и логики о синонимах и синонимии, С. Ондрейович	192
Донских, О. А. : Происхождение языка как философская проблема, Ю. Доњник	195
Настольный словарь современного немецкого языка, Ш. Михалус	196
Фоконньер, Г. : Ментальные пространства. Смысловые конструкции в естественном языке, В. Крупа	200
Майлер, Дж. : Семантика и синтаксис, В. Крупа	201
Совещание Международной комиссии по фонетике и фонологии славянских языков в Софии, Я. Сабол	202
За профессором Я. Оравцом, Я. Горецки	203

PROGNÓZOVANIE A JAZYKOVEDA

JÁN BOSÁK

I. Rozvoj vedy z hľadiska rokovania XVII. zjazdu KSČ a zjazdu KSS

Strategickým cieľom, naliehavo vytýčeným na zjazdových rokovaniach, sa stala intenzifikácia spoločenskej reprodukcie, a v rámci nej aj intenzifikácia vedeckovýskumného procesu. Závažnou skutočnosťou, ktorá v konečnom dôsledku ovplyvňuje aj rozvoj našej vedy, je požiadavka neodkladne prekonať extenzívny vývin a nastúpiť cestu intenzívneho rozvoja. Vzhľadom na historický dosah všestrannej intenzifikácie a jej sociálno-politickú náročnosť by sa mala v nastávajúcom období **odohrať „jedna z najväčších zmien za obdobie výstavby socializmu“** (Vybrané prognózy ekonomického a sociálneho rozvoja ČSSR I., 1983; citované podľa projektu Východisková hypotéza rozvoja vedy v SSR do r. 2010, 1985, s. 3). Uskutočnenie obratu od extenzívneho k intenzívnemu rozvoju spoločnosti nastoľuje ako jedinú alternatívu rozvíjať a využívať vedu, organicky a efektívne ju začleňovať do celého frontu budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti (Veda a vedecko-technická revolúcia v uzneseniach a prejavoch, 1984). V tejto súvislosti sa do centra pozornosti dostávajú problémy vedy, dynamiky jej rozvoja, výskumnej orientácie, využívania výsledkov výskumu pri dosahovaní spoločenských cieľov. Zdôraznil to na zjazde KSS aj Jozef Lenárt, keď žiadal „vystupňovať tvorivú a realizačnú schopnosť organizácií v celom komplexe veda — výroba — využitie“.

Už na prvý pohľad je zrejmé, že takéto náročné úlohy, aké stoja v súčasnosti pred našou spoločnosťou, nemožno vytyčovať bez dlhšej časovej perspektívy. A v tomto procese pripadla už pri príprave základných zjazdových dokumentov závažná úloha prognostickej činnosti a prognózovaniu.¹ V najširšom zmysle možno totiž predmet prognózovania vidieť v skúmaní toho, ako veda funguje v spoločnosti, ako možno vedu využiť na riešenie spoločenských problémov. V centre prognostickej činnosti je

¹ Prognostické práce sa u nás začali na základe uznesenia vlády ČSSR č. 10/1983 a vlády SSR č. 26/1983. V súlade s týmito uzneseniami bola ustanovená Rada pre súhrnnú prognózu vedecko-technického a sociálno-ekonomického rozvoja ČSSR a analogická Rada pre súhrnnú prognózu SSR. Okrem toho je v rámci SAV zriadená Komisia pre prognózu vedy, pri jednotlivých oddeleniach sú utvorené pracovné skupiny pre prognózovanie vedy. Pracovná skupina pre spoločenské vedy je etablovaná pri Vedeckom kolegiu SAV pre filozofiu, pedagogiku, psychológiu a vedy o práve a jej predsedom je člen korešpondenti D. Kováč. Členom tejto skupiny je aj autor tohto príspevku.

teda nielen rozvoj vedeckého poznania, ale aj proces jeho produkcie, distribúcie a uplatňovania jeho výsledkov v konkrétnom historickom kontexte.

Ak má naša jazykoveda zodpovedne plniť úlohy vytýčené XVII. zjazdom KSC a zjazdom KSS aj z hľadiska dlhšej časovej perspektívy, pokladáme za nevyhnutné oboznámiť sa s podstatou prognózovania, nájsť jazykovede miesto pri plnení úloh v rámci spoločenských vied a na tomto základe určiť hlavné smery jej činnosti, určiť spôsoby a metódy na dosahovanie vytýčených cieľov.

II. Základné pojmy a metodologické východiská prognózovania²

Aj keď fond vedeckého poznania ako tematicky, problémovo a disciplinárne organizovaný súbor vedeckých poznatkov má globálny charakter, je nesporným faktom, že vývoj vedeckého poznania sa urýchľuje alebo spomaľuje v závislosti od konkrétnych historických podmienok. Veda je totiž nielen vedecké poznanie — ako sme to často náchylní si myslieť —, ale zahŕňa aj vedné inštitúcie, vedcov, technické prostriedky a pod. Takto chápaná veda je organickou súčasťou konkrétnej spoločnosti, konkrétneho spoločenského reprodukčného procesu, a preto má zmysel hovoriť o národnej vede (Gál — Frič, 1986), prognózovať konkrétnu národnú vedu. Účelné smerovanie národnej vedy je podmienené tak zákonitostami vedeckého poznania, ako aj praktickými požiadavkami danej spoločnosti.

Ako sme už povedali, v najširšom zmysle možno vidieť predmet prognózovania v skúmaní toho, ako možno využiť vedu na riešenie spoločenských problémov. Jedným z možných prístupov je koncepcia, ktorú predstavil I. V. Bestužev-Lada v monografii *Poiskovoje socialnoje prognozirovanije* (1984) a o ktorú sa opiera aj metodológia prognózovania vedy v SSR (pozri poznámku 2). Podľa tejto koncepcie cieľom prognózovania vedy je: 1. signalizácia rozvojových problémov, 2. vyhľadávanie rozvojových príležitostí, 3. mobilizácia zainteresovanej verejnosti v záujme eliminácie ohrozenia a využívania šancí (pozri aj Gál, 1984). Takto chápaný prognostický výskum predpokladá orientáciu na „citlivé“ či „neuralgické“ body objektu, ktoré utvárajú bezprostredný predmet prognózovania. Tieto miesta možno nazvať *problémové situácie* (porov. aj *Východisková hypotéza rozvoja vedy v SSR do r. 2010*, 1985, s. 3). Identifikovanie problémovej situácie predpokladá odhalenie rozporu medzi aktuálnym, anticipovaným a žiadúcim stavom skúmanej skutočnosti

² Väčšina materiálov z tejto oblasti je publikovaná vo forme interných tlačí, preto pokladáme za potrebné zreprodukovať základné metodologické východiská tej koncepcie, ktorú vypracoval riešiteľský tím v Kabinete teórie vedy a prognóz Výpočtového strediska SAV pod vedením Ing. Fedora Gála, CSc. Okrem dvoch súhrnných materiálov *Východisková hypotéza rozvoja vedy v SSR do r. 2010* (október 1985) a *Ciele a potenciály vývoja vedy v SSR* (apríl 1986) vychádzame aj zo zborníka štúdií *Niektoré problémy prognózovania vedy* (1986), ale najmä z mnohých štúdií zodpovedného riešiteľa tejto úlohy F. Gála a jeho spolupracovníkov (pozri bibliografiu).

vrátane podmienok a ciest jeho riešenia. Sama prognóza potom na základe vymedzenia **rozvojových problémov** načrtáva možné, pravdepodobné a preferované cesty ich riešenia k zvolenému horizontu času, predstavuje istý „zásobník príležitostí“ (Gál, 1986 a).

Pri prognózovaní sa rozlišujú tri úrovne (Niektoré problémy prognózovania vedy, 1986, s. 21—22): **mikroúroveň** (úroveň vedných disciplín, odborov, problémov, tém a pod.), **mezoúroveň** (úroveň vedy ako relatívne autonómneho spoločenského celku) a **makroúroveň** (úroveň vedy ako súčasť celospoločenského reprodukčného procesu). Je logické, že problémová situácia má na každej úrovni špecifický obsah a je zrejme — ako to už dokázali autori predstavovanej koncepcie —, že prognózu treba začať rozvíjať z mikroúrovne. (Hlavným nedostatkom prognózovania v predchádzajúcich rokoch bolo, že sa vychádzalo iba z makroúrovne a nebrali sa do úvahy príslušné rozvojové potenciály; pozri ďalej.)

Prvým krokom pri prognózovaní je identifikácia problémovej situácie prostredníctvom panelu expertov (známe metódy anketového typu a pološtandardizované rozhovory zoči-voči). Výsledky prvého kroku sa syntetizujú, pričom sa pri nich permanentne využíva spätná väzba a selekcia na základe zvolených kritérií hodnotenia. Kým táto prvá fáza má diagnostický charakter, v druhej fáze sa vybrané problémové situácie stávajú predmetom analyticko-prognostických sond, individuálnych alebo kolektívnych expertíz, v ktorých sa načrtávajú cesty riešenia rozvojových problémov. Ich vzájomná integrácia má podobu *prognostického scenára* — kľúčového nástroja v prognózovaní vedy. Poslednou fázou je zaktivizovanie participantov, zhodnotenie a skorigovanie scenára. Aktívna účasť ľudí na formovaní svojej budúcnosti je vlastne novo sa formujúca prognostická paradigma (Ciele a potenciály rozvoja vedy v SSR, 1986, s. 12).

Autori predstavovanej koncepcie najnovšie spresnili postup pri tvorbe parciálnych prognóz s možnosťou ich integrácie (Gál, 1986 a). Prvý krok predstavuje *identifikácia rozvojových cieľov*. Jeho funkciou je konfrontovať ciele a rozvojové problémy spoločnosti s cieľmi patriacimi do kompetencie skúmanej oblasti vedy. Vyústením tohto kroku je informácia o tom, či a kde je určitá vedná disciplína schopná prispieť k dosahovaniu konkrétnych celospoločenských cieľov, resp. k riešeniu konkrétnych rozvojových problémov. Druhým krokom je *identifikácia rozvojových tendencií*. Samy ciele výskumu vypovedajú o smerovaní výskumu iba veľmi nejasne a nekonkrétne, preto sa v tomto kroku identifikujú rozvojové tendencie danej oblasti vedy z hľadiska stavu a vývoja doma i v zahraničí (štruktúra a hierarchia tém výskumu, časové súvislosti riešenia týchto tém a i.). Tretím krokom je *odhad disponibilných rozvojových potenciálov*. Tu sa rozvojovým cieľom a rozvojovým tendenciám danej oblasti vedy priradujú ako kádrový, materiálno-technický, informačný a organizačný potenciál. (Potenciál sa definuje ako súbor vlastností určitého objektu, ktoré pre nejaký spoločenský subjekt predstavujú možný prostriedok na dosiahnutie jeho cieľa; op. cit., s. 158.) Vyústením je informácia o tom, či a nakoľko

disponujeme potenciálmi pre rozvoj vedeckých výskumov vo vzťahu ku konkrétnym témam a rozvojovým cieľom v danej oblasti vedy. Štvrtý krok predstavuje identifikácia možných vedecko-technických, sociálnych, ekonomických, ekologických a ďalších súvislostí predpokladaného vývoja skúmanej oblasti vedy. Jeho funkciou je priradiť k identifikovaným cieľom, tendenciám a rozvojovým potenciálom *výstupové charakteristiky* typu aké to prinesie pozitívne a negatívne efekty? ako to ovplyvní rozvoj poznania v príslušných oblastiach vedy? a pod. Napokon piaty krok je syntézou parciálnych prognostických informácií. Konečnou fázou je *vytýčenie stratégie rozvoja vedy* v danom spoločenskom kontexte a k zvolenému horizontu času.

III. Prognózovanie v spoločenských vedách

Hlavná úloha spoločenských vied sa naliehavo formovala na XVII. zjazde KSC: „na základe tvorivých marxisticko-leninských prístupov skúmať aktuálne otázky budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, lepšie odhaľovať a spoznávať objektívne spoločensko-ekonomické zákonitosti a pripravovať podklady na rozvíjanie programovej činnosti strany pri riešení najzávažnejších úloh sociálneho a ekonomického rozvoja“. Okrem tejto aktívnej účasti spoločenských vied na riešení problémov spoločenskej praxe sa pri prognózovaní vychádza z ďalších dvoch predpokladov: 1. z nevyhnutnosti rozvíjať vlastné vedecké výskumy s ohľadom na špecifiku predmetu skúmania; 2. prispievať k poznávaniu a kultivácii človeka v konkrétnej spoločnosti (Ciele a potenciály rozvoja vedy v SSR, 1986, s. 14).

Tieto aktuálne požiadavky rozvoja našej spoločnosti našli doteraz odraz v **sformulovaní novej** komplexnej úlohy pre spoločenské vedy v Slovenskej akadémii vied s predbežným pracovným názvom „Človek a jeho činnosť ako individua, osobnosti a subjektu prakticko-pretvárajúcich aktivít“. Táto úloha je odpoveďou na požiadavku vytýčenú XVII. zjazdom KSC, že „spoločenskovedný front musí s väčšou smelosťou a sústavnosťou analyzovať život našej spoločnosti, zamerať svoje úsilie na vypracúvanie koncepcií a návrhov slúžiacich na urýchľovanie sociálno-ekonomického rozvoja, skvalitňovanie politického systému, zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu, prognózovanie ďalšieho spoločenského vývoja“. Za nezastupiteľné poslanie spoločenských vied sa pokladá „ich rastúci podiel na upevňovaní socialistickeho vedomia nášho ľudu, osobitne mladej generácie, na výchove a formovaní socialistickeho človeka“ (Plevza, 1986).

V 7. päťročnici sa novými, spoločensky najefektívnejšími i najžiadanejšími stali výstupy vo forme podkladových (konceptných) štúdií, teoreticko-analytických podkladov a expertíz pre oblasť riadenia spoločenských procesov, ktorých adresátmi boli najvyššie orgány riadiacej a decíznej sféry (ústredné a ďalšie politické orgány, viaceré republikové i federálne orgány a inštitúcie, najvýznamnejšie organizácie Národného frontu a i.). Tvorba týchto materiálov mala vzostupnú tendenciu od

r. 1983 a vyvrcholila r. 1985, keď sa pripravovali materiály pre zjazdové rokovania a súhrnnú prognózu. Charakteristickou črtou týchto výstupov je ich výrazná orientácia na kľúčové problémy v riadení spoločenských procesov a rozšírenie tejto činnosti o nové aktivity.³

Táto komplexná úloha je takto formulovaná po prvý raz. Štruktúrne predstavuje vlastne istý „vertikálny rez“ cez výskumné programy jednotlivých spoločenskovedných ústavov SAV s dôrazom na interakciu človek — spoločnosť. Takto formulovaný program výskumu vyvoláva ešte pred jeho začatím potrebu riešiť aj viaceré otázky metodologického charakteru. V prvom rade by bolo treba prehodnotiť tradičné delenie spoločenských vied na „vlastivedné“ a tie ostatné, no aj ich novšie chápanie ako „preferovaných“ a tých ostatných. Malo by sa nájsť konštruktívne východisko medzi tradičným hľadiskom predmetu výskumu jednotlivých spoločenskovedných disciplín a hľadiskom naliehavosti riešených úloh. Objektívne totiž v dôsledku globálnosti spoločenskej praxe nemožno hovoriť o hlavných a menej dôležitých vedných disciplínach, ale o hlavných a menej dôležitých problémoch v istom štádiu vývinu.⁴

Z pohľadu psychológa (Kováč, 1985, s. 93 n.) spoločenské vedy možno členiť na vedy o spoločnosti, vedy o človeku, humanitné vedy a všeobecné vedy (filozofia, história). Z pohľadu lingvistu sa podáva detailnejšie členenie (Horecký, 1983, s. 8—9): Vedy skúmajúce sociálny obraz sveta možno členiť na vedy o základni, vedy o nadstavbe a vedy o človeku (antropologické vedy). Vedy o človeku sa ďalej členia na filozofické vedy o človeku (resp. vedy o myslení), vedy o vývine spoločnosti (historické vedy) a konkrétne spoločenské vedy, ktoré skúmajú významovú stránku javov (semiotické vedy, kam patrí aj jazykoveda). Mimo tohto triedenia stoja integratívne vedy, ktoré zovšeobecňujú poznatky všetkých vied a slúžia ako metodologický základ pre ostatné vedy (filozofia, formálna logika, matematika, kybernetika). Z pohľadu prognostika (Gál, 1985 b, s. 734) je dôležitá zasa to, že na pozadí sociológie, ekonómie, psychológie, matematiky a teórie informácie vznikajú nové vedné disciplíny, ašpirujúce na komplexné a transdisciplinárne postihnutie spoločenských javov. Nové paradigmy v skúmaní a modelovaní spoločenských systémov sa formujú na základe takých pojmov, ako sú systémovosť, celkovosť, synergizmy, fluktuácie, dispácie štruktúr a pod. Tieto systémové paradigmy, na ktoré sa sústreďuje prognostika, sa „vklínajú“ medzi partikulárne teórie a dialektiku.

Nejde tu o nijaké „akademické“ členenie či samoučelnú klasifikáciu, ale o nanaj-

³ Za jazykovedu sa takto pripravila expertíza *Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti*, ktorú na podklade rokovania rovnomennej konferencie Jazykovedného ústavu E. Stúra SAV spracovali J. Horecký, F. Kočíš, J. Kačala, K. Buzássyová a J. Bosák (*Jazykovedný časopis*, 37, 1986, s. 3—9).

⁴ Z takejto koncepcie vychádza člen korešpondent Damián Kováč.

výš aktuálne uvedomenie si vlastnej zodpovednosti každej vednej disciplíny za rozvíjanie svojej výskumnej oblasti a prenášanie výsledkov výskumu do praxe z hľadiska prehĺbenia vedeckého poznania dialektiky súčasného stavu našej spoločnosti a jej vývinových tendencií. Takto sa v rámci komplexnej úlohy *Rozvoj človeka v socialistickej spoločnosti ČSSR v etape vedecko-technického rozvoja* vytýčili predbežne tieto nosné tematické orientácie spoločenskovedného výskumu: rozvíjanie teórie spoločensko-ekonomickej formácie komunizmu; teoreticko-metodologické otázky výskumu človeka v spoločnosti; dialektika vedomia a konania; historická identifikácia súčasného človeka; úloha subjektívneho činiteľa v riadení socialistickej ekonomiky; ekonomická motivácia pracujúcich ako súčasť intenzifikácie hospodárskeho rozvoja; zdokonaľovanie politického systému socializmu; sociálne súvislosti človeka v práci, rodine a vo voľnom čase; osobnosť — optimálny rozvoj — tvorivá činnosť; sociálna funkcia umenia a estetická výchova; význam a využitie klasického umeleckého dedičstva v živote rozvinutej socialistickej spoločnosti; historické a etnokultúrne aspekty formovania a rozvíjania socialistickeho spôsobu života; úloha jazyka pri kultivovaní osobnosti, pri riadení spoločenských procesov a vo vedecko-technickom rozvoji.

IV. Nové úlohy a cesty slovenskej jazykovedy

Ak máme v sociálno-ekonomických, spoločensko-politických a kultúrnych podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti rýchlejšie a efektívnejšie dosahovať ciele vytýčené obidvoma zjazdmi, **treba aj** v jazykovede postupne docieľiť kvalitatívny obrat. Smerom k spoločnosti, ale aj užšie k riadiacim orgánom a pretrvávajúcim tradičným názorom **treba docieľiť**, aby sa jazykoveda prestala chápať ako „vlastivedná“ disciplína. Viacerí významní jazykovedci (napr. Zvegincev, 1973) presvedčivo ukázali, že jazyk slúži pri výrobe materiálnych hodnôt a zúčastňuje sa na rozvoji vedy a techniky, že je základným prostriedkom pri tvorbe duchovných a materiálnych hodnôt spoločnosti. Jeho špecifické postavenie v spoločenskej štruktúre je dané tým, že nie je výlučne ani fenomén kultúry, ani ideológie, ani nadstavby. So spoločenskými javmi ho spája univerzálna odrazová schopnosť spojená s rovnakou univerzálnou výrazovou (vyjadrovacou) schopnosťou (porov. aj Doruľa, 1979).

Úlohy našej jazykovedy vyplývajúce z rokovaní najvyšších stranických orgánov, ako aj z prognostickej činnosti v oblasti vedy do r. 2010, možno zhrnúť do týchto dvoch hlavných smerov: 1. zintenzívniť výskumný proces, prehĺbiť poznávaciu funkciu jazykovedy; 2. zabezpečiť produkciu, distribúciu a uplatňovanie vedeckých poznatkov v praxi.

Intenzifikáciu výskumného procesu možno docieľiť spojením viacerých postupov a aktivít: voľbou aktuálnych výskumných programov, stanovením priorít výskumu, prehĺbovaním metodológie, rozširovaním interdisciplinárnych väzieb, ale súčasne aj

rozvíjaním tvorivých diskusií, zvyšovaním náročnosti na kvalifikačné a vôbec publikované práce, zvyšovaním náročnosti na výber kádrov a prípravu mladých vedeckých pracovníkov v jazykovede atď.

Jednou z hlavných úloh prognózovania vedy je rozvíjať a kultivovať vlastnú poznávaciu činnosť (Měkutová, 1985). Ak v širších súvislostiach hovoríme pri prognózovaní vlastne o tom, ako využiť vedu na riešenie spoločenských problémov, musí táto orientácia spätne vyvolať pohyb aj vnútri samej disciplíny, prispievať ku kryštalizácii jej vecných a metodologických východísk (Ciele a potenciály vývoja vedy v SSR, 1986). V aplikácii na jazykovedu to znamená, že v najbližších rokoch bude na prvom mieste *výskum teoretických otázok* spätých s poznávaním základných vnútorných zákonitostí jazyka, jeho štruktúry a funkcií.

Na druhej strane sa však ukazuje, že sme sa vo výskume slovenčiny dostali k uzlovému bodu, keď bude treba zväziť a riešiť vzájomný vzťah štruktúrneho a sociálneho prístupu k skúmaniu a analýze jazyka ako dôsledku výrazného rozvoja sociálnych funkcií spisovného jazyka. Preto sa už od r. 1987 pripravuje úloha **Slovenčina v súčasnej komunikácii**, ktorá organicky nadviaže na dokončený projekt *Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny* (konkrétnejšie Buzássyová — Kačala, 1986). Po prvý raz v dejinách slovenskej jazykovedy sa bude v takomto rozsahu uplatňovať zreteľ na spoločenské podmienky používania spisovného jazyka, jeho fungovanie v rozličných komunikačných sférach. Výskum týchto javov prispeje k lepšiemu poznaniu sociálno-funkčnej stratifikácie slovenčiny a mal by vyústiť aj do vypracovania novej teórie spisovného jazyka s praktickými dôsledkami pre jazykovú prax.

Výraznou tendenciou, ktorá bude čoraz viac ovplyvňovať rozvoj súčasných jazykov, je *proces internacionalizácie*; v našich podmienkach pôjde o riešenie **vztahu spisovnej slovenčiny k svetovým jazykom**. Tento proces má však aj širšie dôsledky, než aké sme ochotní pripustiť. **Sústavný prílev tisícov nových termínov** pôsobí proti univerzálnosti jazyka, znižuje jeho **schopnosť slúžiť** dorozumievaniu v celej spoločnosti. Na druhej strane treba však mať na zreteli **primeranosť** a účelnosť nových internacionálnych prostriedkov vzhľadom na stanovený cieľ — rozvoj vedy a techniky. Treba teda hľadať správnu mieru medzi funkčným preberaním cudzích slov a maximálnym využívaním slovo tvorných možností domáceho jazyka — slovenčiny. Kvalitná jazykovedná práca v oblasti odbornej terminológie bude predstavovať nemalý prínos pre rozvoj slovenskej vedy a techniky. Užšie v rámci lingvistiky by sa v tejto súvislosti mala venovať systematickejšia pozornosť aj analýze jazyka vedy.

Zo špecifickosti postavenia jazyka v spoločenskej štruktúre vyplýva aj osobitosť postavenia jazykovedy v rámci vied. *Jazykoveda je svojou podstatou interdisciplinárna veda*. Vzhľadom na náročnosť súčasných úloh treba tento jej charakter ďalej prehĺbovať a rozvíjať, a to v zhode s aktuálnymi požiadavkami súčasnej spoločenskej praxe. Interdisciplinárny výskum, navrhovaný v 8. päťročnici v rámci spoločenských

vied, je odpoveďou na spoločné a komplexné riešenie viacerých základných problémov praxe. Jazykoveda môže aktívne participovať na týchto komplexných **výskumných úlohách**. Prijaté zjazdové dokumenty jasne ukázali, že od každého člena našej spoločnosti sa budú vyžadovať stále vyššie odborné, pracovné, ideologické, morálno-vôľové a etické kvality, ako aj celková kultúrna úroveň. Možno odôvodnene predpokladať, že ovládanie spisovnej slovenčiny sa stane nevyhnutnou a prirodzenou súčasťou tejto aktivity (porov. Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti, 1986). V rámci nových výskumných programov bude treba skúmať vývin obidvoch našich národných jazykov, slovenčiny a češtiny, ďalej **vzťah národných jazykov k jazykom národností**, vzťah slovenčiny k svetovým jazykom, najmä **k ruštine** ako integrujúcemu jazyku svetovej socialistickej sústavy, prehodnotiť úlohu jazykovej kultúry v súčasnej etape vedecko-technického rozvoja a pri zvyšovaní úrovne vzdelanosti, rozpracovať metódy efektívneho **využívania jazyka** v propagandistickej a agitačnej činnosti a i. (ibid.).

Aj pri rozvíjaní jazykovej kultúry bude treba viac využívať *sociolingvistické metódy výskumu* ako významného spätnoväzbového činiteľa pri kultivovaní jazyka, no širšie aj na adekvátnejšiu charakteristiku jazykovej situácie tak, aby sa výsledky výskumu a zovšeobecnené skúsenosti a poznatky z oblasti jazykovej kultúry a jazykovej politiky — súčasť národnostnej a kultúrnej politiky KSC — mohli pripravovať vo forme expertíz ako podklad pre rozhodovanie politických a štátnych orgánov v tejto oblasti.

Doteraz sa vo výskumných programoch, ale aj v spoločenskej praxi venuje málo pozornosti skúmaniu jazyka ako prostriedku riadenia v socialistickej spoločnosti.⁵ Je evidentné, že **riadiace procesy** sa ani na jednom stupni nemôžu zaobiť bez jazyka, že **presné vystihnutie myšlienky, názoru, presvedčenia** môže účinne ovplyvniť **spoločenské dianie** (Skácel — Zima, 1983, s. 8 n.). Ako zdôrazňujú citovaní autori, prostredníctvom jazyka **plánujeme, organizujeme, motivujeme, rozhodujeme, kontrolujeme a hodnotíme**. Treba teda skúmať aj *úlohu jazyka v riadení*, spočívajúcu v účinnom vyjadrení potrieb riadiacej činnosti za pomoci jazyka. Ide o špecifické spojenie jazyka a riadiacej činnosti, ktoré sa realizuje pri výmene informácií, ovplyvňovaní adresátov, pri uľahčovaní riadiacej činnosti tak, aby boli splnené **vytýčené ciele, plány a zámery** (ibid.).

V zhode s tempom vedecko-technického rozvoja sa budú zvyšovať aj požiadavky na **využitie slovenčiny v oblasti techniky** (automatické spracúvanie a vyhľadávanie informácií, umelá inteligencia, komunikácia človek — stroj a i.). Skúsenosti z predchádzajúcich rokov potvrdili, že táto oblasť lingvistiky sa môže rozvíjať iba vtedy, ak je tu aktuálna spoločenská objednávka.⁶

⁵ Týmito otázkami sa u nás zaoberá *Ústav teórie a praxe rečové činnosti* pri Pedagogickej fakulte v Ostrave pod vedením prof. J. Skácela (porov. Skácel, J.—Šustek, E.—Waclavík, T., 1984 a i.).

⁶ V rámci SSR sa tak doteraz nestalo, hoci v Bratislave pracuje báзовé laboratórium pre umelú

Ak sme doteraz hovorili predovšetkým o rozvíjaní nových funkcií jazyka a v súvislosti s tým o aktuálnych úlohách našej lingvistiky, nestrácame zo zreteľa historicko-spoločenský charakter jazyka. Jazyk ako ustavične sa pretvárajúci systém si vyžaduje, aby sa zisťovali zákonitosti vývoja a jeho tendencie v súčasnosti, ale na druhej strane aby sa nezanedbávalo *posilňovanie vedomia historickosti národného jazyka* a jeho vplyv na upevňovanie socialistického vlastenectva. Historický aspekt sa bude vo výskume slovenčiny realizovať vo viacerých projektoch (predovšetkým syntetických a interdisciplinárnych).

V. Identifikácia súčasnej situácie a ďalšie úlohy

V predchádzajúcich častiach sme z rôznych aspektov naznačili, ako by sa mala rozvíjať slovenská jazykoveda na základe uznesení najvyšších stranických orgánov, ako aj v zhode s požiadavkami prognózovania vedy v SSR. V prognózovaní sme na začiatku, realizoval sa iba prvý krok — identifikácia problémovej situácie (anketové odpovede, rozhovory zoči-voči). Zároveň sa pripravil a realizoval návrh na vypracovanie prognostických štúdií za jednotlivé oblasti jazykovedy, ktoré budeme postupne uverejňovať v našom časopise.

Jeden zo základných princípov prognózovania znie, že bez explanácie niet predikcie. Ak máme uvažovať o rozvoji slovenskej jazykovedy za horizont roku 2000, treba si na začiatku ujasniť, ktoré metodologické postupy mali najvýraznejší vplyv na rozvoj slovenskej jazykovedy (tradičný pozitivizmus, štrukturalizmus, rozpracúvanie problematiky teórie spisovného jazyka atď.), ale aj prečo sa výraznejšie neuplatnili matematické a logické metódy, modelovanie, teória informácie a pod. Pritom sa zákonite ukáže, aká bola úloha osobností v rozvoji slovenskej jazykovedy, či dokázali okolo seba sformovať takú školu, ktorá by sa presadila aj vo svetovom, resp. slavistickom rámci. Alebo nám chýbali takéto metodologické a osobnostné zjednocujúce faktory?

Predikcia by mala potom zahŕňať asi takéto okruhy: Generuje súčasný spoločenský vývin v SSR problémy, ktoré má riešiť jazykoveda, v takom rozsahu ako inde vo svete a sme na ne pripravení? Aké cesty hľadať, aby problémy riešené slovenskou jazykovedou mali čoraz širšiu väzbu na spoločenskú prax? Ako hierarchizovať výskumnú kapacitu do roku 2010 v rámci aktuálnych výskumných tém (sociolingvistika, semiotika, psycholingvistika, matematické a logické metódy opisu jazyka, umelá inteligencia, komunikácia človek — stroj a i.)? V rámci zdokonaľovania jazykovej komunikácie venovať najväčšiu pozornosť zvyšovaniu kultúrnej a osob-

inteligenciu socialistických krajín. Roku 1983 napríklad A. Král predložil návrh na vytvorenie interdisciplinárneho tímu na riešenie problematiky komunikácie človek — stroj. Doteraz sa z návrhu nič nerealizovalo, hoci počítačovo orientovaná fonetika predstavuje vo svete jednu z najpríťažlivejších technických tém.

nostnej úrovne socialistického človeka, využívaniu jazyka v riadiacej činnosti, diferencovaným potrebám jednotlivých skupín používateľov slovenčiny, osvojovaniu si cudzích jazykov a pod. ?

Pri analýze a skúmaní týchto základných otázok slovenskej jazykovedy treba vychádzať aj z rozboru rozvojových potenciálov našej vedy, ako sme ich spomínali v príslušnej časti. Kvalitatívny obrat vo výskume sa musí dosiahnuť v podstate s tým istým kádrovým a materiálno-technickým potenciálom, aký je k dispozícii v súčasnosti. Pri posudzovaní vývoja vedy na Slovensku v apríli 1986 (súborne v projekte Ciele a potenciály vývoja vedy v SSR) sa prijala neselektívna a ofenzívna stratégia jej vývoja (op. cit., s. 33—34). Táto stratégia sa zakladá na zvýšení účinnosti organizácie a riadení vedy pri zachovaní existujúcej štruktúry rozvojových potenciálov a cieľov s posilnením príslušných potenciálov vzťahujúcich sa na prioritné ciele.

V tejto situácii je priam osudovou nevyhnutnosťou zorganizovanie cielavedomej a systematickej delby práce vo výskume medzi Slovenskou akadémiou vied a vysokými školami, ktorá sa nebude vyčerpávať iba formálne vykazovanými hodinami a „večnými“ témami, prípadne prácou komisií a pod., ale nadobudne kvalitatívne novú úroveň. Diplomové práce poslucháčov vysokých škôl by mali byť v afinite s úlohami ŠPZV, kvalifikačné práce by nemali byť iba individuálnym „završením“ vedeckého vývinu autora, ale organickou súčasťou syntetických výstupov atď. V ideálnom prípade by každé pracovisko malo mať vyšpecifikovanú „svoju“ oblasť výskumu, ktorou by sa presadilo aj v medzinárodnom rámci.

Osudy ďalšieho vývinu a rozvoja slovenskej jazykovedy ležia — obrazne povedané — na pleciah každého z nás. Uvedomujúc si naliehavosť a náročnosť súčasného stavu, otvárame v Jazykovednom časopise od r. 1987 širokú diskusiu, v ktorej by sa mali meritórne a otvorene posúdiť základné problémy rozvoja slovenskej jazykovedy do roku 2010 z hľadiska aktuálnych úloh vytýčených pre našu spoločnosť na rokovaniach najvyšších stranických orgánov.

Jazykovedný ústav E. Štúra SAV
Bratislava, Nálepková 26

Bibliografia

- BESTUŽEV-LADA, I. V.: Poiskovoje socialnoje prognozirovanije. Moskva, Mysl 1984.
BUZASSYOVÁ, K.—KAČALA, J.: Základné úlohy jazykovedy pri plnení záverov XVII. zjazdu KSC a zjazdu KSS. Slovenská reč, 51, 1986, s. 257—261.
Ciele a potenciály vývoja vedy v SSR. [Interná tlač.] Bratislava, Kabinet teórie vedy a prognóz Výpočtového strediska SAV — skupina prognóz 1986, 209 s.
DORULA, J.: Vedecko-technická revolúcia a jazyk. Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 165—175.
GÁL, F.: Prognózovanie vedy. Sociológia, 32, 1984, č. 1
GÁL, F.: Prognózovanie rozvoja vedy. In: Teorie rozvoje vědy, 9, 1985 a, č. 1, s. 9—25. [Interná tlač. Vydávajú Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV a Ústav pro ekonomii a řízení vědeckotechnického rozvoje, Praha.]
GÁL, F.: Ešte raz o otvorených problémoch prognózovania. Ekonomický časopis, 33, 1985 b, s. 734—743

- GÁL, F.: Prognózovanie rozvoja vedy. In: Niektoré problémy prognózovania vedy. Zborník štúdií. Bratislava, Výpočtové stredisko SAV — Kabinet teórie vedy a prognóz 1986 a, s. 19—31.
- GÁL, F.—FRIC, P.: Konceptuálne východiská prognózovania národnej vedy. [Rukopis.] 1986 b.
- HORECKÝ, J.: Vývin a teória jazyka. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 110 s.
- Jazyková politika a jazyková kultúra v socialistickej spoločnosti. [Spracovali J. Horecký—F. Kočíš—J. Kačala—K. Buzássyová—J. Bosák.] Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 3—9.
- KOVÁČ, D.: Teória všeobecnej psychológie. Bratislava, Veda 1985. 348 s.
- KRÁL, A.: Aktuálne otázky slovenskej fonetiky. Návrh na reorganizáciu fonetického pracoviska. [Rukopis.] Bratislava, marec 1983. 7 s.
- MEKUTOVÁ, H.: Formulace a transformace problému v prognózach vědy a vědeckotechnického rozvoje. Trend — Prognostické informace, 17, 1985, č. 2, s. 2—7.
- Naučno-technická reforma i funkcionirovanije jazykov mira. Red. I. K. Beloded — J. D. Dešerijev. Moskva, Nauka 1977. 270 s.
- Niektoré problémy prognózovania vedy. Zborník štúdií. Prognostické informácie č. 3. Bratislava, Výpočtové stredisko SAV — Kabinet teórie vedy a prognóz. 1986. 226 s.
- PLEVZA, V.: XVII. zjazd Komunistickej strany Československa a úlohy spoločenských vied. Pravda, 67, 26. 5. 1986, č. 121, s. 3.
- SKÁČEL, J.—ZIMA, P.: Jazyk mezi lidmi. O úloze jazyka v řízení socialistické společnosti. Ostrava, Profil 1983. 205 s.
- SKÁČEL, J.—SUSTEK, E.—WACLAVÍK, T.: Tvorba a realizace jazykové politiky socialistického státu z hlediska teorie řízení. Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 10—17.
- Veda a vedecko-technický rozvoj v uzneseniach a prejavocho. Bratislava, Pravda 1984. 349 s.
- Východisková hypotéza rozvoja vedy v SSR do r. 2010. [Interná tlač.] Bratislava, Kabinet teórie a prognóz vedy Výpočtového strediska SAV 1985. 64 s.
- ZVEGINCEV, V. A.: Jazyk i lingvističeskaja teorija. Moskva, Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta 1973. 246 s.

ПРОГНОЗИРОВАНИЕ И ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Резюме

Автор статьи дает сначала информации об основных понятиях и методологии прогнозирования науки в Словацкой социалистической республике, как она разработана в Кабинете теории науки и прогнозов Расчетного пункта Словацкой академии наук (идентификация проблемной ситуации, анализ потенциалов развития, стратегия развития, заинтересованность широкой общественности). В дальнейшем автор толкует главные задачи общественных наук в Словацкой академии наук, именно необходимость развивать собственные научные исследования с учетом специфики предмета исследования и потребностями развитого социалистического общества. Самыми важными задачами для словацкого языкознания в ближайшее время является интенсификация научного исследования, и также обеспечение продукции, дистрибуции и применения научных знаний на практике. В связи с этим важно выбрать актуальные программы исследований, сосредоточиться на социальный подход к изучению словацкого языка, функционально оценивать тенденции к интернационализации языка, больше использовать язык как средство управления социалистического общества и т. п. Статья является введением в широкую дискуссию об актуальных проблемах словацкого языкознания.

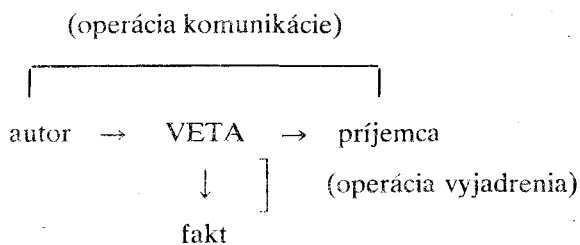
VETA AKO ŠTRUKTÚRNA JEDNOTKA

FRANTIŠEK MIKO

Vo východiskovej štúdii k tejto úvahe *Veta ako semiotická jednotka* (Miko, 1986) sme boli vyšli z predstavy, že veta ako vyjadrenie faktu je zložkou textu. Charakterizovali sme jej vzťah k tematickej rovine. Veta je však nielen časťou textu, ale sama osebe je i celkom, ktorý má svoje vnútorné prvky a vzťahy. Prvým z nich je v zmysle informačnej štruktúry rozostúpenie „faktu“ na kategórie ‚faktor‘ a ‚faktum‘, ako sme k tomu dospeli v predchádzajúcej úvahe.

Vynára sa pritom kritická otázka. Možno „fakt“ s jeho informačnou štruktúrou „faktor ~ faktum“ pokladať už za vetu? Pojem vety sme boli totiž do našich dvoch modelov v spomenutej štúdii zaviedli ako „zariadenie, ktorým sa téma premieňa na obsah“. Ono „premieňanie témy na obsah“ si však možno predstaviť aj bez vety, napr. v situácii sústredeného myslenia na istý problém. Potom však by uvedená charakteristika ešte nestačila na to, aby sme kvalifikovali vetu ako *semiotickú jednotku*.

Vec treba ozrejmiť širšie. Semióza sa realizuje dvojakým dianím, „vyjadrením“ a „komunikáciou“ vyjadreného:

Primerane k tomu treba aj pôvodnú otázku postaviť širšie. Je rozostup ‚faktu‘ na štruktúru ‚faktor‘ \wedge ‚faktum‘ už semiózou, alebo ešte nie?

Nie i áno: tento rozostup je totiž už „na ceste“ k semióze. Tento rozostup je pritom tak alebo onak prítomný v každom myslení i keď ono nevyústi do semiózy. To potom znamená, že každé myslenie je „na ceste“ k semióze. To aj súhlasí so známou predstavou, že myslenie je tak alebo onak späté s jazykom (pravda, dnes sú tu názory diferencovanejšie a povedané dá sa vzťahovať len na myslenie, ktoré má uvedomelejšiu podobu; porov. Petr, 1985; Kořenský, 1985).

V každom prípade teda ide tu už o niečo, čo treba nazvať „prechod od faktu k jeho vyjadreniu“ (a k jeho komunikácii, čo si tu však nebudeme osobitne všímať). Pravda, vetu pritom netreba chápať tak, že je len a len sférou „vyjadrenia“, kým text je už

niečím iným, povedzme sférou „vyjadreného“. Veď aj text je jednotkou, ktorá je definovaná vzťahom k vyjadreniu (a komunikácii). Ako ináč by mohol existovať?

Vyjadrenie vlastne netvorí nejaký úplne homogénny proces. Sú to dve rozdielne veci: „to, čo má byť vyjadrené“ (téma, fakt) a „to, čo z nich robí vyjadrené“, totiž samo „vyjadrenie“. V texte a vete sa odohráva prechod od jedného k druhému. Text je pri všetkej uvedenej „prechodovosti“ prevažne pólom „toho, čo má byť a bolo vyjadrené“ a čo možno nazvať jeho tematickou rovinou, kým veta, ktorá je tiež význačne „prechodom“, je prevažne pólom „vyjadrenia“. Pól vyjadrenia sa charakteristicky situuje do jazykovej oblasti, v texte ho teda predstavuje jazyková rovina. Veta je potom význačne jednotkou jazykovej roviny.

Vzťah vety k textu je pritom rozhodne fundujúci. Bez „faktu“, ktorý má veta vyjadriť a ktorý má svoj pôvod v téme, by veta nemala čo vyjadrovať a nebola by ani komunikáciou. No ani fakt bez vyjadrenia by sa nikam nedostal. Prosto, je tu funkčná dvojitosť vety. Veta má dve tváre, jednu obrátenú navonok, k textu, druhú dovnútra, k jazyku. Veta je priesečníkom textu a jazyka. No, znova, nie ako oddelených fenoménov, ale ako javov, ktoré sa prekrývajú.

Zdá sa, akoby sme tu mali do činenia s istým paralelizmom. Spomeňme si však, že de Saussure chápe parole ako sféru jedinečného a langue ako sféru všeobecného. Možno chápať text potom analogicky ako záležitosť jedinečného a vetu ako záležitosť všeobecného?

Vieme, ako na tento rozpor narazil v syntaxi štrukturalizmus a riešil problém dvojicou pojmov výpoveď (sféra jedinečného) ~ veta (sféra všeobecného). Riešil to v domnienke, že text je už len sférou jedinečného.

V našej úvahe nám išlo a ide predovšetkým o vetu. Jej vzťah k textu nás však vedie aj k jeho problémom. Je zrejme, že pritom ide o jeho „všeobecný“ aspekt, o to, čo platí pre „text vôbec“.

Nehľadíme teda naň len ako na jedinečný, konkrétny fenomén. Je to prirodzené. Ako každý reálny jav ani text sa nevymkyna z dialektiky všeobecného a zvláštneho. Ontologicky je daný ako ich jednota. Máme potom analogicky s dvojicou „výpoveď“ a „veta“ voliť v ňom pre „jedinečné“ („zvláštne“) a pre „všeobecné“ tiež osobitné názvy? (A máme ich takto voliť pre každý predmet?)

Situáciu možno bez ďalšieho vysvetľovania demonštrovať maticou:

	Zvláštne	Všeobecné
Celok:	konkrétne texty	text vôbec
Časť:	konkrétne vety	veta vôbec

Zdá sa, že vo svetle takejto predstavy de Saussure neriešil vec dosť diferencovane. Jeho pozícia je disparátna a medzerovitá:

	Zvláštné	Všeobecné
Celok (text) } Časť (veta) }	parole	Ø langue

Mal jednak rozlíšiť „zvláštné“ osobitne pre oblasť textu a osobitne pre oblasť vety (podistým je uňho parole skôr text než veta), uznávať „všeobecné“ aj v oblasti textu a obidva javy — text a vetu — sceliť v ich ontologickej jednote zvláštného a všeobecného (porov. však s tým dnes situáciu u Adamca, 1982, s. 2).

Ak pri tom všetkom ostávajú pojmy reč a jazyk užitočné a potrebné, treba tu aspoň **stručne špecifikovať** ich únosný zmysel. **Reč je množina** textov (vrátane viet ako ich náplne). Pod jazykom rozumieme interiorizovaný inventár prvkov a postupov, ktoré nám umožňujú tvoriť vety. Okrem toho, v metonymickom posunutí, rozumieme pod jazykom — tu lepšie pod jazykovou rovinou — tú sféru textu, v ktorej sa utvára vetná **štruktúra**. **Pritom** vieme, že jazyková rovina nevyčerpáva celú podstatu vety. Rovnako **dôležitým aspektom** je totiž pre ňu jej vzťah k textu, presnejšie, k tematickej rovine textu. Toto vymedzenie, ako sa domnievame, dobre zodpovedá aj praxi pri používaní uvedených pojmov.

Proces vlastného vyjadrenia sa uskutočňuje charakteristickým semiotickým aktom, teda prechodom na jazykovú rovinu vety. Tento prechod si nemožno predstavovať mechanicky, nejako v triviálnom zmysle „slovo za slovom“. Je to dvojstupňový systémový proces. **Prvým stupňom sú tu morfosyntaktické vyjadrovacie operácie**, druhý stupeň tvoria operácie **lexikálne** (u J. Kořenského operácie špecifikácie a realizácie: Kořenský, 1984). Druhý stupeň je konkrétnou sémanticko-fonologickou realizáciou prvého stupňa, čomu sa však v našej úvahe nemienime venovať osobitne.

Na znázornenie tohto procesu sa používajú rozličné logické i matematické modely s rozmanitými názvami. Takéto modely — **povedzme v generatívnom opise vety** — majú pritom zväčša operacionistický zmysel. O čo, myslím, dnes aktuálne ide, je prehodnotiť všetky operačné postupy v takomto modeli „odrazovo“, „semioticky“. Z generatívnych predstáv o znázornení vety si zachoval na tento cieľ, ako sa domnievame, trvalejšiu **platnosť princíp** „bezprostredných zložiek“ (princíp „súvislosti“, „postupnosti“) a rozlišovanie primárnych a odvodených javov. Je to v skutočnosti to, čo dnes chápeme ako systémový prístup, pravda, hodnotený marxisticky, to jest tiež dôsledne v odrazovej platnosti.

Jadrom problému je tu otázka, ako odrazovo semioticky interpretovať operacionistické pojmy „analýza vety“, „štruktúra vety“, „vetné komplexy“, „rozčleňovanie“, „konštrukcia“, „vzťah“, „determinácia“, „špecifikácia“, „obsadzovanie“, „realizácia“ a pod. a ktoré pojmy tu vôbec prichádzajú do úvahy.

Sami sme vlastne začali výklad vety predstavou jej „rozostupu“ či „rozčlenenia“ na tematické kategórie „faktor“ a „faktum“, čomu nechýba istý operacionistický nádych. V skutočnosti sme tu vychádzali z odrazového chápania. Pojmy faktor

a faktum zodpovedajú ontologickým (či lepšie, gnozeologicko-ontologickým) danostiam „systém“ a „udalosť v systéme“, čo sme zhrnuli v pojme „fakt“, ktorý hodnotíme ako elementárnu tematickú jednotku textu.

Problém „vyjadrenia“ kladie úlohu „napojiť“ na túto tematickú úroveň vecí rovinu jazyka, to jest „priradiť“ pojmom faktor a faktum najbližšie, a to prvé jazykové kategórie. Pojmy „napojenia“ a „priradenia“ sú pritom vlastne vysvetľujúcimi synonymami k východiskovému fenoménu „vyjadrenia“, nie sú teda operacionistické. Ide tu vlastne o úlohu zistiť pre tematické kategórie faktor a faktum ich „vyjadrovacie“, „jazykové“ ekvivalenty. Ešte väčšmi však spočíva tu úloha v skutočnosti v tom, aby sa našiel takýto ekvivalent aj pre „vzťah“ hľadaných jazykových ekvivalentov, vzťah, ktorý by nebol znovu len prostým operacionistickým či logistickým symbolom, ale odrazom reálnej skutočnosti jazyka. Ešte predtým je tu napokon úloha interpretovať takto v nadradenej kategórii fakti vzťahu pojmov faktor a faktum.

Pri riešení tohto posledného problému by sme si ľahko mohli pomýliť úlohy a prejsť na úroveň logiky, gnozeológie či dokonca psychológie. V skutočnosti sa môžeme s vecou vyrovnáť celkom prosto. Prijat' jednoducho, že medzi fenoménom faktor a faktum je „reálne spojenie“ či „reálny vzťah“.

Pokiaľ ide o prechod na rovinu jazyka, to jest na rovinu jeho jednotiek a ich vzťahov, prijíma sa vcelku, že tento prechod, to jest operácia, ktorej cieľom je vytvoriť sled jednotlivých slov, je niekoľkostupňová. Jednotlivé stupne sa tu líšia mierou všeobecnosti, a to vcelku s dvoma sférami, ako sme uviedli: vyššou morfológickou a nižšou lexikálnou. V tom všetkom treba pritom okrem iného zachovať poradie postupu v smere „význam > forma“ (čo aj zodpovedá marxistickej predstave vyjadrenia v smere „vedomie > jeho jazyková objektivizácia“).

Na morfológickej rovine zodpovedajú v takomto zmysle kategóriám faktor \wedge faktum morfosémy vec \wedge dej. Prítom treba — pretože ide už o úroveň semiózy — interpretovať odrazovo sám symbol \wedge (symbol spojenia). Tento symbol sme boli v skutočnosti nechtiac — samou voľbou východiska, ktoré sme prijali ako „interpretácie“ najvhodnejšie — už vysvetlili. Fenomén „faktum“, ktorý je informáciou „v systéme faktor“, je vlastne informáciou „o ňom“. Dá sa dôvodne súhlasiť s tým, že pojem „informácie o niečom“ možno stotožniť s tradičným pojmom determinácie či s logickým pojmom špecifikácie (Košenský, 1984). Možno ďalej súhlasiť aj s tým, že tradičné rozlíšenie predikatívnej a nepredikatívnej determinácie sú dva stupne onoho prechodu z vyššej roviny na nižšiu rovinu vyjadrenia.

Uvedené stupne sa dajú v zmysle systémovej hierarchie chápať ako úrovne „štruktúrnej výstavby“, a to ako úroveň faktu, resp. potom — vo sfére jazykovej semiózy — ako úroveň štruktúry faktu. Ide o postupnú „detailizáciu“, prehľbujúcu sa „analýzu“ štruktúry faktu a paralelne i štruktúry vety. Pravda, medzi faktom a vecou neplatí jednoznačná izomorfná ekvivalencia. Veta — a jej zodpovedajúca inštancia apercepcie — je pružný fenomén, ktorý môže voliť rozličné alternatívy: ten istý fakt

dá sa „pochopiť“ a „vyjadriť“ v rozličnej šírke, hĺbke i v rôznej kombinačnej variete prvkov. Pojmy „detailizácia“, „analýza“ a im zodpovedajúci vzťah determinácie zakladajú fenomén „myslenia“ či „poznania“, s ktorým je jazyk funkčne, a to bytostne spojený.

V syntaxi sa okrem determinácie pracuje koncepcne aj s pojmom závislosti. Ide tu myslím o istý — pravdaže dôležitý —, ale len „aspekt“ determinácie, a nie o samostatný jav.

Nemožno obísť ani ďalší pojem, ktorý sa dnes stal uznávaným východiskom interpretácie. Je ním pojem valencie. Domnievame sa, že tento pojem sploštuje problematiku vety najmä tým, že vzťahy rozličných úrovní kladie na tú istú rovinu. Okrem toho mu oproti pojmu determinácie chýba práve informačný aspekt. Je to redukovaný pojem, ktorý mieri skôr na technickú než na funkčnú, a teda odrazovú, semiotickú stránku veci.

Pri prehľbujúcej sa analýze faktu — ktorá je jeho „poznávaním“ — každá nová úroveň „rozčlenenia“ má informačný (determinačný) funkčný charakter, a to v známom už zmysle: „systém \wedge udalosť“ (a vlastne aj „faktor \wedge faktum“; túto dvojicu si však rezervujeme len pre najvyššiu úroveň, pre úroveň prvého analytického rozostupu faktu). Takto nielenže môžeme, ale musíme potom analyzovať aj morfosémy „vec“ a „dej“, ktoré dostávame po ďalšom analytickom kroku. Pre vyššiu, nerozčlenenú úroveň treba pritom prijať pojmy „systém veci“, „systém deja“. Keďže medzi stupňom „systém deja“ a prostým stupňom „dej“ sa môže vyskytnúť medzistupeň, treba tu pracovať aj s kategóriami „dejavý komplex“.

Determinačné zložky, ktoré rozlíšime v „systéme veci“ a v „systéme deja“, sú nám známe ako tradičné morfosémy „vlastnosť“ a „okolnosť“ (vzhľadom na ich možnú analýzu treba však aj pri nich rátať najprv s pojmami „systém vlastnosti“ a „systém okolnosti“). Pri morfoséme „dej“ („systém deja“) sa objavujú potom morfosémy „objekt“ a „komplement“. Pri viacstupňovej determinácii — napr. „veci“ „vlastnosťou“ — sa dá (podľa generativistických praktík) utvoriť cyklická formula analýzy. Takúto formulu treba zaviesť aj pri výskyte viacerých objektov a viacerých okolností pri tom istom deji (tu potom sa ako východiskové použijú pojmy „komplex deja“ a „komplex okolnosti“).

Morfoséma „vec“ je ináč pružný fenomén, ktorý v istých pozíciách môže platiť aj v nadstavbovej funkcii „vlastnosti“ alebo „okolnosti“. Naopak zase morfoséma „dej“ môže pomocou istých morfematických postupov (prechodom do neurčitých slovesných tvarov) nadobúdať nadstavbové hodnoty „veci“, „vlastnosti“, „okolnosti“ (a potom aj „objektu“ a „komplementu“).

To druhé však predpokladá zmenu primárnej štruktúry vety na sekundárnu štruktúru. Systémový princíp hierarchie pritom nedovoľuje klásť primárne a sekundárne konštrukcie vedľa seba a traktovať ich „synopticky“ ako rovnocenné typy. Myslíme tu na tzv. jednočlenné vety, na viac ako dvojjlenné konštrukcie (traktované ako také), na prechodníkové, príčasťové, neurčitkové a nominalizačné konštrukcie,

na elipsy a apozície a pod. Viackomponentovú (a aj jednodokomponentovú) informáciu nemožno prijímať prosto ako homogénny celok. Treba ju chápať ako postupné hierarchické narastanie formou binárnych nadväzovaní „systém ~ udalosť“ (resp. ako redukciu takto vytvorenej štruktúry). Tomu aj dobre zodpovedala tradičná dvojčlenná syntagma. Je to v zhode aj s iným dôležitým aspektom, že totiž pri každom analytickom (a to znamená aj determináčnom a širšie „poznávacom“) kroku môžeme a smieme vyvodiť len jeden prvok — ináč by sme sa dostali do situácie neurčitosti, entropie.

Ďalej tu platí postulát, že pri analýze istej syntaktickej celosti na dva komponenty si jeden z nich — ten, ktorý má pozíciu „systému“ — musí uchovať s nadradeným celkom istú mieru totožnosti. Ináč by vznikol štruktúrny hiát, prerušila by sa „konštrukčná súvislosť“. Možno to chápať ako proces diferenciacie celku:

$\boxed{A} > \boxed{A'} \boxed{B}$. Nediferencovaný celok A sa vnútorne rozčlení vznikom, vyčlenením alebo i len „postrehnutím“ nového fenoménu B v ňom. Zvyšok A' — logicky tzv. „komplement“ — je vlastne totožný s pôvodným celkom A (v rámci A' sa totiž diferenciaciou „nič nezmenilo“). Fenomén B sa síce prekrýva s celkom A (ináč by nemohol byť jeho časťou), no jeho novosť čiastočne presahuje znaky tohto celku (preto ho pocítujeme ako „osobitosť“). To je podstata tejto analýzy a v nej princípu informácie. S tým potom súvisí aj univerzálnosť princípu binárnosti.

V takomto zmysle treba uvažovať napríklad už pri prvom analytickom kroku „fakt → faktor ∧ faktum“. Pravda, apercepcia má tu istý priestor na pružné manévrovanie. Primárne platí, že k nadradenému celku „fakt“ sa ako totožná hlási kategória „faktor“, hoci pragmaticky by to mala byť skôr kategória „faktum“ (poukazovala by na to okrem iného i sama etymológia tohto termínu, čo však nie je rozhodujúce). Tieto momenty môžu potom zaväziť pri transformačnej operácii elipsy, pričom tu vo vete vstupuje do hry aj faktor nadstavbovej aktuálnej informačnej perspektívy, ktorá dáva komponentom inú informačnú hodnotu, než ju majú v základnom, štruktúrnom poriadku, to jest v perspektíve štruktúrnej informácie. Tejto veci sa však tu nechceme dotýkať.

Pokiaľ ide o vzťahy či vzťahové aspekty vyčlenených komponentov, mali by sa podľa prijatého poriadku „od významu k forme“ prezentovať najprv vo svojej významovej podstate, to jest ako významové prvky. Do toho však vstupuje skutočnosť, že tieto vzťahy sa viažu na rovinu slovných druhov. Ako gramaticky všeobecne sformované skupiny slov tvoria vlastne slovné druhy už rovinu formy. Okrem toho sa pritom vzťahové aspekty morfológicky kumulujú s konštitutívnymi aspektmi slovných druhov, ako sú menný rod, slovesný čas a slovesný spôsob. Aj pre to, aj pre skrátenie výkladu, ako aj pre istú nedoriešenosť celej otázky uvedený poriadok „od významu k forme“ v našom výklade nebudeme plne rešpektovať a niekde, napr. v prípade adjektív alebo prísloviak, ako sa to ukáže v záverečnej schéme, prejdeme priamo k morfológickému komponentu. Inde zasa, napr. pri pádoch, ostaneme pri globálnom označení.

Na úrovni analýzy, keď už boli exponované významové komponenty vnútornej štruktúry, pristupuje úloha „prideliť“ príslušným významom ich formálne komponenty. Máme na mysli operáciu typu $vec \rightarrow nomen$, $dej \rightarrow verbum$, $vlastnosť \rightarrow adjektívum$ (tu prípadne aj $nomen$ s nadstavbovou platnosťou *vlastnosti*), $okolnosť \rightarrow adverbium$ alebo $nomen$ (prítom prichádzajú do úvahy, ako sa k tomu dostaneme, aj ďalšie morfosémy, ako sú pri $nomen$ objekt a komplement, ako vôbec aj tá zvláštnosť, že jednotlivé slovné druhy majú možnosť ďalších nadstavbových funkcií). Pravda, nejde v tom len o tieto „pridelovacie“ akty, lebo treba pritom súčasne vyčleniť aj spomenuté vzťahové **exponenty**, ako aj konštitutívne aspekty príslušných slovných druhov. Ide tu teda o **rovinu slovných druhov** — myslíme tu na základné slovné druhy $nomen$, $verbum$, $adjektívum$, $adverbium$, pričom ich **pronominálnych** a **numerálnych reflexov** sa tu nedotýkame, rovnako ani **predložiek**, **spojok**, **častíc** a **citosloviec**, pretože tie už štruktúrny rámec daný základnou štvoricou len špecifickým spôsobom modifikujú.

To všetko možno však ozrejmiť len prehľadným zhrnutím analytického algoritmu vnútornej štruktúry. Doterajší výklad bol v skutočnosti len prípravou na interpretáciu a pochopenie tohto algoritmu. **Model** tohto algoritmu nemá byť pritom iba pomocnou fázou výkladu, ale — ako výsledok výkladu — je myslený ako jeho jadro. Pritom sa budú môcť doplniť aj niektoré medzery výkladu. Na druhej strane však model nechce byť úplný, pretože jeho cieľom bolo iba demonštrovať isté chápanie vety. Obsiahne takto iba základné analytické kroky a nebude v nich pokračovať až na rovinu gramatických a lexikálnych jednotlivostí. Ostáva takto iba v rovine primárnej podoby vety a neberie do úvahy jej derivačné možnosti.

Neprihliada ďalej ani na medzivetné súvislosti, ktoré vyplývajú zo vzťahu „faktu“ k „tému“ a zo zvoleného smeru tematickej invencie. Aby nemusel byť i napriek týmto obmedzeniam predsa len komplikovaný, uchylujeme sa v ňom niekde k istým nedôslednostiam (najmä vo veci súvzťažnosti a súslednosti významu a formy).

Model ináč vychádza zo slovenských jazykových daností, no je dosť všeobecný, aby sa dal modifikovať so zreteľom na zvláštnosti iných národných jazykov.

V podstate je tento model systémovým sledom analytických formúl, ktoré teoreticky demonštrujú pojem vety:

Fakt \rightarrow Faktor \wedge Faktum // = fakultatívnosť segmentu

Faktor \rightarrow index „faktor“ \wedge Systém vecí { } = alternatívnosť segmentu

index „faktor“ \rightarrow nominatív (plurál)

Systém vecí \rightarrow { Vec
Systém vecí } (Systém vlastnosti)

Vec \rightarrow genus \wedge Nomen

Systém vlastnosti \rightarrow { Vlastnosť
Systém vlastnosti } (Systém okolnosti)

$\#$
Vlastnosť → index „vlastnosť“ $\left\{ \begin{array}{l} \text{Adjektívum} \\ \text{Nomen} \end{array} \right\}$
 index „vlastnosť“ → $\left\{ \begin{array}{l} \text{kongruencia} \\ \text{genitív (plurál)} \end{array} \right\}$
Faktum → index „faktum“ \wedge Systém deja
 index „faktum“ → slovesná osoba (plurál)
Systém deja → **Dejový komplex (Komplex okolnosti)**
Dejový komplex → **Dej** $\left\{ \begin{array}{l} \text{Komplex objektu} \\ \text{Dejový komplex} \\ \text{Komplement} \end{array} \right\}$
Dej → index „dej“ \wedge Verbum
 index „dej“ → slovesný čas (slovesný spôsob)
Komplex objektu → **Objekt (Objekt)**
Objekt → intencia \wedge Systém veci
 intencia → intenčné pády (plurál)
Komplex okolnosti → **Okolnosť (Komplex okolnosti)**
Systém okolnosti → **Okolnosť (Okolnosť)**
Okolnosť → index „okolnosť“ $\left\{ \begin{array}{l} \text{Adverbium} \\ \text{Nomen} \end{array} \right\}$
 index „okolnosť“ → $\left\{ \begin{array}{l} \text{adverbiálne morfémy} \\ \text{okolnostné pády (plurál)} \end{array} \right\}$
Komplement → index „komplement“ $\left\{ \begin{array}{l} \text{Systém vlastnosti} \\ \text{Systém veci} \\ \text{Systém okolnosti} \end{array} \right\}$
 index „komplement“ → $\left\{ \begin{array}{l} \text{kongruencia} \\ \text{predikatívne pády (plurál)} \\ \text{adverbiálne morfémy} \end{array} \right\}$

Táto modelová analýza si ešte žiada niektoré dodatočné vysvetlenia. Týkajú sa najmä princípu totožnosti prvého člena pravej strany formuly s ľavou stranou. V prípade komponentov **Faktor** → index „faktor“ sa druhý komponent myslí ako abstraktný zástupca kategórie **Faktor**, zástupca vyjadrujúci čisto pozíciu „prvého“ člena, to jest člena, ktorý sa kladie „nezávisle“, čo sa potom realizuje rovnomennou sémou nominatívu (Miko, 1962, s. 89 n.). Analogicky to je v prípade komponentov **Vlastnosť** → index „vlastnosť“ → kongruencia (tu nie je v modeli dostatočne špecifikovaný rozdiel medzi rovinou významu a formy); **Faktum** → index „faktum“ → slovesná osoba; **Objekt** → intencia → intenčné pády; **Okolnosť** → index „okolnosť“ → adverbiálne morfémy, prípadne okolnostné pády (znovu nedostatočne špecifikovaná rovina významu a formy. V prípade ekvivalencie **Vec** → genus a **Dej** → index „dej“ → slovesný čas ide o to, že semy genus a index „dej“ (resp. slovesný čas) sú zástupcami kategórií **Veci** a **Deja**. Na kategórie **Objekt** a **Okolnosť** (k tomu

potom, v inom smere, pristupujú i kategórie Vlastnosti a Komplementu) sa dívame ako na špecifické modifikácie významu Veci. Je to modifikácia buď smerom jej pregnancie (intencia spregnantňuje význam „vec“ na význam „objekt“), alebo smerom k jej oslabeniu (vtedy sa stáva „okolnosťou“, „vlastnosťou“ alebo „obsahovým komplementom“, „doplnkom“, pričom nejde o tradičný doplnok, ale o mennú zložku tradičného prísudku alebo aj iných komponentov; porov. Miko, 1962; 1972, napr. s. 74, 87, 142).

Ináč komponenty „komplex objektu“ a „komplex okolností“, obidva v rámci „Systému deja“, treba chápať ako možnosť ďalšieho objektu (vedľa objektu v akuzatívne aj objekt v datíve a pod.) a ďalšej okolnosti (vedľa okolnosti miesta aj okolnosť času a i.). Syntagmatické — a nie paradigmatické — chápanie má tu svoj dôvod v tom, že sa jednotlivé druhy objektov a okolností sémanticky, a teda aj informačne istým spôsobom podmieňujú a tým i na seba viažu (ibid.). Prítom pri komplexe okolností ide o významovo samostatné druhy okolností (‘včera v skladišti textilu z neznámych príčin’), pri systéme okolnosti o determináciu okolnosti (‘veľmi pekne’, ‘včas ráno’).

Otázka lineárneho zrefazenia komponentov vety je osobitný problém, ktorý sa rieši z hľadiska dvoch informačných rovín vety: v perspektíve štruktúrnej informačnej dôležitosti komponentov (tzv. neutrálny slovosled) a v perspektíve ich aktuálnej informačnej váhy, čo vyžaduje osobitnú formu modelovania.

Bratislava, Konventná 13
Literárnovedný ústav SAV

Bibliografia

- ADAMEC, P.: *Obrazovanie predloženij iz propozicij v sovremennom ruskom jazyke*. Acta Universitatis Carolinae — Philologica. Monographia 49. Praha 1982.
- KOŘENSKÝ, J.: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha, Academia 1984. 164 s.
- KOŘENSKÝ, J.: *Pojednání o dialektice a obecné problémy jazykovědy*. Slovo a slovesnost, 46, 1985, s. 135—145.
- MIKO, F.: *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 254 s.
- MIKO F.: *The generative structure of the Slovak sentence. Adverbials*. The Hague — Paris — Bratislava, Mouton — Publishing House of the Slovak Academy of Sciences 1972. 150 s.
- MIKO F.: *Veta ako semiotická jednotka*. Jazykovedný časopis, 37, 1986, s. 10—20.
- PETR, J.: *„Reč je tak stará jako vědomí — řeč je praktické vědomí“ v Německé ideologii*. Slovo a slovesnost, 46, 1985, s. 4—19.

K ZÁKLADNÍM SÉMANTICKÝM POJMŮM*

JOSEF ŠTĚPÁN

1. Nezbytnost kontaktů mezi gnozeologií a lingvistickou sémantikou je v moderní vědě dána tím, že obě disciplíny se zabývají poznávacími procesy. Gnozeologie jako filozofická disciplína zkoumá formy, procesy, zákonitosti a podstatu lidského poznání, snaží se stanovit podmínky vzniku, možnosti, hranice a především platnost a pravdivost poznání a jeho vztah k objektivní realitě. Materialistická gnozeologie vychází z objektivní existence vnějšího světa a jeho plné poznatelnosti, vyzdvihuje společenský charakter lidského poznání. Lingvistická sémantika se zvláště v poslední době věnuje jazykovému vyjadřování poznávacích (kognitivních) obsahů (k termínu kognitivní v lingvistice srov. Uhlířová, 1978)¹ a je přitom inspirována řadou prací materialistické gnozeologie (Kozlova, 1972; Vasiljev, 1974; Petr, 1980; Lektorskij, 1983; Tenzer—Pstružina, 1984 aj.). Otázky přirozeného jazyka a jejich řešení v gnozeologii a v lingvistické sémantice jsou (a musí být) odlišné.

V současné době existuje řada lingvistických sémantik inspirovaných celou řadou vědních disciplín; opírají se o marxistickou metodologii a obohacují zkoumání přirozeného jazyka. V tomto příspěvku se budeme věnovat odrazové sémantice.² Odrazovou sémantikou rozumím takovou lingvistickou sémantiku, která zkoumá, jak týž kognitivní obsah jako aktivní odraz mimojazykové skutečnosti (podrobněji viz níže v 2.1.) je vyjadřován jazykovými prostředky lexikálními, syntaktickými, morfologickými, popř. dalšími. Odrazová sémantika tedy v sobě zahrnuje sémantiku lexikální, syntaktickou a morfologickou, a to ve složitých vzájemných vztazích, které se jen s obtížemi dají redukovat na vztahy mezi sémantickou a formálně gramatickou strukturou věty. Vycházím z některých svých prací obecnějších (Štěpán, 1978; 1984) i z publikovaného materiálu

* Termínem *sémantický* označujeme jednotky „jazykového významu“ i „poznávacího obsahu“. Děkuji doc. M. Čechové, doc. J. Hrbáčkoví, doc. K. Svobodovi a dr. I. Jurečkové za cenné připomínky k první verzi tohoto článku.

¹ Ze speciálních věd zkoumá poznávací činnost hlavně psychologie, jak zdůraznil v jednom ze svých posledních článků B. Havránek (1978). Psychologickými aspekty jazyka z pozic marxisticko-leninské filozofie se zabývají lingvisté v NDR; srov. M. Bierwisch a kol., 1973; M. Bierwisch, 1975; *Psychologische Effekte*, 1979; k tomu srov. J. Jiříčková (1975). V tomto příspěvku mi nejde o psychologickou orientaci jazykovědy, nýbrž o rozvíjení progresivních tradic jazykovědných.

² Termínu *odrazová sémantika* užil poprvé — pokud je nám známo — v jiné souvislosti K. Horálek (1977, s. 10), když uvažoval o „odrazové stránce jazykových významů“.

jazykového (Štěpán, 1976; 1980; 1981; 1982; 1983 a; 1983 b; 1985). Nezabývám se rozmanitými sémantickými koncepcemi v lingvistice (o nich viz Daneš—Hlavsa—Kořenský a kol., 1973 a Zimek, 1980; zdá se, že náš přístup se blíží přístupu Zimka, 1980 a Bondarka, 1983), vyrovnání s nimi by odvádělo od vlastního cíle příspěvku. Pojetí, které se pokusím vyložit a hájit, využívá všech nových **cenných** podnětů a poučení domácích a cizích i z pojetí, která nepřijímám.

Cílem tohoto článku je pokusit se o rozbor několika základních sémantických pojmů, zvl. pojmů kognitivní obsah a jazykový význam, a začlenit dosavadní údaje z vlastního sémantického zkoumání současné češtiny do širšího rámce, tj. synteticky se zabývat základními pojmy odrazové sémantiky. Vyjdeme z tohoto rámce, tj. z pojmů—termínů poznávacího (odrazového) procesu, které nás ovšem budou zajímat z hlediska lingvistického (část 2), a budeme je konkretizovat vzhledem ke shromážděnému jazykovému materiálu tak, že ukážeme, jakými systémy jazykových prostředků se **vyjádřují některé kognitivní obsahy** (část 3).

2. **Jak jsem se pokusil ukázat (Štěpán, 1978; 1984), konkrétní poznávací proces má čtyři základní složky:** vnímání, uvědomění, pojetí a řečové vyjádření (viz i níže 2.1—2.4). Vyšel jsem přitom z aktuálního poznávacího procesu jedné situace (příjezd auta) a z mluveného řečového vyjádření. Podle časového vztahu mezi dobou mluvení a dobou, v níž poznávaný proces probíhal, však můžeme vedle aktuálního poznávacího procesu (popis na základě pozorování, reportáž apod.) vidět ještě další dva typy situací: (a) proces se již stal, a proto z hlediska mluvčího jde o minulost (vypravování, zpráva, dále vzpomínání, reprodukce aj.), nebo mluvčí popisuje něco, co je možné v budoucnosti (představování si nějakých dějů nebo stavů v budoucnosti); (b) mluvčí popisuje proces **nebo objekt jako něco statického, abstraktního**, aniž ho váže na čas (poznávání na základě usuzování a uvažování apod.). Chceme charakterizovat poznávací (odrazový) proces obecněji a explicitněji. Nepůjde tedy jen o aktuální myšlení a řečové vyjadřování, ale hlavně o historicky utvářené myšlení a jazyk.³ Už nyní **můžeme uvést**, že uvedené čtyři základní složky poznávacího procesu mají své oprávnění i v jiných situacích, než je aktuální poznávací proces. Proto i následující výklad poznávacího procesu bude mít čtyři části (2.1—2.4), připojeno je shrnutí (2.5).

2.1 Vnímání skutečnosti nelze chápat jen jako podráždění nervového aparátu v důsledku působení objektu na smyslové orgány, nýbrž je třeba vycházet z toho, že **nejdůležitější zvláštností vnímání je to, že svědčí o reálně existujícím objektu, který se nachází mimo vnímající subjekt.**⁴

³ Zajímavý výklad o polaritě aktuálního myšlení a historicky utvářené myšlení a o úloze stavu mezi spánkem a bděním při překonávání bariér aktuálního myšlení spojením s historickým myšlením podávají O. Tenzer — K. Pstružina (1984, s. 171).

⁴ To zdůraznil už K. Marx (1978, s. 87), když uvedl: „Světelný účinek věci na zrakový nerv se jeví nikoli jako subjektivní podráždění zrakového nervu **sámého**, nýbrž jako předmětná forma věci mimo oko.“

Působení objektů na smyslové orgány člověka je sice odrazem vnějšího objektu, ale netvoří poznatky, nejde o poznávací obrazy, nýbrž o obrazy fyzické, sensorické informace.

Vnímání objektů se uskutečňuje složitým procesem srovnávání sensorické informace s poznatkami, které jsou uloženy ve verbální podobě v paměti a které byly získány ontogeneticky a fylogeneticky během zobecňování skutečnosti. Poznatky nevznikají biologickou evolucí člověka; ale v rámci sociálně historického vývoje na základě praktické činnosti,⁵ kdy vzniká myšlení využívající jazyka (myšlení však se nemusí nutně vyjadřovat ve formě slovních znaků, ale může se realizovat i v podobě zvláštních typů operací s objekty, srov. Rogovin, 1969). Proto subjekt může vnímat i takové stránky objektů, které nepůsobí na jeho smyslové orgány přímo, srov. jevy mikrofyziky a kosmologie, ale i to, co analýzou odkrýváme za smyslovými dojmy. Hlavní je, že poznatky mohou být zařazeny do systému vědění i v tom případě, když nejsou bezprostředně založeny na smyslové zkušenosti. Poznatky nejsou jen odrazem racionality, ale i emocionality, jsou vyjádřením i pojmů, jež neodrážejí smyslovou realitu přímo.

Vnímání probíhá i na základě vyčleněných a ve společenské zkušenosti fixovaných systémů smyslových kvalit objektů. Tyto smyslové kvality už po svém osvojení dítětem nabývají povahy etalonů, „jednotek měření“ při vnímání různorodých jevů skutečnosti (barvy, orientace v prostoru atd.).

2.2 Další složkou poznávacího procesu jsou vnitřní psychické procesy, zvl. zobecnění (např. Vygotskij, 1960), které vznikají jako důsledek „interiorizace“, „zvnitřnění“, přechodu subjektivní činnosti, která je původně realizována ve vnější formě a zaměřena na vnější objekty a fakty⁶ (děje, události a stavy), do vnitřní roviny. V procesu interiorizace se vnější jevy (objekty a fakty) zobecňují, vznikají vnitřní jevy, které v gnozeologii bývají nazývány poznatkami (tj. jevy akumulovaného lidského vědění uloženého v paměti, knihách a jinde), které však v evropské jazykovědě bývají označovány jako kognitivní „obsahy“.⁷ Subjekt může poznávat nejen objekty a fakty vnější vůči svému vědomí a tělu, ale i vlastní tělo (v daném případě jde o moje tělo a nikoli o tělo jiného subjektu) a vlastní vědomí. Poznání, které se setkává s objekty a fakty vnějšími vůči vědomí a tělu, je poznáním základním, hlavním, výchozím a určujícím všechny ostatní typy vědění. Výsledkem

⁵ V některých našich nejnovějších lingvistických pracích se neuzívá termínu *činnost*, ale *jednání*. Termín *jednání*, který má svůj původ v marxistické filozofii (Bubner, 1982), by však měl být přehodnocen a neměl by být nadužíván. K tomu podnětně O. Šoltys a kol. (1982).

⁶ Pojem-termín *fakta* chápeme materialisticky, tedy jinak než L. Wittgenstein. Jeho koncepce světa byla oprávněně kritizována v sovětské filozofii (Kozlova, 1972, s. 128—135) i lingvistice (Bogdanov, 1977, s. 26 n.).

⁷ Jsou odlišovány od „jazykových významů“ (Sgall-Panevová, 1976). Chceme jen přispět k rozčlenění této složité problematiky mimo jiné tím, že kognitivní obsahy zařazujeme do vnitřních psychických procesů jako aktivní odrazy objektivní reality (viz část 2.2.), jazykovými významy se zabýváme v procesu exteriorizace (část 2.3). Současně však jsme přesvědčeni o tom, že kognitivní obsahy by měla zkoumat nejen psychologie, ale měla by je brát v úvahu i lingvistika.

kontaktu vědomí s vnějším světem je objektivní obraz světa, do něhož je zahrnut i obraz těla subjektu.

Kognitivní obsahy nejsou jen výrazem racionality, ale i emocionality, jsou vyjádřením prožitků. Existují před řečovým vyjádřením ve společenském a individuálním vědomí, jsou v bezprostředním, přímém vztahu jednak k předmětně praktické činnosti (k manipulativním a jiným aspektům praktického styku člověka s objekty, fakty a osobami, ve vztahu k lidské práci), jednak ve vztahu k jazyku vůbec; vznikly historicky a některé z nich jsou univerzalia, jsou společné všem lidem. Kognitivní obsahy jsou — stručně řečeno — aktivními odrazy mimojazykové skutečnosti a jsou k ní v bezprostředním, přímém vztahu.

Elementárními jednotkami kognitivního obsahu jsou pojmy jako výsledky interiorizace vnímaného. Pojmy (pojmové obsahy) jsou — jak známo — myšlenkovými odrazy obecných a přitom podstatných vlastností objektů mimojazykové skutečnosti (objektivní reality). Komplexnějšími jednotkami kognitivního obsahu jsou myšlenky (myšlenkové obsahy),⁸ které vznikají zpravidla spojením pojmů a jsou myšlenkovými odrazy dějů, stavů a událostí mimojazykové skutečnosti. Termíny pojem a myšlenka jsou ovšem relativní. Mnohé pojmy je možno rozložit, jdeme-li do podrobností, na myšlenky a naopak myšlenku je možno shrnout do jednoho pojmu. O vztahu jednotek kognitivního obsahu k jednotkám jazykového významu viz níže v 2.3.

Protože kognitivní obsahy nejsou jen projevem racionality, ale i emocionality, můžeme uvažovat i o různých „patrech“ *obecnosti kognitivních obsahů (pojmů)*. Do nižšího patra patří např. pojmy vyjádřené v jazyce interjekcí a jednočlennými větami (viz níže 3), do vyššího patra obecnosti řadíme tzv. kognitivní obsahové kategorie (viz pozn. 11). Zatímco při lišení pojmového a myšlenkového obsahu se opíráme o konkrétní přirozený jazyk, o jeho jazykové významy a řečová vyjádření, u kognitivní obsahové kategorie abstrahujeme od tohoto lišení a bereme ji ve vztahu k jazyku vůbec a k mimojazykové skutečnosti.

Každý kognitivní obsah má určitou objektivizovanou formu, i když tato forma nemusí být slovní. Může mít povahu představy o činnosti s určitým objektem a být také jen názorným obrazem určité situace. Důkaz toho, že kognitivní obsah může mít dříve jinou formu než slovní, nacházíme u dětí. Některé děti dovedou kresbou vyjádřit více než slovy (vizuální myšlení), jiné vyjadřují kognitivní obsahy hudbou (o třiletém W. A. Mozartovi srov. Němeček, 1937, s. 9).

V rámci vnitřních psychických procesů se zpracovávají kognitivní obsahy různým způsobem, např. obsahy uložené v paměti se srovnávají s vnímanou skutečností, tj. se *senzoricko* informací, hodnotí se vnímaná skutečnost apod. Existuje zde i tzv. *vnitřní řeč*; přehled literatury o ní podávají K. Horálek (1982) a J. Vachek (1983).

⁸ Záměrně neužíváme *logického termínu* *propozice*. Termínu *myšlenka* (myšlenkový obsah) užívá řada našich lingvistů, ve vztahu k pojmu, slovu a větě ho moderně vymezil již M. Dokulil (1958).

Odrazová sémantika usiluje o zjišťování kognitivních obsahů v rámci vnitřních psychických procesů ve vztahu k objektivní realitě a o popis tzv. kognitivních obsahových kategorií, tj. vnitřních jevů, které nejsou bezprostředně vázány na konkrétní jazyk, ale na jazyk vůbec, jsou aktivním odrazem mimojazykové skutečnosti a mají zásadní důležitost pro takové zkoumání každého přirozeného jazyka, které postupuje od kognitivního obsahu k řečovému vyjádření.

2.3 Po procesu interiorizace následuje v poznávacím procesu proces exteriorizace, vnější objektivace, zpředměťování vnitřního kognitivního obsahu. Tato objektivace vědění probíhá nejen tak, že člověk vytváří předměty a jevy, které mají sociálně kulturní význam (nástroje, nářadí, přístroje, ale i obrazy, sochy, hudba apod.), ale vytváří i schémata, grafy, výkresy, rysy a především mluvené a psané texty umělecké i neumělecké. Vytváření těchto textů představuje jazykovou exteriorizaci (pojetí) kognitivních obsahů.⁹

Zajímá nás *exteriorizace více či méně univerzálních kognitivních obsahů v konkrétním přirozeném jazyce*, tj. nové stadium interpretace vnímaného, při kterém se uplatňují mimo jiné podvědomí i nevědomí (Štěpán, 1978, s. 281) a na jehož základě vznikají v odrazovém (poznávacím) procesu jazykové významy. Ty mají určitou objektivizovanou formu, a to vždy jazykovou (lexikální nebo gramatickou). Zatímco systém kognitivních obsahů (obsahových kategorií) je v základních bodech společný všem jazykům, jazykové významy se seskupují do různých systémů jazykových významů v jednotlivých jazycích, což souvisí s rozdíly kultur a typů praktické činnosti.¹⁰ Systémy jazykových významů v jednom jazyce se liší od systémů jazykových významů v jiném jazyce, jde tedy o různé jazykové pojetí kognitivních obsahů. Nelze však tvrdit, že kognitivní obsahy jsou výplodem jazykových významů, jazyka, nebo dokonce, že „svět“, který vnímáme a interpretujeme, je budován na základě určitých jazykových norem, že různé společnosti žijí v různých „světech“ (Sapir—Whorf, hypotéza lingvistické relativity), že existují „alternativní světy“ (ontologická relativita u Quinea) apod. Ve skutečnosti je jádro kognitivních obsahů formováno, jak jsme se pokusili ukázat výše, ještě na předjazykové úrovni poznání v průběhu předmětně praktické činnosti, subjekt umí už před zvládnutím jazyka rozeznávat objekty vnějšího světa. Rozdíl mezi kognitivními obsahy a jazykovými významy spočívá také v tom, že kognitivní obsahy jsou v přímém, bezprostředním vztahu k objektivní mimojazykové skutečnosti, kdežto jazykové významy mají k této skutečnosti vztah nepřímý, zprostředkovaný přes kognitivní obsahy.

⁹ Rozdíl mezi texty uměleckými a neuměleckými by měl být respektován v hraničních oblastech mezi lingvistikou a literární vědou. Cíl literární vědy není ve využívání kategorií a postupů vypracovaných v lingvistice. Literární věda nezkoumá totiž jen jazykovou exteriorizaci kognitivních obsahů, ale jejich literární a ideové tematický smysl.

¹⁰ Přehled různých koncepcí odlišujících obsah a význam **podávají** mimo jiné P. Sgall—J. Paněvová (1976). K termínům obsah a význam v lingvistice srov. K. Hausenblas (1976), A. Tejnor—M. Dokulil (1977), K. Svoboda (1979) aj.

Systémy jazykových významů jsou součástí běžného jazykového vědomí i předmětem zkoumání jazykovědné (ale i jiné) teorie, která vytváří systémy jazykovědných kategorií. Systémy jazykových významů umožňují vznik nekonečného množství aktů jazykového chování, v nichž jsou pozorovatelná řečová vyjádření, texty, tedy výsledky fungování systémů jazykových významů. (Specifikací jazykových významů se zabývám níže v 3.)

2.4 Rečová vyjádření (texty, věty, slova) jsou materializací jazykových významů, jsou s nimi těsně spjatá. Jen na základě řečového vyjádření je možno konstatovat, zda se jazykový význam vyjadřuje lexikálně nebo gramaticky, zda se vyjadřuje kořenými, sufixálními nebo prefixálními morfémy.

Jazykové významy se materializují zvukovými nebo písemnými prostředky. To je hledisko autora (mluvčího, pisatele). Při čtení a poslouchání jazykových projevů (textů) ovšem adresát vnímá hlavně kognitivní obsah, tj. to, co se v jazykovém projevu říká o reálných objektech i o fikci, nevšímá si jednotlivých písmen, výslovnosti hlásek, jazykových významů apod., protože to by ho odvádělo od vnímání kognitivního obsahu. Nutnost vyjádřit zásadně nový kognitivní obsah může vést v určitých případech k potřebě jiných způsobů řečového vyjádření. Užití nových typů řečového vyjádření ve vývoji lidstva znamená zpravidla přechod poznání na jinou obsahovou úroveň. Právě tento charakter má např. přechod od jazyka gest, bezprostředně spjatého s předmětnou činností, k jazyku zvukovému. Odlíšný charakter již má přechod od zvukové řeči k písemné (srov. u nás položení základů slovanského písemnictví v 9. stol.). Písemná řeč vytváří nové možnosti pro vybavení si objektu v jeho celistvosti. Bez písemnictví není totiž možný rozvoj vědy.

2.5 Dosud jsme si všímali vnímání, vnitřních psychických procesů (zobecňování), jazykové exteriorizace a řečového vyjadřování, tedy složek poznávacího (odrazového) procesu, které jsou neoddělitelné od individuálního subjektu. Poznání uskutečňují reální lidé, konkrétní individuální subjekty.

Závěrem této části je třeba zdůraznit, že zdroj norem a etalonů poznání je — jak známo — v kolektivních formách činnosti (viz již v 2.2. vymezení kognitivního obsahu a obsahových kategorií). Poznávací proces má společenskohistorický charakter. Nositelem kolektivního poznávacího procesu tedy není individuální subjekt, stejně jako jím není prostý souhrn těchto subjektů. Za nositele je možné považovat kolektivní subjekt, jímž rozumíme sociální systém. Společenská informace, která je obsažena ve všech formách duchovního života sociálních celků a která je zajišťována především jazykem, podstatně ovlivňuje rozvoj společenského vědomí. Jazyk má nejrůznější funkce, jak je známo z rozsáhlé jazykovědné literatury. Teorie společenského vědomí se vypracovává až v poslední době (Vaněk, 1980). To jsou ovšem již otázky, které přesahují hranice tohoto příspěvku a vyžadují další zkoumání.

3. V předchozí části jsme vymezili základní pojmy-termíny poznávacího procesu, zvláště pojmy kognitivní obsah a jazykový význam. V další části nepodávám ovšem

soustavný výklad jazykově sémantický, nýbrž právě s důrazem na stránku teoreticky metodologickou (jde o postup od kognitivního obsahu k řečovému vyjádření) prohloubeně a materiálově analyzuji vybrané kognitivní obsahy.

Budeme se zabývat kognitivními obsahy, které, jak jsme ukázali, patří v rámci poznávacího procesu do vnitřních psychických procesů. Půjde ovšem o kognitivní obsahy kolektivního vědomí, jak se konstituovaly v procesu společenského normování v praktickém styku lidí s lidmi a objekty, v interakci vědomí s reálným světem, s mimojazykovou skutečností, při poznávání a komunikování. Budou to obsahy běžného vědomí, nebudeme se zabývat odbornými kognitivními obsahy; těmi se zabývá např. informatika.

Jak jsme uvedli, systém kognitivních obsahů je v základních bodech společný všem jazykům. Proto odhalit tento systém je velmi obtížné a je to dlouhodobá záležitost, kterou může řešit jen tým znalců mnoha jazyků. Z tohoto hlediska je třeba posuzovat náš pokus, který vychází z češtiny, tj. ze systému jazykových významů českého jazyka.

Už dnes je však možno konstatovat, že kognitivní obsahy nejsou jen projevem racionality, ale i emocionality a že lze uvažovat o různých „patrech“ obecnosti kognitivních obsahů (pojmu).

Na nižším patře (stupni) obecnosti je např. pojem vyjadřující smích (pojem smíchu byl získán abstrakcí řady situací, srov. Patková, 1961; Vachek, 1981, s. 127). Na tomto patře jsou snad i pojmy označující zvuky jednotlivých zvířat, jejichž řečová vyjádření (interjekce) jsou si v různých jazycích tak podobná; tato interjekce mají specifický hláskový sklad obdobný i v jazycích nepřibuzných (Stěpán, 1980).

Na nízkém stupni obecnosti jsou i kognitivní obsahy atmosférických jevů. Řečově se vyjadřují především jednočlennými větami slovesnými a jsou zde zase podobnosti jiného druhu i v jazycích nepřibuzných (Morsi—Kos, 1973; Kos—Stěpán, 1976; 1977). Vyšší stupeň obecnosti představují již kognitivní obsahy pocitů, např. spokojenost, důstojnost aj.

Podrobněji si však všimněme obecnějších kognitivních obsahů (pojmu), a to tzv. kognitivních obsahových kategorií.¹¹ Tyto kategorie bereme ve vztahu k jazyku vůbec (patří do vnitřních psychických procesů, viz výše 2.2.) a ve vztahu k objektivní realitě, kterou aktivně odrážejí, a zkoumáme v jednotlivých přírodních jazycích, zda příslušná kognitivní kategorie je elementární nebo komplexní jednotkou kognitivního obsahu, zda je pojmem nebo myšlenkou. Pojem (pojmový obsah) jako elementární jednotka kognitivního obsahu je jazykově ztvárněn buď jazykovým významem slovesným, nebo ještě častěji jazykovým významem nesloves-

¹¹ Nejde ovšem ještě o nejobecnější pojmy. Těmi jsou, jak známo, filozofické kategorie. Mezi kognitivními obsahovými kategoriemi a filozofickými kategoriemi je ještě řada mezistupňů, které v tomto příspěvku necháváme stranou. Nezabýváme se ani kategoriemi filozofickými.

ným. Myšlenka (myšlenkový obsah) má bezprostřední, přímý vztah k mimojazykové (objektivní) skutečnosti, vzniká zpravidla spojením pojmových obsahů, tzn. že v jazykovém ztvárnění jde o spojení jazykových významů rozdílných slovních druhů ve funkci nejrůznějších větných členů. Zvláštní postavení má jazykový význam vyjadřovaný určitým slovesem (Dokulil—Daneš, 1958), nazvěme ho podle jeho funkce ve větě, o kterou jde především, jazykovým významem predikativním (predikaci chápeme tedy v užším smyslu než někteří lingvisté), neméně důležité a mnohdy důležitější jsou ještě jazykové významy ostatních větných členů, nazvěme je souhrně jazykové významy nepredikativní. Jazykové významy slovesné a neslovesné, predikativní a nepredikativní mají nepřímý vztah k objektivní realitě, tento vztah je zprostředkován pojmy a myšlenkami jako jednotkami kognitivního obsahu.

Termíny jazykový význam nepredikativní a jazykový význam predikativní mají zásadní důležitost v následujícím zkoumání kognitivních obsahových kategorií. Tyto termíny jsou velmi obecnými pojmy-termíny v rámci popisu procesu exteriorizace, vnější jazykové objektivace, zpředměťování vnitřního kognitivního obsahu, tj. v rámci třetí složky poznávacího procesu (2.3). Jejich obecnost je užitečná pro srovnávání a zkoumání kognitivních obsahových kategorií. Mají důležitost i pro sémantickou syntax, v níž nelze jen zkoumat, jak jazykový význam predikativní „přiděluje“ sémantické funkce komponentům věty; řetězec jazykových významů predikativních vyňatý z textu podává nižší informaci o odrážené mimojazykové skutečnosti než řetězec jazykových významů nepredikativních. Vedle obecných pojmů-termínů jazykový význam nepredikativní a predikativní však pracujeme v rámci popisu vnější jazykové objektivace i s konkrétnějšími pojmy-termíny běžně užívanými v československé lingvistice, jako jsou gramatický význam u slovesa (vyjádřený tvarovým sufixálním morfémem) nebo u substantiv a zájmen (vyjádřený předložkovými i bezpředložkovými pády), lexikální význam u substantiv, adjektiv, zájmen, adverbii, číslovek, sloves, slovotvorný význam substantiv, adjektiv atd. *Termíny-pojmy jazykový význam nepredikativní a predikativní jsou specifikovány právě těmito konkrétnějšími pojmy-termíny.*

Pomocí vymezených základních sémantických pojmů se nyní pokusím stručně charakterizovat kognitivní obsahové kategorie času a prostoru (3.1.), posesivity (3.2.), barvy (3.3.) a neurčitého množství (3.4.). Usiloval jsem o to, aby výklad tvořil uspořádaný a teoretickometodologicky jednotný celek. Nepodávám ovšem soustavnou analýzu sémantickou, nýbrž s důrazem na odrazovou sémantiku a jazykový materiál analyzuji jevy jen některých vybraných kognitivních obsahových kategorií.

3.1 Mezi závažné kognitivní obsahové kategorie patří čas a prostor. Pokusíme se ukázat, že jejich jazyková exteriorizace (vnější objektivace) je v češtině dána různými významy a tvary.

Kognitivní obsahová kategorie času je v češtině exteriorizována jazykovým významem predikativním i nepredikativním (knižně Štěpán, 1987).

Jazykový význam predikativní je u času specifikován gramatickým významem času u slovesa. Určité tvary sloves (verba finita) vyjadřují různou dobu konání faktu (děje, stavu, nebo udalosti) mimojazykové skutečnosti vzhledem k okamžiku promluvy.

Jazykový význam nepredikativní je specifikován často lexikálním časovým významem některých slov, zvl. substantiv (a adverbii) zapojených do věty předložkovými i bezpředložkovými pády (např. substantiva a adverbia *pondělí, včera, dnes*), ale i gramatickým významem substantiv, která sama nemají lexikální časový význam, a to jistým repertoárem předložkových pádů substantiv (*při šeru, ve spánku, během jízdy* apod.). Je známo, že lexikální časový význam a předložkové pády substantiv, která sama o sobě nemají lexikální časový význam, fungují především ve funkci příslovečného určení času a zpravidla podporují, konkretizují gramatický význam času u slovesa v predikátu; bývají však s ním i v rozporu, srov. *Včera ji zahlédne a už ji miluje* (*včera* + futurum slovesa); toto vyjádření je v uměleckých textech funkčně zcela oprávněné.

Jazykové vyjádření téhož kognitivního časového obsahu může být různé i v jazycích jinak velmi blízkých, jako je čeština a slovenština. Tak např. vyjádření časového významu nepredikativního (např. udání hodiny) se liší v předložce, srov. *Ve tři máš přijít na úřad — O tretej máš prít na úrad* apod.

Rečové vyjádření času je výrazně podmíněno praktickou činností a kulturou jednotlivých etnických skupin. Jedním z mnoha příkladů je vyjadřování základních pojmů části dne v současných evropských jazycích. Den (tj. 24 hodin) bývá členěn na různý počet základních časových úseků. V ruštině jsou to *ráno* (od východu slunce do 10—11 hod.), *den* (od 10—11 hod. do západu slunce), *večer* (od západu slunce do 22—23 hod.) a *noc* (od 22—23 hod. do východu slunce) (Vsevolodova, 1975, s. 30). V angličtině to jsou jen tři části: *morning* (od 0 do 12 hod.), *afternoon* (od poledne přibližně do 18 hod.) a *evening* (od 18 hod. do půlnoci, po které následuje opět *morning*) (tamtéž). Čeština má pět základních úseků: *ráno* (od východu slunce asi do 8 hod.), *dopoledne* (od 8 do 12 hod.), *odpoledne* (od 12 hod. do západu slunce), *večer* (od západu slunce do 23 hod.) a *noc* (od 23 hod. do východu slunce). Kromě uvedených pojmenování základních pojmů jsou ovšem i pojmenování pojmů vedlejších (např. *navečer*).

Kognitivní obsahová kategorie **prostoru** je v češtině exteriorizována jen jazykovým významem nepredikativním.¹² Je ovšem podstatný rozdíl proti času: Jestliže se jazykový význam nepredikativní u času specifikuje celkem vyrovnaně (podobně často) lexikálním časovým významem některých slov a gramatickým významem některých substantiv nečasového lexikálního významu, tj. jejich předložkovými a bezpředložkovými pády, u **prostoru** je tomu jinak. Jazykový význam nepredikativní se u **prostoru** specifikuje v naprosté většině případů gramatickým

¹² V některých archaických jazvech se kognitivní obsahová kategorie **prostoru** exteriorizuje i jazykovým významem predikativním (Stěpán, 1982, s. 103).

významem některých substantiv, a to jen jejich předložkovými pády, přičemž signalizátorem („vyjevovatelem“) tohoto významu jsou právě předložky (*nad, pod, před, za, u, v, na* aj.). Zřídka je specifikován jazykový význam nepredikativní u prostoru lexikálním (a slovotvorným) prostorovým významem několika málo substantiv označujících relativní prostorové pojmy (*hořejšek, vnitřek* apod.) a lexikálním prostorovým významem adverbii (*nahoře, vpředu* apod.), která ovšem pro úplné vyjádření prostorové orientace potřebují nějaký kontext, protože sama o sobě neoznačují objekty smyslově vnímatelné.

Jazykový význam nepredikativní se u prostoru specifikuje také slovotvorným významem těch slov, jejichž prefix je prostorového významu, srov. *nadpis, podchod, předsín* apod.

3.2 Kognitivní obsahová kategorie posesivity má jazykový význam nepredikativní značně specifikován a diferencován. Jen stručně můžeme naznačit tři případy specifikace tohoto významu (podrobněji Stěpán, 1985).

Za prvé se jazykový význam nepredikativní v češtině specifikuje lexikálním významem posesivních zájmen *můj, tvůj, náš* atd., který je rozlišen podle osob. Toto „osobní“ přivlastňování se však v řadě jazyků nevyjadřuje zájmeny, nýbrž tzv. osobními sufiky, srov. maď. *várom, várod, várja* (čekám, čekáš, čeká) a *váram, várad, vára* (můj hrad, tvůj hrad, jeho-její hrad). Za druhé se specifikuje slovotvorným významem posesivních adjektiv. Jejich derivační sufiky mají — jak známo — posesivní význam (-*ův, -ova, -in, -ina* aj.); připojují se k substantivům, označujícím osoby, jiné (např. -*í*) k substantivům, která označují živočichy. Rozlišuje se přivlastňování jednotlivci nebo celému druhu. Třetí specifikací je gramatický význam substantiva, a to postponovaný genitiv přivlastňovací, např. *dvůr krále Václava*.

Jazykový význam predikativní bývá u posesivity v češtině specifikován lexikálním významem sloves, tím se podstatně liší od času (tam byl jazykový význam predikativní specifikován gramatickým významem slovesa, vyjádřeným tvarovým sufixálním morfémem) i prostoru (v češtině není prostor exteriorizován jazykovým významem predikativním). Jazykový význam predikativní je u posesivity specifikován lexikálním významem některých sloves (*mít, patřit, vlastnit* aj.) a uvnitř verbonominálního predikátu lexikálním významem posesivních zájmen, slovotvorným významem posesivních adjektiv a gramatickým významem substantiva v posesivním genitivu, např. *Ten kabát je můj (Karlův, Karla)*. Řidčeji se posesivní význam predikativní specifikuje gramatickým významem některých substantiv a zájmen v dativu, a to v jistém větném kontextu, srov. *Tetě se lesknou oči*; nejde zde ovšem o syntagma *tetě oči*.

Rečové vyjádření posesivity v nejrůznějších jazycích ukazuje i další prostředky vyjadřování posesivity. Nepredikativní a predikativní význam posesivity je v jazycích specifikován někde slovosledem, jinde morfémy (sufiky, prefixy, infixy), často

různými slovními druhy (posesivními zájmeny, genitivu a dativu substantiv, posesivními adjektivy, slovesy), celou větnou konstrukcí.

Podmíněností kategorie posesivity praktickou činností se zabýval K. Horálek (1977, s. 12).

3.3 Kognitivní obsahová kategorie barev má jazykový význam nepredikativní i predikativní. Oba tyto významy se specifikují lexikálním významem kořene různých slovních druhů, jen omezeně slovotvorným významem, např. *namodralý, zelenavý*. Tím se kategorie barev liší od všech tří kategorií přecházejících.

Jazykový význam barev bývá v češtině specifikován především lexikálním významem adjektiva, řidčeji substantiva a adverbia (*bílá křídla, černá obloha, kouří černě*).

Predikativní význam barev se specifikuje podobně jako u kategorie posesivity: lexikálním významem některých určitých sloves (*bělá se, černá, žlutne* apod.), nebo adjektiv uvnitř verbonominálního predikátu (*křídla jsou bílá*). Je však podstatný rozdíl ve vyjadřování predikativního významu barev a posesivity: U barev se stálé nebo proměnlivé vlastnosti substancí vyjadřují lexikálními významy určitých sloves (srov. *Lilie se bělaly*, tj. *Lilie byly bílé* a *Kapradi žlutne*, tj. samovolně nabývá žluté barvy v čase, protože předtím bylo zelené), naproti tomu u posesivity se stálost nebo proměnlivost vlastnosti nevyjadřuje lexikálním, nýbrž gramatickým významem sloves, srov. *Otec má kabát* a *Otec měl kabát*.

Pojmenování barev v jazycích jsou dosti rozdílná, srov. známý rozdíl už mezi češtinou a slovenštinou: slovenština má pro český obsah „modrý“ dvě vyjádření, a to *modrý* a *belasý*. Pojmenování barev úzce souvisí s praktickou činností a kulturou jednotlivých etnických celků. V jistých situacích je značně omezen soubor možných pojmenování barev (např. při popisu západu slunce), v jiných je možno použít mnoha pojmenování barev (např. barvy ženských šatů). U poslední jmenované situace je právě možno zkoumat nejen různou „psychologickou významnost“ jednotlivých pojmenování barev v různých jazycích, ale také podmíněnost těchto pojmenování kulturou jednotlivých národů (Eksperimentálnyje issledovanija v psiholingvistike 1982).

3.4 Kognitivní obsahová kategorie neurčitěho množství je v češtině exteriorizována jazykovým významem nepredikativním a specifikuje se hlavně lexikálním významem neurčitých číslovek (ve spojení s počítaným jevem), srov. *mnoho, málo, dost, několik (lidí)* aj. Dále se specifikuje lexikálním významem více či méně ustálených spojení některých substantiv a počítaných jevů. Přehodnocení kognitivního obsahu substance v obsahovou kategorii neurčitěho množství se v těchto spojeních projevuje jednak v lexikální ustálenosti některých spojení, srov. *číše vína, koš jablek, hrst soli* aj., jednak v tendenci po nesklonnosti jistých substantiv (morfologická ustálenost) a v tom, že přísudek dostává neutrální zakončení -o, jde-li ovšem o přídělní nebo přídavné jméno.

Příkladem tendence po nesklonnosti substantiv může být v současné češtině substantivum *spousta* (vedle se *spoustou lidí* je i *se spousta lidí*). Tendence získávat neutrální zakončení -o v přísudku se projevuje tehdy, začne-li spojení tzv. kvantitativního přívlastku, jímž bývá číslovka (*stovka, desítka, tisíc*) nebo podstatné jméno

(řada, spousta), a počítaného jevu jako celek označovat množství. Pak působí již shoda slovesných tvarů jen se syntaktickým podstatným jménem v I. pádě rušivě (*Tisíce lidí zhlédly*). Vzniká tak rozpor mezi obsahem a formou. Vývoj vede k překonání tohoto rozporu změnou formy, jako model při výběru koncovky v přísudku působí obsahově blízké spojení příslovce míry s významem 'hodně' a počítaného jevu, jež také jako celek označuje množství, vzniká tak nová forma (*Tisíce lidí zhlédlo*). Stará forma, stejně jako shoda podle smyslu (*Tisíce lidí zhlédli*), se však udržuje dále jako varianta. Taková vývojová tendence se v současné češtině prosazuje postupně a u různých výrazů probíhá s rozdílnou intenzitou. Uplatňuje se i v jiných slovanských jazycích s řadou omezení, srov. podrobněji J. Štěpán (1976).

Kognitivní obsahová kategorie neurčitého množství (o vyjadřování kvantity vůbec srov. nejnověji Formánková, 1978) může tak být příkladem toho, jak změna v kognitivním obsahu se projevuje ve změnách lexikálních, morfologických a syntaktických.

3.5. Všimli jsme si jen stručně kognitivních obsahových kategorií času, prostoru, posesivity, barvy a neurčitého množství. Repertoár obsahových kategorií bude třeba dále rozšiřovat a jejich vztahy dále propracovávat. Měli bychom se zabývat i tím, v jakém poměru jsou tyto kategorie k obecnějším lingvistickým kategoriím substance — vlastnost — děj — okolnost, jichž jazyky využívají ke konstituování sémantické základny hlavních slovních druhů a syntaktickosémantických (i nadvětých) vztahů, a v jakém poměru jsou k filozofickým kategoriím hmota a pohyb. Kognitivní obsahové kategorie času a prostoru jsou — jak známo — v užším vztahu, obsahová kategorie neurčitého množství je zase ve volnějším vztahu ke všem popisovaným kategoriím atd. Hierarchizace obsahových kategorií je důležitým, avšak dlouhodobým cílem sémantiky orientované gnozeologicky.

4. Závěr. Za jeden ze základních sémantických pojmů-termínů považujeme kognitivní obsah, popř. kognitivní obsahovou kategorii, které jako součásti vnitřních psychických procesů a jako aktivní odrazy objektivní reality (jde o přímý vztah k objektivní realitě) mají univerzální charakter, jsou výsledkem interiorizace, jsou ve vztahu k jazyku vůbec.

Druhým základním pojmem-termínem je jazykový význam, kterým rozumíme jazykové pojetí (exteriorizaci) kognitivních obsahů. Jazykové významy (nepredikativní i predikativní) mají vztah k objektivní realitě jen přes kognitivní obsahy a nacházíme je rozdílné podle konkrétních přirozených jazyků.

Od nepredikativního a predikativního jazykového významu, které jsou obecnými pojmy-termíny v rámci popisu jazykového zpředměťování vnitřního kognitivního obsahu a kterých využíváme při srovnávání kognitivních obsahových kategorií, lišíme lexikální a gramatický význam v tradičním smyslu. Nepredikativní jazykový význam bývá specifikován lexikálním významem (srov. slova *den, nahoře, bílý*), ale také gramatickým významem (srov. *při šeru, nad stolem, otcův*). Predikativní jazykový význam bývá specifikován gramatickým významem (*přišel jsi*), ale také

lexikálním významem verb finit (*má, bělá se*), nebo jmen v predikátu (*je Karlův, byly bílé*).

Uvedený systém pojmů odrazové sémantiky, který umožňuje rozlišovat kognitivní obsahové kategorie podle jejich „vyjevovatelů“ a postihovat jejich specifiku a který přispívá k popisu jazyka postupujícím od kognitivního obsahu k řečovému vyjádření, považujeme za otevřený. Pokusili jsme se ukázat, i když jde jen o první sondu, že základní sémantické pojmy *kognitivní obsah a jazykový význam* by mohly být nástrojem pro analýzu a popis sémantiky celého českého (ev. přirozeného) jazyka. Nejde jen o problematiku slovní zásoby, ta je již poměrně důkladně popsána v řadě teorií jazykového (lexikálně sémantického) pole a ve slovnících, ale jde i o problematiku gramatickou ve vztahu k mimojazykové skutečnosti, zvl. k objektivní realitě. Postihujeme nejen věty slovesné, ale i neslovesné (srov. řečové vyjadřování zvuků zvířat), věty dvoječlenné i jednočlenné (srov. řečové vyjadřování atmosférických jevů). Kognitivní obsahové kategorie by měly být i prostředkem pro klasifikaci textů, protože obsahy textů jsou konstituovány sémantikou vět, slov, morfémů, které mají vztah k obsahu; v každém textu se realizuje jistá kombinace a hierarchie kognitivních obsahových kategorií, pro určitý typ textů je rozhodující některá tato kategorie (např. pro právní texty posesivita, pro historické čas, pro geografické prostor atd.). V textech bývá nejprve nějaký kognitivní obsah obecně naznačen krátkou větou a vzápětí je specifikován, konkretizován a prohlubován následujícím větným celkem nebo větnými celky.

Systém sémantických pojmů formulovaný v tomto příspěvku bude třeba dále propracovávat alespoň ve dvojm směru, a to jednak rozšiřováním počtu zkoumaných kognitivních obsahů (obsahových kategorií) a hledáním vztahů mezi nimi, jednak zjišťováním syntaktických, morfologických a lexikálně sémantických „vyjevovatelů“ obsahových kategorií. Půjde o budování speciálních materiálových kartoték, zachycujících systémy těchto „vyjevovatelů“ (jednu takovou podávám u obsahové kategorie času, srov. Štěpán, 1987), dále o experimentální ověřování fungování těchto systémů v poznávacích a komunikačních situacích, např. ve vyjadřování nejmladší generace i dospělých, při zdokonalování jejich způsobu vyjadřování i myšlení, a to i pomocí metod matematické lingvistiky (Těšitelová a kol., 1985). Měla by být vypracována metodika tvoření celých vět a souvětí, která by se co nejvíce přibližovala skutečnému procesu tvoření větných celků a která by přispívala k hledání nových postupů ve vyjadřování i myšlení, založených na materialistické dialektice.

Filozofická fakulta KU

Praha, nám. Krasnoarmejců 2

Bibliografie

- BEČKA, J. V.: Vybrané kapitoly z české stylistiky (učební text). Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1966. 241 s.
- BIERWISCH, M.: Psychologische Aspekte der Sprache. Linguistische Studien A. 25. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR 1975. 183 s.
- BIERWISCH, M.—HEIDOLPH, K. E.—MOTSCH, W.—NEUMANN, W.—SUCHSLAND, P.: Grammatiktheorie, Sprachtheorie und Weltanschauung. In: Linguistische Studien A. 1. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR 1973, 86 s.
- BOGDANOV, V. V.: Semantiko-sintaksičeskaja organizacija predloženijsa. Leningrad, Izdatelstvo Leningradskogo universiteta 1977. 204 s.
- BONDARKO, A. V.: Principy funkcionalnoj grammatiki i voprosy aspektologii. Leningrad, Nauka 1983, 297 s.
- BRUNOT, F.: La pensée et la langue. Méthode, principes et plan d'une théorie nouvelle du langage appliquée au français. Paris, Masson 1965. 982 s.
- BUBNER, R.: Handlung, Sprache und Vernunft. Grundbegriffe praktischer Philosophie. Frankfurt/M., Suhrkamp 1982. 319 s.
- BUZASSYOVÁ, K.: Posesivný datív v slovenčine a ekvivalentné maďarské konštrukcie. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. 31. Philologica, Bratislava 1980, s. 87—104.
- DANEŠ, F.—HLAVSA, Z.—KORENSKÝ, J. a kol.: Práce o sémantické struktuře věty. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV a Jazykovědné sdružení při ČSAV [Interní tisk] 1973. 203 s.
- DOKULIL, M.: K povaze vztahu slova a pojmu, věty a myšlenky. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha 1958, s. 108—112.
- DOKULIL, M.—DANEŠ, F.: K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: O vědeckém poznání soudobých jazyků. Praha 1958, s. 231—246.
- Ekspérimental'nyje issledovanija v psiholingvistike. Red. R. M. Frumkina. Moskva, Institut jazykoznanija AN SSSR 1982. 142 s.
- Filozofické otázky jazykovedy. [Preložil J. Doruľa.] Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1979. 180 s.
- FORMÁNKOVÁ, M.: Vyjadřování kategorie kvantity u různých slovních druhů v současné ruštině v porovnání s češtinou. Praha, Acta Universitatis Carolinae, Philologica-Monographia 73, 1978. 139 s.
- HAUSENBLAS, K.: K terminologii sémantické. In: Aktuálne problémy lingvistickej terminológie. Bratislava, Veda 1976, s. 103—110.
- HAVRÁNEK, B.: Logizující a psychologizující typ rozboru jazykového vyjadřování. Slovo a slovesnost, 39, 1978, s. 203—204.
- HORÁLEK, K.: Nové přístupy k jazykové konfrontaci. Slovo a slovesnost, 38, 1977, s. 9—13.
- HORÁLEK, K.: Psaný jazyk a vnitřní řeč. Slovo a slovesnost, 43, 1982, s. 213—216.
- HORECKÝ, J.: Zložitý systém jazyka a jeho dynamika. Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 18—26.
- HORECKÝ, J.: Kritika postpozitivistických metodologií v jazykovede. Jazykovedný časopis, 35, 1984, s. 115—120.
- JIRÍČKOVÁ, J.: Jedenáct podnětných sborníků Linguistische Studien z NDR. Slovo a slovesnost, 36, 1975, s. 321—325.
- KOPEČNÝ, F.: Základy české skladby. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1962. 359 s.
- KOS, A.—ŠTĚPÁN, J.: Zum Wortschatz der Witterungserscheinungen. Konfrontation Deutsch/Tschechisch. Philologica Pragensia, 19, 1976, s. 128—141; 20, 1977, s. 88—96.
- KOZLOVA, M. S.: Filosofija i jazyk (Kritičeskij analiz nekotorych tendencij pozitivizma XX v.). Moskva, Mysl 1972. 252 s.
- LEKTORSKIJ, V. A.: Subjekt, objekt, **poznání**. Praha, Nakladatelství Svoboda 1983. 342 s.
- MARX, K.: Kapitál. Praha, Svoboda 1978.
- MORSI, A.—KOS, A.: Die Witterungsverben. Konfrontation Deutsch/Arabisch. In: Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung, 26, 1973, s. 35—46.
- NĚMEČEK, F. X.: Život c. k. kapelníka W. A. Mozarta. Praha, Topič 1937. 88 s.
- PATKOVÁ, J.: Výrazy smíchu v novočeské próze. [Diplomová práce.] Praha, Univerzita Karlova 1961.
- PETR, J.: Filozofie jazyka v díle K. Marxe a B. Engelse. Praha, Academia 1980. 175 s.
- Psychologische Effekte sprachlicher Strukturkomponenten. Red. M. Bierwisch. Berlin, Akademie Verlag 1979. 489 s.
- ROGOVIN, M. S.: Čuvstvennyj obraz i mysl'. Voprosy filosofii, 1969, s. 9.
- SGALL, P.—PANEVOVA, J.: Obsah, význam a gramatika se sémantickouází. Slovo a slovesnost, 37, 1976, s. 14—25.

- SVOBODA, K.: Ke komplexní syntaktické sémantice. *Slovo a slovesnost*, 40, 1979, s. 35—44.
- ŠOLTYS, O. a kol.: Německé sborníky o lidském jednání. *Slovo a slovesnost*, 43, 1982, s. 333—339.
- ŠTĚPÁN, J.: K dynamice tzv. neurčitých kvantitativ. *Acta Universitatis Carolinae-Philologica, Slavica Pragensia* 19, 1976, s. 251—262.
- ŠTĚPÁN, J.: Odrazová sémantika. *Acta Universitatis Carolinae-Philologica, Slavica Pragensia* 21, 1978, s. 279—285.
- ŠTĚPÁN, J.: K interjekcím označujícím zvuky zvířat. *Slovo a slovesnost*, 41, 1980, s. 204—207.
- ŠTĚPÁN, J.: K zapojení lexikálně vyjádřených časových obsahů do věty. *Slovo a slovesnost*, 42, 1981, s. 200—208.
- ŠTĚPÁN, J.: K zapojení lexikálně vyjádřených základních prostorových obsahů do věty. *Slovo a slovesnost*, 43, 1982, s. 102—112.
- ŠTĚPÁN, J.: Vyraženíje vremennych značenij v prostom predloženíi v češskom i russkom jazykach. In: *Sopostavitelnoje izučeníje grammatiki i leksiki russkogo jazyka s češskim jazykom i drugimi slavjanskimi jazykami*. Red. A. G. Širokovová — V. Hrabě. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1983 (a), s. 272—287.
- ŠTĚPÁN, J.: O pojmenování barev a jeho využití v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 44, 1983 (b), s. 22—29.
- ŠTĚPÁN, J.: Spoleczne wykorzystanie semantyki odbicia. *Poradnik jezykowy*, 1984, s. 100—105.
- ŠTĚPÁN, J.: Ke kategorií posesivity a jejímu ztvárnění v jazycích. *Slovo a slovesnost*, 46, 1985, s. 20—27.
- ŠTĚPÁN, J.: Čas ve větě a textu. Praha, *Acta Universitatis Carolinae, Philologica-Monographia*, 1987.
- ŠTICHA, Fr.: Utváření a hierarchizace struktury větného znaku. Praha, *Pedagogická fakulta UK* 1984, 128 s.
- TEJNOR, A.—DOKULIL, M.: Význam, obsah, smysl. *Jazykovědné aktuality*, 14, 1977, s. 49—66.
- TENZER, O.—PSTRUZINA, K.: Svět moderního myšlení. Praha, Svoboda 1984, 259 s. [Rec. J. Štěpán, *Slovo a slovesnost*, 48, 1987]
- TEŠITĚLOVÁ, M. a kol.: Kvantitativní charakteristiky současné češtiny. Praha, *Academia* 1985, 249 s.
- UHLÍROVÁ, L.: K termínu kognitivní. *Slovo a slovesnost*, 39, 1978, s. 288—291.
- VACHEK, J.: Paralinguistické zvuky a psaný jazyk. *Slovo a slovesnost*, 42, 1981, s. 124—133.
- VACHEK, J.: K problémům psané normy jazyka a vnitřní řeči. *Slovo a slovesnost*, 44, 1983, s. 131—135.
- VANĚK, J.: Teorie společenského vědomí. Praha, *Panorama* 1980, 272 s.
- VASILJEV, S. A.: Filosofskij analiz hipotezi lingvišičeskoj otnositelnošti. Kyjev, *Naukova dumka* 1974, 133 s.
- VSEVOLODOVA, M. V.: Spособy vyraženiija vremennych otnošenij v sovremennom russkom jazyke. Moskva, Izdatelstvo Moskovskogo universiteta 1975, 283 s.
- VYGOTSKIJ, L. S.: Razvitije vyššich psihičeskich funkcij. Moskva, Izdatelstvo APN RSFSR 1960, 498 s.
- ZIMEK, R.: Sémantická výstavba věty. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis-Philologica* 44, Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1980, 174 s.

K ОСНОВНЫМ ПОНЯТИЯМ СЕМАНТИКИ

Резюме

Автор статьи преследует цель подвергнуть анализу несколько основных понятий семантики и сведения, полученные в результате собственного семантического исследования современного чешского языка, заключить в более широкие рамки, т. е. синтетически работать с основными понятиями семантики отражения. Указано, что суть ее сводится к изложению того, как разные когнитивные содержания (время, пространство, possessивность, краски, неопределенное количество) выражаются разными системами лексических, синтаксических и морфологических средств языка.

После обобщения психологических явлений (И. Штепан, 1978, 1984 гг.) и опубликованного языкового материала (И. Штепан, 1976, 1980, 1981, 1982, 1983, 1985 гг.) автор подходит к проблематике с гносеологической точки зрения. Он исходит из понятий-терминов процесса отражения (познания), важную роль в котором выполняют внеязыковая действительность и ее восприятие, такие когнитивные содержания как интериоризация (обобщение) внеязыковой дей-

ствительности, языковые значения и речевые выражения как экстернизация (внешняя объективизация) когнитивных содержаний.

Приведенную систему понятий семантики отражения автор считает открытой, эта лингвистическая дисциплина все еще не является действительностью, а лишь программой исследования. Но намеченный ход изучения от когнитивного содержания к речевому выражению можно использовать при составлении моделей, воспроизводящих реальное образование слов, предложений, сложных предложений, текстов.

K VNÚTORNEJ STAVBE METAFORY

VIKTOR KRUPA

Viacerí autori prác o metafore v súvislosti s týmto trópom hovoria o postupe od známeho k neznámemu, ktorý je, prirodzene, typický pre každý poznávací proces. Pravda, ako metaforický možno charakterizovať len prenos medzi dvoma rozdielnymi pojmovými doménami, medzi ktorými sa bežne nekonštatuje podobnosť. Metaforické upozornenie na možnú súvislosť je porušením pravdepodobnostnej štruktúry výpovede z hľadiska významového, ako aj kombinatorického. Tento výkyv sa nevyhnutne prejavuje v reakcii prijímateľa textu aktívnejším prístupom k správe, zvýšením pozornosti i pocitom prekvapenia, prípadne aj estetickým zážitkom. V niektorých prípadoch táto anomália plní poznávaciu funkciu a upozorňuje prijímateľa na nové aspekty pertraktovaného úseku reality.

Chápanie metaforizácie ako postupu od známeho k neznámemu by však bolo priveľmi všeobecné, takže by nevystihovalo špecifiku metafory, ani jej viaceré typy. Z poznávacieho hľadiska treba rozlišovať aspoň dva druhy metafory, súvisiace s rozdielnymi funkciami, ktoré môže metafora plniť v komunikácii: na jednom póle s poznávacou funkciou, na druhom póle s afektívnou funkciou. Tieto dve funkcie nemožno od seba oddeľovať, prechod medzi nimi je postupný a treba brať do úvahy, ktorá stránka v konkrétnej metafore prevažuje.

Ukazuje sa, že pri analýze metafory je užitočné rozlišovať hĺbkovú a povrchovú rovinu. Súvisí to s tým, že metafora nie je len čisto jazykový jav, ale jej korene siahajú hlbšie, do sféry myslenia a správania. V hĺbkovej rovine sa uvažujú tri zložky. Sú to predovšetkým dve usúvzťažňované pojmové domény, pre ktoré sa pod vplyvom I. A. Richardsa (1936) zaužívali termíny tenor a vehikulum. (Niekedy sa používa aj iná terminológia, napríklad téma a réma.) Hoci tu ide o štruktúru analogickú predikačnej štruktúre, predsa je výhodnejšie rozlišovať terminologicky hĺbkovú štruktúru metafory od hĺbkovej štruktúry výpovede; z tohto hľadiska lepšie vyhovujú termíny tenor a vehikulum. I. A. Richards v citovanej knihe definuje tenor ako východisko, základ či tému, ku ktorej sa viaže vehikulum. Tento posledný termín sa vzťahuje na obraz, figúru vypovedajúcu o tenore. Obidve spomínané zložky metafory sa nevyhnutne dostávajú do interakcie a ovplyvňujú sa. Aj keď I. A. Richards zdôrazňuje, že tenor sa môže stať vehikulom a naopak, tieto dve zložky nevytvárajú súmernú štruktúru. V povrchovej rovine sa to prejavuje napríklad tak, že vehikulum musí byť explicitne vyjadrené, zatiaľ čo tenor nie. Nesymetrickosť

vzťahu medzi tenorom a vehikulom súvisí s treťou zložkou metaforickej štruktúry. Touto zložkou je spojivo medzi obidvoma pojmovými doménami, spoločný základ umožňujúci metaforizáciu, inak povedané to, čo tvorca metafory podáva ako vlastnosti spoločné pre tenor i vehikulum. Tieto vlastnosti môžeme označiť termínom báza.

Hoci báza tvorí prienik vlastností tenora a vehikula, ich vzťah k nej je odlišný. Kým v doméne tenora bázová vlastnosť pod zorným uhlom spoločensky akceptovaného, takpovediac konvenčného, postoja nijako nevystupuje do popredia, v doméne vehikula je naopak nápadná, ba ako to formuluje E. J. Weinerová (1984), až prototypická, a vehikulum sa pokladá za štandard tejto vlastnosti. Napríklad prototypické *jabko je červené, zmija jedovatá, orol bystrozraký, lev smelý a mocný, hviezdy žiarivé*. Znovu sa upozorňuje, že tieto vlastnosti nemusia byť vedecky overené; dôležité je, že sa akceptujú v tom-ktorom spoločenstve (porov. Keller—Bauer, 1984). Touto konvencionalizáciou pripomínajú vnútornú motiváciu odvodených slov.

Najmä v ľudovej poézii sa vyskytuje veľa kanonizovaných prototypov. Nečudo, že pri metafore v ľudovej poézii badať sklon k stereotypii.

Vehikulum — ako nositeľ prototypickej bázovej vlastnosti — stáva sa prostriedkom zdôraznenia tej istej vlastnosti u tenora. Nesymetrickosť vzťahu tenora a vehikula tu spočíva v tom, že tieto dve zložky by si nemohli vymeniť miesta z hľadiska tej istej bázy — a ak je dvojica tenor-vehikulum náhodou reverzibilná, bázou obráteného vzťahu je iná vlastnosť. Jasne to vidieť, ak porovnáme metaforu (*Tvoje*) *oči sú hviezdy* s metaforou *Hviezdy sú oči (neba)*, alebo indonézske slovníkovú metaforu *mata air* „prameň“ (doslova „oko vody“) s metaforou *air mata* „slzy“ (doslova „voda očí“).

Vnútorná stavba metafory vyvoláva badateľné napätie, ktoré však nevyplýva iba z konjunkcie dvoch disparátnych pojmových domén. Nemenej dôležité je i to, že metaforický vzťah, v povrchovej rovine podávaný ako identifikácia tenora a vehikula, je v skutočnosti, teda v hĺbkovej rovine, inklúziou tenora do triedy javov vyznačujúcich sa bázovou vlastnosťou metaforizovanou vehikulom. Dalo by sa povedať, že metafora identifikuje na povrchovej rovine a odrazom toho je možnosť redukcie celej zložitej hĺbkovej konštrukcie, ktorá je explicitná, na vehikulum (v povrchovej rovine); vehikulum teda v povrchovej rovine zamieňa tenor (presnejšie celú konštrukciu) — a zámena predpokladá identitu. Naproti tomu inklúzia patrí do hĺbkovej roviny a umožňuje parafrázovať metaforu. Súvisí s tým zásadná dvojplánovosť metafory, ktorá robí problémy pri posudzovaní jej pravdivostnej hodnoty. Táto otázka sa rieši rozlične. Vyskytujú sa názory, že metafora nemá nijakú pravdivostnú hodnotu. Je možné postulovať i čiastočnú pravdivosť, alebo pravdivosť na prenesenej a nepravdivosť na doslovnej rovine. To by znamenalo, že metafora ako identifikácia je nepravdivá, kým ako inklúzia je pravdivá a bolo by to v súlade s dvojplánovosťou metafory. Prirodzene, pravdivostnú hodnotu metafory nemožno

posudzovať bez prihliadnutia na jej zásadnú neurčitost vyplývajúcu z využívania implikácií a asociácií. K tomu pristupuje ešte ďalšia pozoruhodná skutočnosť súvisiaca s individuálnou, tvorivou stránkou metafory. Možno predpokladať, že tenor pôsobí na pôvodcu metafory tak, ako keby bol totožný s vehikulom. Prirodzene, ani zďaleka to nemusí platiť o prijímateľovi metafory. Naopak, vzťah medzi tenorom a vehikulom môže byť natoľko neurčitý, že je v istom zmysle predmetom dešifrácie, ktorá si neraz vyžaduje znalosť rozličných okolností, za ktorých pôvodca vytvoril metaforu.

Inak povedané, metafora nemusí pôsobiť rovnako na prijímateľa i tvorcu. Rovnaký účinok je indikátorom všeobecnej akceptovanosti, konvencionalizácie metafory. Nie sú vylúčené prípady, keď sa jedna a tá istá **konštrukcia môže a nemusí** posudzovať ako metafora. Dosť príkladov tohto druhu uvádza K. Čukovskij (1963) vo svojej knihe o detskej reči. Ak dieťa povie o hrubých nohách, že sú „bruchaté“, nemyslí to obrazne, ale doslovne. Preň to nie je metafora, hoci dospelému môže táto konštrukcia prichodiť ako metaforická. Z toho možno usudzovať, že metafora nie je imanentne jazykový jav, ale je zakotvená v reči, v komunikácii, je to istý spôsob používania jazykových prostriedkov, hoci metafory sa môžu v jazyku etablovať a lexikalizovať. Neprekvapuje teda, že metafory sa vyjadrujú rozličnými jazykovými prostriedkami a nedajú sa spoľahlivo identifikovať iba na základe jazykovej formy. Pravda, N. D. Arutunovová (1979) tvrdí, že metafora typicky vystupuje vo funkcii prísudku, zatiaľ čo pre metonymiu je príznačná podmetná funkcia. Toto tvrdenie možno pochopiť tak, že N. D. Arutunovová nerozlišuje živú a etablovanú metaforu a takisto nerozlišuje hĺbkovú a povrchovú rovinu. Po nominalizácii sa metafora môže vyskytovať aj v inej ako v prísudkovej funkcii (v povrchovej rovine), pokiaľ bola pôvodne vyjadrená slovesom (*Tvoja poznámka ma mrazí. → Toto mrazenie mi nie je príjemné*). Menná metafora sa môže vyskytnúť vo funkcii podmetu bez gramatických zmien, pokiaľ to umožňuje kontext (*Tvoje oči sú hviezdy. Tie hviezdy mi žiaria v noci i vo dne*). Metaforu *hviezdy* v druhej vete možno správne pochopiť ako transformát z hĺbkovej roviny; tvrdenie N. D. Arutunovovej teda v plnej miere platí len o hĺbkovej rovine. Naproti tomu etablované metafory sú ľahko pochopiteľné aj bez spätnej transformácie do hĺbkovej štruktúry, lebo sa konvencionalizovali a ich dvojplánovosť ustúpila v podstate na etymologickú rovinu.

Povrchová rovina teda umožňuje viacero reprezentácií metafory. Pomerne zriedkavo sa stáva, že sa explicitne uvádzajú všetky tri hĺbkové zložky, ako napríklad v metafore *Tvoje oči sú žiarivé hviezdy*, kde *oči* = tenor, *hviezdy* = vehikulum a *žiarivé* = báza. Bežnejšie sú prípady, kde v povrchovej rovine vystupujú len tenor a vehikulum, ako napríklad vo variáciách na metaforu *Tvoje oči sú hviezdy* — *Tvoje hviezdne oči*, *Hviezdy tvojich očí* a pod. Pritom tenor môže byť vyjadrený i nepriamo, na základe funkčnej analógie, napríklad v metafore *Hviezdy tvojho čela*.

Časté sú prípady, keď sa v povrchovej rovine vyjadruje len vehikulum, ktoré je

metaforicky interpretovateľné na základe kontextu, napríklad *oheň* (vo význame „vášeň“), *tma* (vo význame „nevedomosť“), *jarmo* (vo význame „poroba, útlak“), *hlboký* (vo význame „múdry“ o myslení), *vybuchovať* (v zmysle „zlostne reagovať“), *obmäkčiť* (v zmysle „niekoho si nakloniť, prehovoriť“). Popri jednoslovných a syntagmatických metaforách sa vyskytujú celovetné metafory, ako napríklad japonské príslovie *Kadží wa Edo no hana* („Požiare sú kvety Eda“, t. j. Tokia), ba povahu metafory môžu mať nadvetné celky i celé umelecké diela. Priam čítankovým príkladom metaforického diela je Miltonov *Stratený raj*. Ani tieto prípady neprotirečia tvrdeniu o predikatívnom charaktere metafory v hlbkovej rovine. Povrchové reprezentácie sa dosahujú transformáciami, ktoré nenarúšajú podstatu metafory. Nevyčerpateľnosť vlastností metaforicky usú: zťažňovaných domén dáva možnosť široko rozvíjať bázové vlastnosti tenora i vehikula, ako aj pertraktovať široké asociačné, implikačné pozadie, ktoré s nimi súvisí (Keller-Bauer, 1984, s. 9 n.).

Metafora má bezprostredný vzťah k poznávaciemu procesu. Primárnym poslaním poznávania je orientácia v prostredí a jej zákonitým východiskom je človek. Pri vstupe do sveta sa najskôr zoznamuje so sebou a so svojím najbližším okolím. Takto nadobudnutú znalosť využíva pri kognitívnom prenikaní do čoraz vzdialenejšieho okolia — nielen v priestore a v čase, ale aj tak, že prekonáva vlastné zmysly a preniká do sfér, ktoré nie sú bezprostredne vnímateľné. Tento kognitívny postup vychádza z apriórnej hypotézy o homogénnosti reality a jeho najzákladnejším nástrojom je antropomorfný model sveta. Poznávanie je od začiatku poznamenané antropocentrickou orientáciou subjektu v skutočnosti, ktorá ho obklopuje. Človek si zľudšťuje svet, personifikuje prírodu, stavia sa k nej realisticky v zmysle definovanom u F. Fearinga (1954). Uplatňuje sa tu taká istá postupnosť, s akou sa stretávame pri analýze elementárnej vetnej štruktúry; dala by sa charakterizovať ako stupnica klesajúcej miery aktivity od človeka na prvom mieste cez zvieratá, rastliny, prírodné sily a živly, ľudské artefakty až po neživé a nehybné predmety (Hopper — Thompsonová 1980). V oblasti syntaxe sa táto postupnosť uplatňuje tak, že vo funkcii pôvodcu deja, agensa prechodnej vety najčastejšie vystupujú substantíva vzťahujúce sa na ľudské bytosti; zriedkavejšie vystupujú v tejto funkcii podstatné mená označujúce zvieratá, ešte zriedkavejšie názvy rastlín a prírodných síl a najzriedkavejšie inertné predmety.

V oblasti metafory antropocentrizmus znamená, že človek a jeho bezprostredné okolie sa najčastejšie stáva vehikulom pri metaforizácii ostatných pojmových domén, častejšie než živočíchy, rastliny, prírodné sily či neživé a nehybné predmety. **Prirodzene**, tento postreh možno dokázať iba na základe rozsiahleho materiálového výskumu. Výsledky práce s metaforou v slovnej zásobe niektorých jazykov potvrdzujú dôležitosť antropocentrizmu v metafore: v maorijskom slovníku sa *rae* „čelo“ metaforizuje ako *mys*; *mata* „tvár, oko“ ako *povrch, bod. mys, oko siete*; *ngutu* „ústa“ ako *ústie rieky*; *huru* „vlasy, chlpy“ ako *chrastie*. Malajské *anak* „dieťa“ sa

metaforizuje v rozličných spojeniach ako *anak baju* „spodnička“ (*baju* „blúzka“), *anak bukit* „kopček“ (*bukit* „kopec“), *anak-anakan* „úrok“, kým *ibu* „matka“ tvorí základ takých lexikálnych metafor, ako sú napríklad *ibu jari* „palec“ (*jari* „prst“), *ibu kota* „hlavné mesto“ (*kota* „mesto“), *ibu tangga* „zábradlie“ (*tangga* „schody“) a pod.

V prípadoch, keď sa metaforizuje smerom preč od človeka (t. j. keď vo funkcii vehikula vystupuje výraz vzťahujúci sa na ľudskú bytosť), možno hovoriť o antropofugálnej metafore.

Na druhej strane zasa existuje množstvo metafor, ktoré postupujú v opačnom smere, keď sa metaforizuje od vecí, prírodných javov, rastlín a zvierat na človeka. Napríklad v maorijskej slovnej zásobe sú pomerne početné metaforické pomenovania osôb, ktorých vehikulum je vzaté z inej než ľudskej sféry. Napríklad *ika* „ryba“ vystupuje v prenesenom zmysle ako *ika nui* „božstvo“ (*nui* „veľký“), *ika toto nui* „náčelník“ (*toto nui* „vznešená krv“). Podobne *kahika* „biela borovica“ sa metaforicky používa v zmysle náčelník, predok; *aj kaahu* „sokol“ sa používa v zmysle náčelník. *Koorehu* „hmla“ sa vzťahuje na ľútosť, sklamanie, *koro* „omrvinka, iskra“ označuje bezvýznamného človeka, *rangi* „nebo“ môže referovať o vysokom náčelníkovi a pod. Malajské *pinang muda* (doslova „mladý arekový orech“) sa metaforicky vzťahuje na príživníka, udavača či pasáka, havajské *pua* „kvet“ prenesene označuje mladé dievča atď.

Tento typ metafory, pri ktorom sa obraz z domény vecí, prírodných javov, rastlín či zvierat aplikuje na ľudské bytosti, môžeme označiť ako antropopetálny.

Je zaujímavé sledovať, v ktorých prípadoch prevažuje antropofugálna metaforizácia a kedy sa uplatňuje antropopetálna metaforizácia. Zdá sa, že pri kognitívnej metafore prevažuje antropofugálna obraznosť; doména pojmov bezprostredne súvisiacich s človekom sa veľmi často využíva pri výbere vhodného vehikula na vyjadrenie pojmov súvisiacich s inými pojmovými doménami, či už ide o zvieratá, rastliny, ľudské výrobky, prírodné živly alebo inertné objekty. Prirodzene, poznanie prostredia neprichádza až po spoznaní celého človeka. Subjekt neraz lepšie pozná javy a pochody vo svojej bezprostrednej blízkosti než vnútri seba. Vzhľadom na to nie je ťažké predstaviť si metaforu, ktorá čerpá obraz z mimoludských domén, aplikuje ho na človeka a pritom je prísne kognitívna. Potvrdzujú to napríklad metaforické termíny typu *prah vedomia*, *útlm*, *zápal*, *somársky kašeľ*, *podnebie* (anatomicky) a i. Najmä pri charakteristike rozličných duševných a citových stavov či chorobných prejavov a vôbec úkazov súvisiacich s duševným životom sa často využívajú obrazné prvky z domény prírodných javov. A hoci tieto metafory narušujú mechanicky chápanú antropocentrickú sekvenciu, vôbec neprotirečia elementárnemu poznávaciemu postupu od známejšieho k menej známemu. Tu sa zrejme uplatňuje ďalšia zákonitosť kognitívneho postupu, a to prechod od konkrétneho, zmyslovo vnímateľného, k abstraktnému, bezprostredne neprístupnému ľudským zmyslom.

Inak je to v prípade afektívnej metafory, ktorej hlavnou úlohou je zapôsobiť, upútať, ozvláštniť, zdôrazniť, obrazne charakterizovať. V takýchto prípadoch sa tvorca metafory často rozhodne pre postup od menej známeho k známejšiemu, od vzdialenejšieho k bližšiemu, od nevšedného k všednému, pravda, pod tou podmienkou, že vybrané vehikulum vyniká vlastnosťou, ktorá sa stáva bázovou vzhľadom na štandardnú charakteristiku tenora.

Hlavnou oblasťou výskytu afektívnej metafory je poézia, hoci jednotlivé metafory tohto typu sa nájdu i v slovnej zásobe. Často sa po nej siahla, keď sa pociťuje potreba eufemizácie (slovenské výrazy *zlatá žila*, *vetry*, *stolica*, maorijské *ika takoto a Tiki* „mŕtvola“ (doslova „ležiaca ryba Tikiho“ — tvorcu človeka), exaltácie (maorijské *kaahu* „jastrab“, prenesene náčelník, *kekeno* „morský lev“, prenesene takisto náčelník), ale aj pri deprekatívnych slangových výrazoch typu *kvargla*, *somár* alebo malajského *buaya* (doslova „krokodíl“), prenesene mamľas, podvodník. Poézia ovplyvňuje antropopetálnymi metaforami. Ako príklady uvedieme Kainarovu metaforu *Nadra jsou dvě slunce*, Hrubínovu metaforu *útěch děšť*, Nezvalovu *Svítil očí chrp* (citované podľa J. Pavelku, 1982).

Prekvapujúci, ohromujúci dojem sa však nedosahuje len aplikáciou antropopetálnej sekvencie pri metaforizácii, ale aj samotnou konjunkciou dvoch nesúvisiacich, odľahlých pojmových domén: v takomto prípade vlastne veľmi nezáleží na tom, či je daná metafora antropofugálna alebo antropopetálna (porov. Hrubínovu metaforu *oči hvězdáren*, Březinovu *Světlo umírá*, Dykovu *pišeň kolovratu*, Shakespearovu *the eye of heaven* a i.).

Zostáva si položiť otázku, aký je potom rozdiel medzi aplikáciou antropofugálnej sekvencie pri kognitívnej a pri afektívnej metafore. Treba konštatovať, že nejde o zásadný rozdiel, ale len o rozdiel v akcente. Kým kognitívna metafora sa usiluje zvoliť si bázu, ktorú tvoria vlastnosti majúce aspoň približne porovnateľnú váhu v oboch doménach (v tenorovej i vehikulárnej), sú analogické, pri afektívnej metafore viac vystupuje do popredia snaha metaforizovať na báze vlastnosti, ktorá je vo vehikule typická, kým v tenore je všedná, nenápadná. Bývajú to vlastnosti, ktoré sú na periférii konceptuálneho poľa tenora, alebo sú len implikované. Správny je postreh H. Mirvaldovej (1972), ktorá konštatuje, že pri metafore sú bázové vlastnosti ponechané bez presného vymedzenia a dopúšťajú voľnú interpretáciu. Pokiaľ ide o prototypické bázové vlastnosti vehikula, F. Keller—Bauer (1984, s. 6) upozorňuje na to, že referent vehikula v skutočnosti nemusí mať takéto vlastnosti, ale stačí, ak ich s ním konvenčne asociujú členovia jazykového spoločenstva.

Slovníková metafora nepredstavuje z hľadiska významovej výstavby osobitný druh tohto trópu. Jej dištingtívnou črtou je strata individuálnej originality na jednej strane a akceptancia celým spoločenstvom, konvencionalizácia na druhej strane. V slovnej zásobe sa bežne vyskytujú kognitívne metafory opierajúce sa o funkčnú analógiu zložiek, napríklad *ohnisko* (v optike alebo ako stredobod záujmu či

činnosti), *prameň* (v histórii, informatike a pod.), maorijské *tika* „správny, spravodlivý“ (pôvodne „rovný, priamy“), malajské *kaki dian* „svietnik“ (doslova „noha sviečky“), pripomínajúce náš termín *stolová noha*. Popri kognitívnych metaforách sa však vyskytujú v slovníku i metafory afektívneho typu, ako napríklad malajské *ular danu* „dúha“ (doslova „had vody“), maorijské *tama roto* „cit, túžba“ (doslova „dieťa vnútra“) a i.

Zvláštny problém predstavujú mytologické metafory: pri nich nie je jasné, či ide o afektívny alebo kognitívny typ. Človek, pre ktorého sú mýty stelesnením pravdivého poznania, akiste tieto metafory pokladá za kognitívne, kým prijímatelia z iného kultúrneho a jazykového spoločenstva v nich vidia iba afektívnu stránku, výraz poetického hľadania. Platí to o maorijských mytologických metaforách *Te Ika* a *Maui* „Severný ostrov“ (doslova „Mauiho ryba“ — podľa mytológie tento ostrov Maui vylovil z mora ako rybu), *Poo* „podsvetie“ (doslova „noc“), *Mangoo roa* „Mliečna cesta“ (doslova „dlhý žralok“), takisto ako o mytologických metaforách iných národov.

Klasifikácia metafory, ako naznačujú tieto poznámky, je veľmi komplikovaná a nedá sa uspokojivo realizovať bez zreteľa na funkcie, ktoré metafora plní v istom jazykovom spoločenstve, na osoby tvorcov i prijímateľov a napokon na celé historické, kultúrne a spoločenské zázemie, v ktorom vznikla.

Literárnovedný ústav SAV
Bratislava, Konventná 13

Bibliografia

ARUŤUNOVA, N. D.: Jazykovaja metafora. (Sintaksis i leksika). In: Lingvistika i poetika. Moskva, Nauka 1979, s. 147—173.

ČUKOVSKIJ, K.: Od dvoch do piatich. [Preložili V. Handzová a V. Mihálik.] Bratislava, Mladé letá 1963.

FEARING, F.: An examination of the conceptions of B. L. Whorf in the light of the theories of perception and cognition. In: Language and culture. Red. H. Hoijer. The American Anthropologist, 56, 1954, č. 6, s. 47—81.

HOPPER, P. J.—THMOPSON, S. A.: Transitivity in grammar and discourse. Language, 56, 1980, s. 251—299.

KELLER-BAUER, F.: Metaphorisches Verstehen. Tübingen, Niemeyer Verlag 1984.

MIRVALDOVÁ, H.: Několik poznámek k rozlišení metafory, alegorie a symbolu. Slovo a slovesnost, 33, 1972, s. 18—24.

PAVELKA, J.: Anatomie metafory. Brno, Blok 1982.

RICHARDS, I. A.: The philosophy of rhetoric. New York, Oxford University Press 1936.

WEINEROVÁ, E. J.: A knowledge representation approach to understanding metaphor. Computational linguistics, 10, 1984, č. 1, s. 1—14.

О ВНУТРЕННЕЙ ОРГАНИЗАЦИИ МЕТАФОРЫ

Резюме

Метафора характеризуется как включение на глубинном уровне и как отождествление на поверхностном уровне. С гносеологической точки зрения различаются антропопетальные и антропифугальные метафоры, которые рассматриваются в связи с их использованием в поэзии, науке и в словаре. Мифологические метафоры рассматриваются как особая проблема.

ON THE INTERNAL ORGANISATION OF METAPHOR

Summary

Metaphor is characterised as an inclusion upon the deep level and as an identification upon the surface level. From the cognitive point of view, anthropopetal and anthropofugal metaphors are distinguished and investigated as to their occurrence in poetry, science and vocabulary. Mythological metaphors are regarded as a special problem.

WELLERIZMY, PROBLEMATIKA ICH VYMEDZENIA A PREKLADANIA

JOZEF MLACEK

Wellerizmy nepatria k univerzálnym, vo všetkých jazykoch **zastúpeným** druhom paremiologických útvarov. Častejšie sa pokladajú za špecifický **žáner** anglosaskej paremiológie, v ktorej majú staršiu, a to aj ľudovú tradíciu, hoci osobitný názov majú až podľa *Sama Wellera z Kroniky Pickwickovho klubu*. Preto neprekvapuje, že slovenská folkloristika s nimi ako s **osobitným** útvarom nášho folklóru nerátala (porov. Melicherčík, 1959; o existencii **vlastných** wellerizmov v slovenčine pochybovala aj nedávno zosnulá vynikajúca znalkyňa našej paremiológie M. Kosová — porov. Kosová, 1974). Je však pozoruhodné, že vo výpočte paremiologických žánrov sa s nimi niekedy nepočítalo ani vo všeobecnej paremiologickej teórii. Je napríklad príznačné, že jeden z popredných predstaviteľov tejto teórie A. Taylor (1967) pri resumovaní členitosti prísloví a parémii vôbec, ako ju podávala jeho už klasická práca *Proverbs* z roku 1931, wellerizmy osobitne nespomína — hoci ináč uvádza až trinásť typov **výrazov**, ktoré sa v rozličných prístupoch chápali ako príslovia (tu príslovia = parémie všeobecne), ale v jeho programovej štúdiu na začiatku vydávania časopisu *Proverbium* (Taylor, 1965), ako aj v druhej časti citovanej štúdie z roku 1967 sa wellerizmy spomínajú ako špecifický jav paremiológie.

Prekladanie *Kroniky Pickwickovho klubu* a iných diel, ktoré wellerizmy v origináli obsahujú, vedie k tomu, že v slovenských textoch sa wellerizmy v nejakej podobe musia realizovať, pričom cez text sa tieto nové jednotky môžu dostať aj do systému prijímajúceho jazyka. Teória prekladu tu hovorí o kreolizácii jazyka (porov. Popovič a kol., 1983). V takejto situácii je aktuálne a potrebné **uvažovať o žánrových špecifikách** wellerizmu, o prvkoch jeho zastúpenia v našom jazyku, o **spôsoch** jeho **vyjadrovania** v slovenčine ako cieľovom jazyku prekladov takých diel, ktoré obsahujú wellerizmy vo svojom pôvodnom inojazyčnom texte. Keďže logika postupu núti začať celý tento výklad prvým naznačeným okruhom otázok, treba sa najskôr pristiaviť pri pomerne skromných — aspoň podľa kvantity — doterajších všeobecnejších analýzach samého pojmu wellerizmus.

Najjednoduchšie vymedzenia wellerizmu — bez ohľadu na to, či ho pokladajú za **osobitný** typ parémie alebo za podtyp iných paremiologických útvarov (najmä príslovia) — vychádzajú z konštatovania, že je to typ ustálenej jednotky, v ktorej je ustálené dictum aj factum, obsah samej výpovede aj uvádzacia časť k nej, ktorá vyjadruje autora výpovede, prípadne aj okolnosti, v ktorých nadobúda uvedený

výrok osobitnú, najmä neočakávanú a vtípnú významovú hodnotu. V takomto zmysle podáva základnú schému wellerizmu napríklad súčasný popredný paremiológ A. Dundes (1978, s. 16) takto (v ruskom preklade): „To-to, skazal takoj-to, kogda on delať to-to“. Špecifickejšie určuje wellerizmy K. Horálek (1981, s. 156), keď píše: „Zvláštním prípadem **amplifikace** přísloví jsou tzv. wellerizmy... Wellerizmy vznikají doplněním **přísloví o situační** charakteristiku, jež jeho smysli zpochybňuje nebo parodizuje...“ Podobné vymedzenia wellerizmu (nemecký názov pre túto jednotku je Sagwort) sa začínajú objavovať už aj v učebniciach paremiológie a frazeológie (Fleischer, 1982).

Ak budeme pri vlastnom výklade vychádzať iba z týchto najvšeobecnejších charakteristík wellerizmu od uvedených autorov, musíme sa dotknúť viacerých otvorených otázok, ktoré sa vyskytujú pri vymedzovaní tohto útvaru.

Pre určenie podstaty wellerizmu sa ako najdôležitejšia ukazuje otázka vnútornej štruktúry tohto útvaru. Hoci **rozličnými spôsobmi**, jednako však zreteľne obidvaja citovaní autori teoretických statí **naznačujú**, že základná štruktúra wellerizmu je trojčlenná. Pri jej charakteristike vyjdeme z konkrétnych inojazyčných príkladov typického wellerizmu.

„*Mnogo vizgu i malo šersti*“, — skazal čort, kogda strig sviňju. (Podľa A. Dundesa, 1978, s. 16) — „*Everyone to his taste*“, said the farmer and kissed the cow (podľa A. Taylora, 1967, s. 174) — „*Všude dobře, doma nejlip*“, řekl si strýček, když nedostal devizový příslib (podľa K. Horálka, 1981, s. 156).

Všetky uvedené príklady sa skladajú z **troch zložiek**: 1. **príslovie** alebo iný výrok, ktorý je obsahom — podľa S. Neumanna (1966) materiálnym obsahom — výpovede podávateľa; 2. zložka, ktorá vyjadruje pôvodcu, nositeľa výroku (zvyčajne sa **vyznačuje prítomnosťou** slovesa dicendi); 3. zložka, ktorá **zapája** prvú zložku do novej situácie, vyjadruje k nej istý komentár, ktorý núti chápať východiskovú výpoveď (prvú zložku) po novom, dávať jej parodizujúce alebo ináč aktualizované vyznenie. Citovaný K. Horálek síce spomína iba dve časti wellerizmu (príslovie a jeho doplnenie o situačnú charakteristiku), ale jeho formulácia a najmä pripojené príklady signalizujú, že aj v jeho chápaní treba za situačnou charakteristikou vidieť vlastne až dve zložky, a to poukaz na autora výroku a na okolnosti vedúce k novému **chápaniu** východiskovej časti.

Diskusiu vyvoláva najmä otázka záväznosti spomínanej tretej zložky v štruktúre wellerizmu. Práve pre jej neprítomnosť v takých slovenských parémiách, ktoré sa inými znakmi blížia k wellerizmom, doterajšia naša folkloristická tradícia pochybovala — ako sme naznačili už v úvode tohto príspevku — o existencii **vlastných**, domácich wellerizmov v našej paremiológii. Nové možnosti na interpretáciu uvedeného problému poskytuje citovaný A. Dundes (1978, s. 16, pozn. č. 12), ktorý píše: „V triochčastnoj strukture velerizma tretja časť ne objazatelna. Velerizm možet imeť formu „To-to skazal takoj-to“. Odnako na praktike tretja časť obyčno

prisutstviu, tak kak imenno ona predstavljajet pervuju čast — citatu ili posloviu — v novom, i často jumorističeskom svete“.

Uvedenú poznámku o nezáväznosti, fakultatívnosti tretej zložky v štruktúre wellerizmu nemožno chápať v tom zmysle, že táto tretia časť sa môže ľubovoľne vypúšťať zo stavby celej jednotky. Kritériom pre posudzovanie takejto možnosti je podľa nás — a to v zhode s predchádzajúcimi všeobecnými charakteristikami wellerizmu — sémantická hodnota druhej časti celého wellerizmu. Z úvodného vymedzenia tejto parémie je evidentné, že **doplňujúca časť (factum)**, bez ohľadu na to, či sa sama skladá z jednej alebo z dvoch zložiek (**viet**), musí naznačovať významové prehodnotenie **myšlienkového**, „materiálneho“ obsahu prvej časti. Z uvedenej premisy zreteľne vyplýva, že Dundesova tretia zložka je nezáväzná, resp. nepotrebná vtedy, ak už druhá zložka (označenie podávateľa výroku z prvej časti) umožňuje požadovanú sémantickú transformáciu prvej zložky, ak jej vlastný obsah dáva možnosť hodnotiť prvú časť po novom, najmä spochybňujúco, parodizujúco a vôbec aktualizujúco.

Sledujme naznačený problém na niekoľkých konkrétnych príkladoch zo Zátureckého *Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví*.

(1) „*Kebych ja bol boháčom, nuž by som vždy len za pecou ležal a masť chlípal,*“ *riekol pastierik.*

(2) „*Kebych ja bol kráľom, zlatom vybíjanú valašku bych nosil.*“ *riekol valach.*

(3) „*Chcel som, nemohol som.*“ *hovorí advokát.*

(4) „*Pekný je stav vojenský, ale len zďaleka naň sa dívať (dodal Cigán).*“

(5) „*Co ďalej, to horšie!*“ *dávno tak žobrák riekol.*

Už zbežný pohľad na tieto **príklady** ukazuje, že sú vnútorne diferencované. Príklady (3), (4) a (5) nespĺňajú celkom požiadavky na sémantické vlastnosti druhej časti (istou výnimkou je tu príklad (4), ale aj pri ňom sú iné sémantické aj štruktúrne vzťahy, ako bývajú vo wellerizme), a tak tieto jednotky nechápeme ako vlastné wellerizmy, ale skôr ako tzv. citátové príslovia (sú to jednotky so zovšeobecneným významom prvej zložky a ustálenou prítomnosťou zložky vyjadrujúcej pôvodcu výroku, avšak bez sémantického prehodnotenia prvého výroku). Príklady (1) a (2) sa od všetkých predchádzajúcich zreteľne odlišujú. Sémantické obsadenie prvej aj druhej zložky je tu v evidentnej vzájomnej opozícii (napr. *Kráľ — valach, boháč — pastierik*), čo do istej miery posúva vyznenie prvej časti: nie je to už jednoducho citovaný príslovný, zovšeobecnený výrok. Preto tieto príklady možno pokladať za prípady sledovaného neúplného typu wellerizmov.

Uvedené príklady naznačujú, že osihotene existovali aj v našom jazyku wellerizmy, pravda, ide tu iba o prípady s redukovanou druhou časťou (keď chýba tretia zložka explicitnej trojzložkovej štruktúry wellerizmu). Sú to teda iba jednotky so stavbou „To a to, povedal ten a ten“. Úplné trojčlenné štruktúry so schémou „To a to, povedal ten a ten a urobil to a to“ alebo so schémou „To a to, povedal ten a ten, keď robil to a to“ v našom jazyku naozaj neexistovali. Až v novších prameňoch

a v súčasnom hovorovom štýle nachádzame aj jednotky explicitných typov (napr.: *Uvidíme, povedal slepý hluchému a pobrali sa na nemý film.*), avšak aj tie vznikajú pravdepodobne pod vonkajším, inojazyčným vplyvom, alebo ako výsledok individuálneho autorského pretvárania už existujúcich parémii alebo frazém.

Pri riešení prvej nastolenej otázky, problému štruktúrnej členitosti wellerizmu, prichádzame teda k záveru, že v hĺbkovej (sémantickej) štruktúre wellerizmu sú dve časti (dictum a factum), ktoré sa však na povrchovej rovine javia najčastejšie ako trojzložková výstavba, pretože až dvojzložková druhá časť (factum) dovoľuje explicitne naplniť sémantické predpoklady vzniku wellerizmu. Jednozložková druhá časť poskytuje takéto možnosti iba pri špecifickom lexikálnom obsadení prvej aj druhej časti celého wellerizmu.

Pri skúmaní otázok štruktúry wellerizmu je dôležitým ukazovateľom nielen počet jej zložiek alebo častí, ale aj ich umiestnenie, ich poradie. Ukazuje sa, že pre vydelenie wellerizmu je záväzné poradie, v ktorom ide najskôr spomínaný materiálový obsah (príslovie alebo iný výrok, teda dictum) a až potom veta alebo súvetie, ktoré dovoľuje sémantickú transformáciu prvej časti celej jednotky. Pri obrátenom poradí zložiek vznikajú celkom odlišné významové vzťahy medzi obidvoma časťami, nenapĺňajú sa teda predpoklady pre vznik wellerizmu. Sledujme opäť niekoľko konkrétnych príkladov z našej paremiológie (všetky príklady sú z citovanej zbierky A. P. Zátareckého):

(6) *Povedal Nabuchodonozor: na brucho daj pozor!*

(7) *Povedala Bubenka, že je aj za kapustou dobrá pálenka.*

(8) *Hovorí svätý Tomáš: jedz doma, čo máš, a u ľudí, čo ti dajú.*

(9) *Povedala vrana vrane, že nás kvákať neprestane.*

Rozbor uvedených príkladov ukazuje, že ich prvá veta (factum) nemá vo výstavbe celej ustálenej jednotky takú sémantickú funkciu, aká sa vyžaduje od druhej časti wellerizmu. Práve naopak, zisťujeme pri nich poklesnutú hodnotu úvodných viet (najmä v prípadoch (6), (7) a (8) prvá veta poklesla až na úroveň formálnej „výplne“ požadovanej základnej dvojčlennej štruktúry vo výstavbe väčšiny parémii). Tieto jednotky potom aj ako celok majú odlišnú sémantickú hodnotu ako wellerizmy, a tak ich medzi wellerizmy nezaraďujeme. Už v predchádzajúcom štúdiu jazykovej stránky našej paremiológie sme ich označili termínom povrávky (Mlacek, 1982).

Napokon si treba všimnúť aj povahu prvej časti wellerizmu, lebo ide o časť, ktorá je vyjadrením „materiálneho obsahu“ celej jednotky a často sa stáva východiskom osobitných klasifikácií wellerizmov. Ak napríklad S. Neumann (1966, s. 133) pri jednom prístupe ku klasifikácii wellerizmov vychádza z určenia osoby podávateľa materiálneho obsahu výroku (rozištuje tu tri typy, a to wellerizmy s fantastickou osobou podávateľa, wellerizmy, ktoré podáva človek ako člen istého sociálneho spoločenstva, a wellerizmy, ktoré podáva „výslovne menovaný jednotlivý mysliteľ“), M. Kuusi (1966) vydeľuje svoje dictumgleichen Wellerismen a factumgleichen Wellerismen (jeho tretí typ potom korešponduje s uvádzaným Neumannovým

triedením) práve na pozadí spomínanej prvej časti i druhej časti celej jednotky. Určenie povahy tejto prvej časti má teda dosah aj pre určenie vlastností celého wellerizmu.

Aká teda býva sledovaná prvá časť wellerizmov, aká je jej platnosť? K. Horálek (1981) ju hodnotí ako príslovie, A. Dundes (1978) tu hovorí o prísloví alebo o citáte. Keď pozornejšie skúmame dostupný materiál, zisťujeme, že vlastná povaha prvej časti wellerizmu býva ešte **pestrejšia**. Porovnajme aspoň niekoľko príkladov z naj**bohatšieho** zdroja týchto jednotiek v slovenských textoch, z prekladu *Kroniky Pickwickovho klubu*.

(10) *Von s tým, ako povedal otec decku, keď prehltilo šesták.* (I, s. 162)

(11) *Ale najprv práca, potom pláca, ako povedal kráľ Richard Tretí, keď v Toweri zaklal toho druhého kráľa prv, ako šiel zahrdúsiť tie bábätká.* (I, s. 346)

(12) *Pekne prepytujem, milospáni, že ich unúvam, ako to povedal ten vlamač starej panej, keď ju hádzal do ohňa, ale akurát sme pricestovali s mojím pánom do mesta a čoskoro zase odchádzame, tak sa nedá nič robiť.* (I, s. 367)

(13) *Nijaké horekovanie, ako povedal chlapec, keď mu zomrela učiteľka.* (II, s. 223)

(14) *Som v tom, ako hovorievala tá pani.* (II, s. 223)

(15) *Čo bolo, bolo, tomu sa nedá odpomôcť — to je jediná útecha. Ako hovorievajú v Turecku, keď zotnú hlavu inému, ako mali.* (I, s. 321)

Už týchto niekoľko príkladov ukazuje, že prvou častou wellerizmu býva naozaj najmä príslovie (tu zreteľne najmä príklad (11), ale okrem neho napríklad aj porekadlo (15), citát (12), prípadne nejaký iný typ frazémy (10, 13, 14). Napriek tejto rozmanitosti nachádzame vo všetkých prípadoch isté spoločné znaky, ktorými sa wellerizmus blíži k prísloviu alebo porekadlu. Je to najmä jeho zovšeobecňujúca platnosť, jeho reprodukovanosť, prenesená platnosť prvej časti celej jednotky, ako aj ustálenosť celého výrazu. Uvedený výpočet vlastností zároveň naznačuje, že wellerizmy v ich základných štruktúrnych podobách možno ešte pokladať aj za frazeologické jednotky, za akési nadstavbové druhy parémii a frazém, kým rozmanité príznakové realizácie základných štruktúr wellerizmu v texte majú už platnosť aktualizácií, parafráz východiskových jednotiek.

V predchádzajúcom rozbere sa ukázalo, že v slovenčine existujú wellerizmy domáceho pôvodu iba osihotene, a to iba typy s príznakovou dvojzložkovou realizáciou základnej štruktúry. V takejto situácii je aktuálne sledovať, ako sa prevádzajú wellerizmy z iných jazykov do slovenčiny. Nasledujúce poznámky budeme venovať charakteristike wellerizmov v slovenskom preklade diela, ktoré je pre výskum tohto paremiologického útvaru základným prameňom, a to *Kroniky Pickwickovho klubu*. Pred pohľadom na konkrétny materiál z tohto textu upozorníme na niekoľko momentov, ktoré ako všeobecné predpoklady stavia pred prekladateľa sama podstata tohto zložitého útvaru.

Prekladanie wellerizmov musí podobne ako celé frazeologické kalkovanie vychá-

dzať z toho, že preložená jednotka má v porovnaní s inými (napr. domácimi) frazémami a parémiami istý „nedostatok“, a to skutočnosť, že jej chýba ich ustálenosť. V takejto situácii je úlohou prekladateľa v maximálnej miere pretlmočiť ostatné typické vlastnosti frazém (najmä sémantické posuny, expresívnosť) a aspoň nejakým náznakom signalizovať, že ide o ustálenú jednotku so zovšeobecným významom. Specifika wellerizmu určuje prekladateľovi, aby prihliadal vo svojej práci najmä na takéto zásady:

a) Prekladateľ musí rešpektovať špecifické významové vzťahy medzi prvou a druhou časťou wellerizmu. Ak paremiologická teória zdôrazňuje, že druhá časť musí svojimi dvoma zložkami (vetami) alebo aj jedinou zložkou signalizovať, že prvú časť treba chápať v posunutom význame, prekladateľ musí vychádzať nielen zo sémantiky jednotlivých zložiek, ale aj zo sémantiky celku. Prekladateľ sa tu teda stretá s viacerými prekladovými jednotkami, musí prekladať so zreteľom na časti aj na celok.

b) Keďže ide o prekladanie ustálenej jazykovej jednotky, prekladateľ — ako sme už naznačili — má za úlohu signalizovať ustálenosť celej jednotky. Nevyhnutné je pritom rešpektovať fakt, že prvou časťou wellerizmu býva najčastejšie výraz, ktorý je aj samostatne, bez zapojenia do výstavby wellerizmu ustálenou jednotkou.

c) Aj v prípadoch, keď prvá časť wellerizmu nie je sama prísloviom alebo porekadlom, musí celý výraz aspoň naznačovať istú zovšeobecnosť, reprodukovanosť daného výroku. Ako najvhodnejšie prostriedky tu slúžia viaceré neurčité a odkazovacie výrazy. Nimi sa zároveň zreteľne odlišuje takáto jednotka od obyčajného citátu. V sledovanom preklade sa našlo vhodné riešenie sledovanej vlastnosti wellerizmov v tom, že hovoriaca osoba z druhej zložky wellerizmu sa zvyčajne bližšie určuje zámenom. Napríklad: *A najmä je to vaša vec, a nie moja, ako povedal ten páňko, čo stál na správnej strane záhradného múru tomu druhému, čo stál na nesprávnej strane, keď sa po ulici hnal divý býk* (II, s. 125) — *To je tuším priveľa, ako vyčítala tá slečinka paštetárovi, keď jej predal fašírku z bravčového mäsa a vnútri namiesto mäsa bola iba čistá masť* (II, s. 142) — *Keby tak niekto z nás dostal na frak a nikoho pritom neunúval, bolo by to asi pre všetkých lepšie, ako to povedal ten učiteľ, keď sa jeden mladý páňko bránil, že mu sluha nemá čo prášit chrbát* (II, s. 187 — tu ešte umocnené prítomnosťou ďalšieho odkazovacieho výrazu).

Naznačenú tendenciu podporuje v danom texte ešte jeden osobitný morfológický prostriedok. Ide o čas slovesa *povedať* (alebo jeho synonym) v druhej zložke wellerizmu. Vo väčšine prípadov sa tu vyskytuje základné a neutrálne *povedal*, ale na viacerých miestach tu nachádzame modifikáciu podľa spôsobu slovesného deja (sú tu napríklad prípady so slovesami *hovorieval* a *vrvieval*: naznačuje sa nimi istá opakovanosť, a teda aj zovšeobecnosť prvého výroku), ba je tu aj prípad, v ktorom sa uplatnilo sloveso *hovoriť* v druhej zložke wellerizmu v prítomníkovom tvare, čím sa na rozdiel od vyjadrenia prostým konštatujúcim minulým časom ešte viacej

podčiarkla gnómickosť, reprodukovanosť a zovšeobecnenosť významovej platnosti príslušného výroku z prvej časti wellerizmu.

Predchádzajúcimi poznámkami sme už prešli od všeobecnej problematiky prekladania wellerizmov k charakteristike niektorých konkrétnych postupov a riešení v sledovanom diele, a tak v nasledujúcich poznámkach upozorníme na niektoré ďalšie vlastnosti wellerizmov v tomto preklade.

Predovšetkým treba zaznamenať, že v celom prekladovom texte sa takmer výlučne vyskytuje iba jedna z troch spomínaných štruktúr wellerizmu, a to konkrétne typ: „to a to, povedal ten a ten, keď robil to a to“. Okrem toho sa v preklade vyskytuje jediné uplatnenie spomínaného iba dvojzložkového wellerizmu, a to v tejto podobe: *Som v tom, ako hovorievala tá pani*. Sémantický vzťah medzi obidvoma časťami dovoľuje pokladať aj tento prípad za wellerizmus, nie iba za obyčajný citát: **sémantické prehodnotenie prvej časti** je v ňom evidentné, pričom zreteľne súvisí s vecným významom druhej časti.

Osobitnú pozornosť si zasluhujú aj niektoré príznakové spôsoby uplatnenia wellerizmu v texte.

(16) *Keby vedeli, kto tu je, asi by si zapískali inú pesničku. Ako si s veselým smiechom povedal jastrab, keď počul za rohom trilkovať červienku.* (II, s. 264)

Ide tu o prípad s osamostatnením celej druhej časti wellerizmu. Ak budeme takúto realizáciu posudzovať analogicky s riešením problematiky osamostatňovania vetného člena v syntaxi, musíme celý uvedený výraz napriek jeho rozdeleniu do samostatných gramatických celkov chápať ako jednu významovú jednotku. Sémantické vzťahy medzi prvou a druhou časťou ostávajú zachované ako v základnom type wellerizmu, a tak aj takúto formu vyjadrenia uvedeného výrazu pokladáme za wellerizmus. Syntaktické rozčlenenie tu nemá za následok rozbitie wellerizmu. Pravda, ide tu o prípad príznakového vyjadrenia ustálenej jednotky.

(17) *Niet takej zlej situácie v živote, ktorá by sa nedala napraviť, pán Samuel. Tak mi to povedala jedna veľmi vážena osoba, keď mi umrel muž.* (II, s. 336)

Tento prípad celkom pripomína predchádzajúcu jednotku, ale okrem **osamostatnenia druhej časti** tu nachádzame na začiatku tejto druhej časti odkazovací výraz. Táto malá zmena má však za následok, že celý výraz nie je taký jednoznačný ako predchádzajúci. Možno ho interpretovať aj ako wellerizmus (možno v ňom čast *tak mi to povedala* zmeniť na výraz *ako mi to povedala*), ale aj ako formálne rovnaký výraz s odlišnou platnosťou.

(18) *Tým lepšie pre mňa. Takouto myšlienkou sa utešoval kajúcny školák, keď ho bili...* (II, s. 336)

Aj v tomto prípade nachádzame nielen osamostatňovanie celej druhej časti, ale aj lexikálne posunuté obsadenie druhej zložky. Toto **odlišné obsadenie** síce ešte dovoľuje vidieť v tejto jednotke také vzťahy, aké bývajú medzi zložkami wellerizmu (uvedené znenie ešte možno zmeniť napr. takto: *Tým lepšie pre mňa, ako sa utešoval*

kajúcný školák, keď ho bili...), ale do popredia už vystupujú odlišné sémantické vzťahy medzi syntaktickými jednotkami.

(19) „Nie zlý nápad, Sam,“ pochvalne pokýval hlavou pán Bob Sawyer.

„Práve to vravieval do konca života spomínaný mladý lord, keď bral rentu,“ odpovedal pán Weller. (II, s. 316).

V danom prípade máme do činenia s krajným prípadom osamostatňovania časti wellerizmu: dictum je v replike jedného účastníka dialógu, factum zasa v replike druhej postavy. Je však pozoruhodné, že aj napriek takémuto rozčleneniu sémantické vzťahy medzi obidvoma časťami sa zachovávajú, a tak aj v takomto prípade možno hovoriť o aktualizovanom wellerizme.

Rozbor wellerizmov v slovenskom preklade sledovaného diela ukazuje, že prekladateľka sa v ňom usilovala vystihnúť nielen základné danosti tohto paremiologického útvaru, ale zároveň naznačila aj viaceré možnosti jeho aktualizovania. Treba pritom konštatovať, že nielen základné typy wellerizmov, ale aj ich príznakové realizácie v prekladovom texte (pravda, stranou tu ešte ostáva konfrontácia týchto základných modelov aj ich aktualizácií s ich ekvivalentmi vo východiskovom jazyku; to nebolo cieľom tohto príspevku) dávajú viaceré podnety pre určenie podstaty tohto útvaru aj pre plastickejšie videnie jeho vzťahov k niektorým ďalším paremiologickým útvarom.

Wellerizmy prestávajú v súčasnosti byť v slovenčine iba záležitosťou prekladových textov. Čoraz častejšie ich nachádzame — často však pod nesprávnym druhovým označením aforizmu — aj v rozličných rubrikách a knihách malých originálnych útvarov. Ide teda o útvar, ktorý sa stále živšie a produktívnejšie prejavuje aj v našej paremiológii. Hlbší výskum tejto otázky si bude vyžadovať čo najviac rozšíriť materiálovú bázu bádania, a tak postupne kompletizovať pohľad na túto parciálnu, ale pritom špecifickú oblasť našej paremiológie.

Filozofická fakulta UK
Bratislava, Gondova 2

Bibliografia

DICKENS, Ch.: Kronika Pickwickovho klubu. Prel. M. Záryová. Bratislava, Tatran 1982. Zv. I, 415 s. Zv. II, 407 s.

DUNDES, A.: On the structure of the proverb. (Rus. prekl. O strukture posloviicy.) In: Paremiologičeskij sbornik. Poslovica. Zagadka. Red. G. L. Permiakov. Moskva, Nauka 1978, s. 13—34.

FLEISCHER, W.: Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig, VEB Bibliographisches Institut 1982. 250 s.

HORÁLEK, K.: O překladech foklorních textů a populární literatury. Acta Universitatis Carolinae. 5. Slavica Pragensis XXIV. Praha, Univerzita Karlova 1981, s. 153—156.

KOSOVA, M.: [Edičná poznámka.] In: Záturecký, A. P., Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia. 3. vyd. Bratislava, Tatran 1974, s. 669—678.

KUUSI, M.: Ein Vorschlag für die Terminologie der parömiologischen Strukturanalyse. Proverbium, 1966, č. 5, s. 97—104.

MELICHERČÍK, A.: Slovenský folklór. Chrestomatia. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 792 s.

- MLACEK, J.: Povrávky. In: Studia Academica Slovaca. 11. Red. J. Mistrík. Bratislava, Alfa 1982. s. 349—362.
- NEUMANN, S.: Aspekte der Weilerismen-Forschung. Proverbium, 1966, č. 6, s. 131—137.
- POPOVIĆ, A. a kol.: Originál — preklad. Interpretačná terminológia. Bratislava, Tatran 1983. 366 s.
- TAYLOR, A.: The study of proverbs. Proverbium, 1965, č. 1, s. 1—10.
- TAYLOR, A.: The collection and study of proverbs. Proverbium, 1967, č. 8, s. 161—176.
- ZÁTURECKÝ, A. P. Slovenská príslovia, porekadla a usloví. Praha, Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění 1897. 389 s.

ВЕЛЛЕРИЗМЫ, ПРОБЛЕМАТИКА ИХ ОПРЕДЕЛЕНИЯ И ПЕРЕВОДА

Резюме

В первой части статьи автор рассматривает сущность веллеризма как особого паремиологического явления и исследует вопросы его внутренней структуры. Исходя из положения А. Дандиса (1978) о том, что третья составная часть основной структуры веллеризма не обязательна, автор констатирует, что в глубинной структуре можно выделить две части (*dictum* и *factum*), которые между собой связаны. Вторая часть веллеризма ведет к переоценке значения первой части: она должна удовлетворять этому условию независимо от того, состоит ли она сама из одной части (предложения), или из двух частей (предложений). Автор констатирует, что в отечественном словацком паремиологическом фонде существуют лишь веллеризмы с двумя составными частями, веллеризмы же, состоящие из трех частей, являются более новым явлением, возникающим, главным образом, под влиянием иноязычных паремий.

Во второй части статьи автор исследует общие предпосылки перевода веллеризмов, далее подвергает анализу конкретный перевод английских веллеризмов на словацкий язык и, наконец, анализирует некоторые приемы, актуализирующие в переводе английские веллеризмы.

DISKUSIE

ŠTANDARD, SUBŠTANDARD A DIASYSTÉM
NÁRODNÉHO JAZYKA V RAKÚSKU

WOLFGANG U. DRESSLER — S. MOOSMÜLLEROVÁ

Problematikou činenia, resp. stratifikácie národného jazyka sa vo viacerých štúdiách zaoberal J. Horecký (1977; 1979; 1981; 1982), čo potom viedlo aj k diskusii v Slovenskej reči (Kočiš, 1984 a; Horecký, 1984; Kočiš, 1984 b). J. Horecký člení národný jazyk na jazyk umeleckej literatúry ako jeden pól, nárečia ako druhý pól a medzitým ako celonárodné formy predpokladá spisovnú formu, štandard a subštandard. Proti tomu F. Kočiš (1984 b) zdôrazňuje úlohu spisovného jazyka, ale poukazuje na špecifickú sociohistorickú situáciu slovenského spisovného jazyka v jeho vzniku, vývine a súčasnej forme, zdôrazňuje aj nezameniteľnú a neopakovateľnú jedinečnosť slovenského spisovného jazyka.

Situácia nemeckého národného jazyka a spisovného jazyka je úplne odlišná, takže Kočišovu argumentáciu tu nemožno použiť. Po krátkej charakteristike tohto jazyka (najmä v rakúskej situácii) a zjednodušenom vysvetlení nášho stanoviska chceme uviesť naše teoreticky podložené a empiricky potvrdené sociofonologické metódy, ktorými odôvodňujeme, empiricky overujeme a opisujeme v rámci nemeckého národného jazyka rozdiely medzi štandardmi a dialektmi na jednej strane, fonostylistické rozdiely medzi štandardmi a subštandardmi na druhej strane. Ako empirickú základňu údajov použijeme jazykový úzus učiteľov.

Nemecký národný jazyk, ktorý je v NSR, NDR a v Rakúsku jediným štátnym jazykom, vo Švajčiarsku, Luxembursku a v južnom Tirolsku jedným zo štátnych jazykov, nemá nijaký jednotný spoločný štandard, ak máme na mysli ústny jazyk. Len pre veľkú časť jazyka umeleckej literatúry jestvuje takmer homogénna norma, ktorú zámerne presadzujú aj lektori veľkých vydavateľstiev. Ak berieme do úvahy fonológiu a fonetiku, nie je úplne jednotná ani javisková reč v divadlách. „Čistá spisovná výslovnosť“ („reine Hochlautung“) (Siebs a kol. 1969) vznikla kompromisom a až dodnes ostala čiastočne fiktívnou ideálnou normou (porov. aj Schmidt — Wennemann, 1985). Kočišom spomenutá úplná realizácia spisovného jazyka v úze teda v nemeckej fonológii a fonetike nejestvuje (Kočiš, 1984 b, s. 355 n.).

Pretože v nemeckom jazykovom priestore jestvuje viacero spisovných štandardov (hochsprachliche Standards), môže platiť ako realistická nanajvýš Siebsova (op. cit.)

umiernená norma (gemässigte Hochlautung), pričom rozličné spisovné štandardy postupne menej závisia od nárečových hraníc než od politických hraníc (porov. Reiffenstein, 1983). Namiesto štandardu preto hovoríme vo vzťahu k nemčine o rozličných hovorových jazykoch (Umgangssprache; porov. Bichel, 1973; Wiesinger, 1980; 1983).

Môžeme teda pre nemecký národný jazyk predpokladať diasystém rozličných štandardov v spisovnom jazyku a diasystém početných subštandardov v hovorových jazykoch. V Rakúsku jestvuje rakúsky štandard (rakúsky variant nemeckého spisovného jazyka), kým v NSR sa štandardy temer nepoužívajú. Co sa týka nárečí, na rozdiel od slovenčiny (Horecký, 1984, s. 164) vôbec nemajú navzájom rovnaké gramatiky ako štandardy.

Vzniká tak otázka, ako možno rozlišovať medzi diasystémovou, resp. sociolingvisticou stratifikáciou a štýlovým rozvrstvením. Je to skutočne páčivý problém, vyvolávajúci rozličné nedorozumenia (porov. Horecký, 1984, s. 163).

Co sa týka fonologickej stránky tejto otázky, možno ju riešiť iba na základe sociolingvistickej a fonologickej teórie, alebo lepšie na základe integrovanej sociofonologickej teórie. V Jazykovednom ústave univerzity vo Viedni sme takú teóriu vypracovali (pozri naposledy Wodak—Leodolter—Dresler, 1978; Dressler—Wodak, 1982; Moosmüller, v tlači) — fonologická zložka tejto teórie je založená na teórii prirodzenej fonológie (Donegan — Stampe, 1979; Dressler, 1977; 1984; 1985).

Podľa toho univerzálne fonologické procesy určujú jednak systém foném — ktoré sa chápu podobne ako u B. de Courtenaya (1985) ako zvukové zámysly — jednak fonologické procesy špecifické pre daný jazyk. Tieto procesy majú trojakú povahu: 1. alofonickú, 2. fonematickú, pokiaľ vyjadrujú obmedzenia vysloviteľnosti (napr. nemecké stvrdnutie na konci slova, porov. už B. de Courtenay, 1895), 3. fonoštylistickú: a) v emfatickej reči, b) v nenútenej, tj. j. „normálnej“ alebo veľmi rýchlejšej reči v neformálnych rečových situáciách. Štandard sa najprv vypracúva len pre formálne rečové situácie, takže najprv nemá nijaké vlastné fonoštylistické procesy nenútenej reči, ale nahrádza ich nárečovými procesmi. Len pomaly, v zmysle istej konvergenencie (porov. Horecký, 1984, s. 164) získava štandard vlastné fonoštylistické procesy nenútenej reči. Tie potom predstavujú subštandard.

Rozhodujúca otázka teda je, ako možno odlíšiť v subštandardoch nárečové formy od fonoštylistických realizácií v štandarde a v útvaroch od neho odvodených. Vychádzame pritom zo špecifickej jazykovej situácie v Rakúsku. Na základe rozdielneho historického vývinu možno v Rakúsku hovoriť o dichotómii nárečia a štandardu (Dressler—Wodak, 1983), o kategorizácii, ktorá sa odráža aj v postoji obyvateľstva, ktoré v prvom rade robí rozdiel medzi „nárečím“ a „spisovným jazykom“. Pre viedenskú oblasť je ďalej smerodajné, že nárečie sa spája v prvom rade s jazykovým úzom nižších sociálnych vrstiev a v dôsledku toho sa v hornej alebo

strednej vrstve tabuizuje a vyhýba sa jeho používaniu (Moosmüller, 1984). Ani tak však nemožno posudzovať rakúsky štandard oddelene od nárečia, lebo nárečové príznaky znova a znova prenikajú do vyšších jazykových variet (subštandardov).

V tradícii sociofonologického výskumu viedenskej nemčiny (začínajúc W. Dresslerom a i.) sa táto dichotomizácia opisuje modelom dvojitej kompetencie (Leodolter, 1975), ktorý najlepšie vystihuje historicky podmienené rozdiely medzi štandardom a nárečím. Lebo hoci je medzi nárečím a štandardným jazykom veľa spoločných črt, predsa jestvujú formy, ktoré možno jednoznačne priradiť nárečiu alebo štandardnému jazyku. Tieto formy sa zobrazujú pomocou pravidiel o zmenách na vstupe (input-switch-rules,Leodolter, 1975; Wodak—Leodolter—Dressler, 1978). Ide pritom napr. o takéto formy:

štandardné	/stnd/	nárečové	/san/	<i>sind</i> = <i>sú</i>
	/niçt/		/ned/	<i>nicht</i> = <i>nie</i>
	/aen/		/a:/	<i>ein</i> = <i>jeden</i>

Teoreticky možno pri týchto formách brať do úvahy, že v zmysle prirodzenej fonológie sa nedajú opísať ako fonologické alebo fonoštylistické procesy, to značí, že tu ide o alternácie, ktoré nie sú foneticky motivované, a preto sa zo synchronného hľadiska zdajú ľubovoľné (konvenčné). (O rozdielnej pozíicnej fonologickej hodnote vstupných pravidiel porov. S. Moosmüller, v ilači.) Z tohto dôvodu sú vstupné pravidlá veľmi dobre vnímateľné, a preto aj sociálne kontrolovateľné. To ďalej znamená, že nárečové vstupné pravidlá sa v štandardnom jazykovom úze nepoužívajú. To sa potvrdilo doterajšími výskumami viedenskej nemčiny: nárečové vstupné pravidlá nerealizujú a tabuizujú hovoriaci hornej alebo strednej vrstvy (Wodak—Leodolter—Dressler, 1978; Dressler—Wodak, 1982; Moosmüller, 1984); používanie nárečových vstupných pravidiel poukazuje ďalej na neznalosť štandardu alebo neistotu hovoriaceho (Leodolter, 1975).

Celkom ináč je to s fonoštylistickými pravidlami. Ide pritom spravidla o prirodzené fonologické desémantizačné procesy, ktoré slúžia na uľahčenie artikulácie. Napríklad:

regresívna nazálna asimilácia	/angesiçt/ → [aŋgosiçt]
progresívna nazálna asimilácia	/ge:bən/ → [gɛ:bən] → [gɛ:bŋ]
zánik lenisovej okluzívy	/ge:bən/ → [gɛ:bŋ] → [gɛ:m] → [gɛ:m]
intervokálna spirantizácia	/a:ber/ → [a:βe]

Týmto procesom je vlastné to, že berú ohľad najmä na rečovú situáciu, t. j. čím neformálnejšia je rečová situácia, tým častejšie sa používajú. Pretože sú tieto procesy foneticky motivované, nepodliehajú sociálnej kontrole. Procesy tohto

typu sú integrálnou súčasťou rakúskych vyšších jazykových variet, hoci v nárečí sú tie isté procesy.

Pravda, v nárečí sú aj prirodzené fonologické procesy, ktoré prebiehajú podobne ako nárečové vstupné pravidlá, teda sú sociálne veľmi dobre kontrolovateľné a hovoriaci zo strednej a hornej vrstvy sa im vyhýbajú. Do tejto skupiny patrí napríklad vokalizácia laterály:

/sɔlçə/ → [sɔççə]

/fɔlk/ → [fɔçk]

/fi:l/ → [fy:]

/šnel/ → [šnoe:]

Pritom ide o čisto nárečový proces, ktorý je síce foneticky motivovaný a slúži na uľahčenie artikulácie, ale v rakúskom štandarde mu nič nezodpovedá, hovoriaci štandardom alebo vyššími jazykovými varietami (subštandardmi) ho v dôsledku toho môžu len preberať (nárečové procesy preberania). Tým sa vysvetľuje, prečo takéto procesy — v protiklade k opísaným prirodzeným procesom — v rakúskych vyšších jazykových varietách vystupujú len v nepatrnom rozsahu.

Poslednú skupinu tvoria nárečové asimilačné procesy. Nekontextové, prelexikálne (t. j. systém foném vytvárajúce) procesy v nárečí sa preberajú ako kontextovo viazané, postlexikálne procesy. Patrí sem napr. lenizácia predných plozív

/taʃ ε/ → [daʃ ə]

/pe:ter/ → [bɛ:de]

ktorá sa v štandarde vyskytuje iba na začiatku slova alebo slabiky, kým fonematický systém nárečia neobsahuje nijaké predné fortisové okluzívy.

Ako vplyvajú tieto rozdielne fonologické alternácie na skutočný jazykový úzus, ukážeme na príklade jazykového správania učiteľov nemčiny na všeobecno-vzdelávacích vyšších školách. Učítelia, predovšetkým učítelia nemčiny, majú dôležitú funkciu učiť štandardný jazyk. Ale práve rakúskemu štandardnému jazyku chýba kodifikovaná norma — ak odhliadneme od Siebsových ústupkov (1969) voči Rakúsku. To vedie k veľmi rôznorodému jazykovému správaniu učiteľov pri vyučovaní, ktoré siaha od nárečia až po výlučné používanie vyšších variet. K tomu však treba pripomenúť, že čisté nárečie (v zmysle realizácie všetkých nárečových premenných) sa vyskytuje len vo veľmi emocionálnych situáciách (napr. keď učiteľ žiakov hreší).

Ak si teraz všimneme výsledky výskumu o jazykovom správaní učiteľov (Tab. 1), vidíme, že nárečové prvky sa síce príležitostne pri vyučovaní používajú, ale vo veľmi malom rozsahu ako prirodzené fonologické (fonoštylistické) procesy. Nárečové vstupné pravidlá (a) a nárečové preberacie procesy (b) sa podľa možnosti zanedbávajú a veľmi zriedka realizujú, kým prirodzené fonologické procesy (d) sa používajú veľmi široko a nárečové asimilačné procesy (c) majú stredné postavenie.

Tabuľka 1

Percentuálne rozdelenie skúmaných premenných u učiteľov nemeckého jazyka

a) Nárečové vstupné pravidlá	
1. /a/ ↔ /ɔ/ z. B. /vaser/ ↔ /vøser/	33,02
2. /iç/ ↔ /i:/	24,26
3. /niçt/ ↔ /ne:d/	9,92
4. /æen, kaen/ ↔ /a:, ka:/	30,90
5. /vir, dir, Mir/ ↔ /ma. ɔa/	41,38
6. /sind/ ↔ /san/	8,33
7. /da:s/ ↔ /de:s/	21,48
8. /y:, ø:/ ↔ /i:, e:/ z. B. /šø:n/ ↔ /še:n/	3,52
9. /aox/ ↔ /a:/	0,00
b) Nárečové preberacie procesy	
10. vokalizácia /solçə/ → [soçə]	32,19
11. vokalizácia /napr. /fi:l/ → [fy:]	8,43
12. redukcia prefixu ge- pred vokálmi	0,00
13. redukcia prefixu ge- pred frikátivami	15,99
14. redukcia prefixu ge- pred plozívami, resp. afrikátami	0,00
c) Nárečové asimilačné procesy	
15. lenizácia predných plozív na začiatku slova	61,46
16. monoftongizácia /aɐ/	58,68
17. monoftongizácia /aə/	52,68
d) Prirodzené fonologické procesy	
18. regresívna nazálna asimilácia	94,80
19. progresívna nazálna asimilácia	90,08
20. zánik lenisových konsonantov po progresívnej nazálnej asimilácii	50,29
21. intervokálna lenizácia fortisových konsonantov	72,72
22. intervokálna spirantizácia bilabiálnych lenisových plozív	61,42
23. vokalizácia r	91,15

Na základe tohto výskumu, aj iných sociofonologických výskumov viedenskej nemčiny, ktoré sme vykonali v našom ústave (napr. Leodolter, 1975; Wodak—Leodolter—Dressler, 1978; Moosmüller, 1984; v tlači) možno konštatovať, že rakúsky variant nemeckého štandardného jazyka obsahuje značný počet prirodzených fonologických (fonoštylistických) procesov, ktoré sa zoširoka používajú aj vo formálnych situáciách bez toho, že by s tým boli spojené sociálne implikácie v zmysle stigmatizácie, a ďalej že treba brať do úvahy jasné rozhraničenie od nárečia (nárečové vstupné pravidlá, nárečové preberacie pravidlá), hoci isté nárečové prvky — aj keď v malom rozsahu — majú význam aj pre vyššie jazykové variety.

*Institut für Sprachwissenschaft
Der Universität Wien
Wien, Lichtensteinstrasse 46 a*

(Preložil J. Horecký)

- BAUDOIN DE COURTENAY, J.: Versuch einer Theorie phonetischer Alternationen. Ein Capitel aus der Psychophonetik. Strasbourg, Trübner 1895.
- BICHEL, U.: Problem und Begriff der Umgangssprache in der germanistischen Forschung. Hermea. Germanistische Forschungen, Neue Folge 32. Tübingen 1973.
- DONEGAN, P. J.—STAMPE, J. D.: The study of natural phonology. In: Current approaches to phonological theory. Red. D. A. Dinnsen. Bloomington—London, Indiana University Press 1979. s. 126—174.
- DRESSLER, W.: Grundfragen der Morphologie. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften 1977.
- DRESSLER, W.: Explaining natural phonology. Phonology yearbook, 1984, s. 29—50.
- DRESSLER, W.: Morphology. The dynamics of derivation. Karoma, Ann Arbor 1985.
- DRESSLER, W.—WODAK, R.: Sociophonological methods in the study of sociolinguistic variations in Viennese German. Language in society, 11, 1982, s. 339—370.
- DRESSLER, W.—WODAK, R.: Soziolinguistische Überlegungen zum „Österreichischen Wörterbuch“. In: Parallela. Akten des 2. österreichisch-italienischen Linguistentreffens. Red. H. Dardano a i. Tübingen, Narr 1983, s. 247—263.
- HORECKÝ, J.: Ischodnyje principy teorii literaturnogo jazyka. Voprosy jazykoznanija, 1977, č. 2, s. 57—63.
- HORECKÝ, J.: Vymedzenie štandardnej formy slovenčiny. Slovenská reč, 44, 1979, s. 221—227.
- HORECKÝ, J.: K teorii spisovného jazyka. Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 117—122.
- HORECKÝ, J.: Spoločnosť a jazyk. Bratislava, Veda 1982 (a).
- HORECKÝ, J.: Zur Theorie der Literatursprache. In: Linguistische Studien, Reihe A, Arbeitsberichte 89, 1982 (b), s. 40—50.
- HORECKÝ, J.: Na okraj štruktúrnej stratifikácie jazyka F. Kočiša. Slovenská reč, 49, 1984, s. 162—167.
- KOČIŠ, F.: Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka. Slovenská reč, 49, 1984 (a), s. 37—48.
- KOČIŠ, F.: Od prameňov po súčasnosť. Slovenská reč, 49, 1984 (b), s. 351—356.
- LEODOLTER, R.: Die Kategorie der „Sprechsituation“. Zur soziolinguistischen Theorienbildung. Grazer Linguistische Studien, 1, 1975, s. 142—150.
- MOOSMÜLLER, S.: Soziale und psychosoziale Sprachvariation. Eine quantitative und qualitative Untersuchung zum gegenwärtigen Wiener Deutsch. [Doktorská dizertácia.] Wien 1984.
- MOOSMÜLLER, S.: Das Sprachverhalten österreichischer Politiker. Zeitschrift für Germanistik (v tlači).
- REIFFENSTEIN, I.: Deutsch in Österreich. In: Tendenzen, Formen und Strukturen der deutschen Standardsprache nach 1945. Red. W. Brandt—R. Freudenberg. 1983, s. 15—27.
- SCHMIDT, O.—VENNEMANN, T.: Die niederdeutschen Grundlagen des standarddeutschen Lautsystems. Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur, 107, 1985, s. 1—20, 157—173.
- SIEBS, T. a i.: Deutsche Hochsprache. Bühnenaussprache. Berlin, De Gruyter 1969.
- WIESINGER, P.: „Sprache“ und „Dialekt“ als sachliches und terminologisches Problem. In: Dialekt und Dialektologie. Red. J. Göschel a i. Wiesbaden 1980, s. 177—198.
- WIESINGER, P.: Sprachschichtung und Sprachgebrauch in Österreich. Zeitschrift für Germanistik, 1983, s. 184—195.
- WODAK-LEODOLTER, R.—DRESSLER, W.: Phonological variation in colloquial Viennese. Michigan Germanic Studies, 4, 1978, s. 30—66.

SPRÁVY A POSUDKY

JUBILANT VIKTOR KRUPA

Do radu „okruhých“ jubilantov vstupuje koncom tohto roku PhDr. Viktor Krupa, DrSc. (narodil sa 23. decembra 1936 v Novom Meste nad Váhom v robotníckej rodine), vedúci vedecký pracovník a vedúci pracovnej skupiny orientalistov v Literárnovednom ústave SAV (do r. 1982 samostatného Kabinetu orientalistiky SAV), jeden z najproduktívnejších, najoriginálnejších a najvšestrannejších slovenských jazykovedcov.

Absolvoval odbor ruština — slovenčina na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (r. 1959), no v rámci internej aspirantúry zo všeobecnej jazykovedy (školiteľ prof. V. Skalička) po dva a pol roku obhájil kandidátsku dizertáciu o štruktúre morfémy a slova v maorijskom jazyku (r. 1965), ktorá mu už rok nato ako tridsaťročnému vyšla v nakladateľstve Mouton — v tých časoch najvýznamnejšom vydavateľstve lingvistickej literatúry na svete. Na rozdiel od dovtedajších výskumov fonologickej štruktúry morfém, ktoré boli zväčša enumeratívne, určuje štruktúru morfém aj štatisticky a najmä pridáva zisťovanie morfológickej štruktúry slova na základe valencie jednotlivých typov morfém, čo mu umožnilo exaktne testovať prechodnú oblasť medzi fonologickou a morfológickou rovínou. Túto svoju začiatočnú orientáciu rozvíjal v mnohých štúdiách, publikovaných prevažne v zahraničí. Na základe detailných výskumov fonotaktických zákonitostí viacerých jazykov juhovýchodnej Ázie a Oceánie vypracoval multidimenzionálnu schému na typologickú analýzu morfém v nepríbuzných jazykoch a mohol spresniť dovtedy bez výhrad prijímané typologické indexy známeho amerického jazykovedca J. H. Greenberga. Zásluhou V. Krupu sa do typologickej charakteristiky týchto jazykov začala priberať aj syntaktická rovina.

Za dvanásť rokov mu v Moskve vyšli štyri monografie: r. 1967 o maorijskom jazyku, r. 1969 jej anglická mutácia, r. 1975 o polynézskych jazykoch a r. 1979 o havajskom jazyku. Roku 1982 vydal v Londýne porovnávaciu gramatiku polynézskych jazykov. Tieto jeho práce, ako aj desiatky štúdií publikovaných v ZSSR, USA, NSR, Anglicku, Holandsku, na Novom Zélande a i. a pravidelne v orientalistickej ročenke *Asian and African Studies* (od r. 1965 doteraz), našli v odborných kruhoch vo svete veľký ohlas, vysoko sa hodnotil ich teoretický prínos i novátorský prístup k analýze rôznorodého jazykového materiálu, citujú sa v mnohých individuálnych monografiách, zborníkoch a syntetických prácach nielen v oblasti orientalistiky, ale aj všeobecnej jazykovedy.

Proti piatim monografiám vydaným v zahraničí stojí zatiaľ iba jediná monografia publikovaná doma (*Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky*, 1980), ktorá predstavuje syntézu dovtedajších autorových prác o jednotlivých jazykoch, no najmä v kompaktnej podobe podáva autorov prínos v oblasti všeobecnej jazykovedy alebo výstižnejšie — filozofie jazyka. V. Krupovi sa podarilo objektívne a presvedčivo interpretovať odlišnosti vyplývajúce z rozmanitosti jazykov tézou o zásadnej jednote ľudského myslenia, ako aj poukázať na neprimerané a neodôvodnené zužovanie všeobecnojazykovedných zákonitostí, ktoré historicky vyplývajú z europocentrického chápania lingvistiky, s ideálom klasického bohato rozvinutého flektívneho indoeurópskeho jazyka. Ak sme vtedy v recenzii (*Slovenská reč*, 46, 1981) označili túto prácu ako prvú monografiu u nás reprezentujúcu v širokom zábere dialektický marxistický prístup v základných otázkach filozofie jazyka, časový odstup toto stanovisko len potvrdil.

V. Krupa má výrazný podiel na tom, že sa v slovenskej jazykovede prestalo s nejednotným, často

synonymným chápaním pojmov systém a štruktúra, že sa štruktúra začala chápať ako „množina vzťahov spájajúcich množinu prvkov do vyššieho celku, systému“, že proti neadekvátnemu nadradovaniu štruktúry nad systém postavil dialektické chápanie jazykových javov aj ako substancie aj ako štruktúry a proti štrukturalistickému chápaniu uzavretosti jazykového systému zdôraznil jeho prispôbovanie k meniacemu sa okoliu (akomodácia a asimilácia v koncepcii J. Piageta). V riešení problematiky jazykového znaku sa sústredil na otázku odrazovej adekvátnosti obsahu a konzistencie formy jazykového znaku, požadujúc v analýze rešpektovať zásadný metodologický rozdiel medzi diskretnosťou jazyka ako odrazového javu a jeho kontinuítnym charakterom ako objektu reality. Dialektickomaterialisticky chápe aj vzťah medzi hĺbkovou štruktúrou a povrchovou štruktúrou. Hĺbková štruktúra je prostriedok umožňujúci nachádzať ekvivalencie medzi rozdielnymi povrchovými štruktúrami, je vlastne potvrdením jednoty ľudského myslenia, ktorá akoby sa strácala v rozmanitosti foriem v povrchovej štruktúre. Je zaujímavé, ale v rámci vedeckého vývinu logické a zákonité, že sa k týmto najvšeobecnejším teoreticko-metodologickým východiskám cyklicky vracal, a to od prvej štúdie r. 1964 o vzťahoch štruktúry a prvkov v jazykovom systéme až po štúdiu o spôsobe existencie štruktúry v jazyku z r. 1979. Väčšinu týchto základných štúdií V. Krupa publikoval v *Jazykovednom časopise*, kde je členom redakčnej rady od r. 1964.

Okrem riešenia najvšeobecnejších teoreticko-metodologických otázok V. Krupa priniesol závažný vklad aj do skúmania problematiky gramatických kategórií a ich funkcie v poznávacom procese, do rozpracúvania základných jazykových kategórií z hľadiska marxistickej filozofie a i. V jednom období sa sústredil na problematiku slovesa a pádov, v poslednom čase je v centre jeho záujmu metafora, najmä prejavy jej poznávacej a afektívnej funkcie (porov. aj príspevok v tomto čísle časopisu). Naznačené dve línie vo výskumnej práci V. Krupu — skúmanie materiállovej bázy rozmanitých nepríbuzných jazykov a riešenie základných teoreticko-metodologických problémov — jedna z druhej dialekticky vyplývajú, navzájom sa ovplyvňujú.

Výsledky výskumu týchto mnohých jazykov V. Krupa v spolupráci s J. Genzorom a L. Drozdikom sprístupnili najširšej verejnosti v encyklopedickej príručke *Jazyky sveta* (1983), kde sa charakterizujú jazykové situácie asi 3000 najrozmanitejších jazykov.

Kvantitatívne najbohatšiu zložku v jubileantovej bibliografii predstavujú recenzie a informácie o knižných prácach. V tejto oblasti V. Krupa vybudoval široký informačný kanál, ktorým k nám prúdia najnovšie poznatky. Recenzoval prakticky všetky najvýznamnejšie metodologické a syntetizujúce diela zo ZSSR (V. M. Solncev, V. Z. Panfilov, V. A. Zvegincev, J. S. Stepanov a i.) i zo Západu (N. Chomsky, J. Lyons, E. Nida, E. Coseriu a i.), jeho zásluhou sme sa mohli oboznámiť s prvými dostupnými prácami o psycholingvistiky, jazykových univerzáliách, generatívnej gramatike, o matematických modeloch v jazykovej analýze, s najzávažnejšími zborníkmi a „čítankami“ najvýznamnejších smerov a škôl v jazykovede, filozofii a vo vede. Jeho pozornosti neušla ani jedna nová gramatika či syntetická práca o niektorom pre nás vzdialenom jazyku. Dodajme, že V. Krupa nielen prinášal nové informácie, ale zároveň k nim zaujímal vlastné stanovisko.

Aby bol obraz o všestrannej činnosti V. Krupu úplný, treba ešte spomenúť doteraz vyše dvadsať vydaných kníh prekladov (najmä z japončiny, maorijčiny a angličtiny) ústnej slovesnosti, mýtov, cestopisov, no aj niekoľkých autorových vlastných prác z literatúry faktu. Viaceré z týchto kníh boli ocenené za originálny prínos do slovenskej kultúry.

Mať na svojom konte v päťdesiatke vyše tridsať kníh, desiatky (pomaly stovky) štúdií, článkov a recenzií (napísaných zväčša v angličtine alebo ruštine), byť po vyštudovaní ruštiny a slovenčiny vo svete uznávaným odborníkom na jazyky juhovýchodnej Ázie a Oceánie, vedieť povedať závažné a nové slovo v základných otázkach filozofie jazyka, to všetko si zasluhuje rovnako obdiv talentu ako uznanie usilovnosti a pracovitosti. V dávnej minulosti by si bol V. Krupa zaiste vyslúžil epiteton „renesančný clovek“ či „renesančný veced“. Súčasné skromné označenie „interdisciplinarista“ iste nie je také vznešené, ale o to inšpirujúcejšie. Nuž pevné zdravie a dobrý vietor na týchto mnohorakých cestách!

J. Bosák

Bibliografia jazykovedných a iných prác V. Krupu je usporiadaná chronologicky a ďalej v rámci jednotlivých rokov podľa druhu príspevkov: najprv sa v príslušnom roku uvádzajú knižné práce a vedecké štúdie v odborných jazykovedných a iných odborných časopisoch a zborníkoch (polotučne), za nimi (obyčajným typom písma) články, referáty, recenzie, drobné príspevky, správy a pod. Názvy jednotlivých prác, časopisov a zborníkov sa zaznamenávajú v pôvodnom pravopise alebo v prepise do slovenčiny. V závere sa osobitne uvádza prekladateľská a redakčná činnosť.

1961

System of Personal Pronouns in Bahasa Indonesia. — *Archiv orientální*, 29, 1961, s. 620—625 (spoluautor).

Stavové perfektum v slovenčine. — In: *Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. 11—12. 1959—1960.* Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962, s. 47—55. rus. res. s. 55—56.

K probleme stradatelnogo zaloga soveršennogo vida v russkom jazyke. — *Československá rusistika*, 7, 1962, s. 200—206.

Z maorijskej poézie. — *Kultúrny život*, 17, 1962, č. 21, s. 6.

Maorijská poézia. — *Nový Orient*, 17, 1962, s. 213—214.

1963

Glottochronologická metóda v jazykovede. — *Svet vedy*, 10, 1963, s. 247—248.

Jazyková situácia v Polynézii. — *Nový Orient*, 18, 1963, s. 90—92.

Ostrovny svet Tichomoria. — *Príroda a spoločnosť*, 12, 1963, s. 25—28.

Prekladat polynézské ľudové rozprávky? — *Zlatý máj*, 12, 1963, s. 542.

Pukui, M. K. — Iibert, S. H.: *Hawaiian-English Dictionary.* Honolulu 1957. — In: *Archiv orientální*, 31, 1963, s. 498—499 (ref.).

1964

Morféma ako lingvistická jednotka. — *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 21—26, angl. res. s. 26.

On Relations of Structure and Inventory in Linguistics System. — *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 97—100, slov. res. s. 100 (spoluautor).

On the Category of Possession in Maori. — *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 27, časť 2, s. 433—435.

Náboženské predstavy Polynézanov. — *Nový Orient*, 19, 1964, s. 7.

Haden, E. F. — Han, M. S. — Han, Y. W.: *A Resonance — Theory for Linguistics.* 's-Gravenhage 1962. — In: *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 91—93 (ref.).

Elson, B.—Picket, V.: *An Introduction to Morphology and Syntax.* Santa Anna 1962. — In: *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 183—184 (ref.).

Psycholinguistics. Red. S. Saporta. New York 1961. — In: *Jazykovedný časopis*, 15, 1964, s. 90 (ref.).

Lanyon-Orgill, P. A.: *A Dictionary of the Raluana Language.* Canada 1962. — In: *Archiv orientální*, 32, 1964, s. 336—338 (ref.).

Buck, T.: *Vikingové jižních moří.* Praha 1963. — In: *Nový Orient*, 19, 1964, s. 63 (ref.).

1965

On Quantification of Typology. — *Linguistics*, 1965, č. 12, s. 31—36.

Prefix (ku-) ~ (kū-) in Maori. — In: *Asian and African Studies. I.* 1965. Red. J. Blaškovič. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1965, s. 139—142.

- Podarí sa rozlíštiť písmo Veľkonôčného ostrova? — *Svet vedy*, 12, 1965, s. 104—106.
- Universals of Language. Red. J. H. Greenberg. Cambridge, Mass. 1963. — In: *Jazykovedný časopis*, 16, 1965, s. 98—102 (ref.).
- Churchward, C. M.: *Tongan Dictionary*. (Tongan-English and English-Tongan.) London 1959. — In: *Asian and African Studies*, 1, 1965, s. 170—171 (ref.).
- Harawira, K. T.: *Teach Yourself Maori*. Wellington 1961. — Reed, A. W.: *Concise Maori Dictionary*. Wellington 1962. — Reed, A. W.: *A Dictionary of Maori. Place Names*. Wellington 1961. — In: *Asian and African Studies*, 1, 1965, s. 171—172 (ref.).
- Iorss, M.: *Le tahitien à la portée de tous. Grammaire tahitienne*. Paris 1961. — In: *Asian and African Studies*, 1, 1965, s. 180—181 (ref.).
- Marsack, C. C.: *Teach Yourself Samoan*. London 1962. — In: *Asian and African Studies*, 1, 1965, s. 198—200 (ref.).
- Salzner, R.: *Sprachenatlas des Indopazifischen Raumes*. Wiesbaden 1960. — In: *Asian and African Studies*, 1, 1965, s. 202 (ref.).

1966

- Morpheme and Word in Maori**. 1. vyd. The Hague 1966, Mouton and Co. 1966. 83 s.
- Rules of Occurrence of the Passive Suffix Allomorphs in Maori**. — In: *Asian and African Studies*. 2. 1966. Red. J. Doležal. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 9—13.
- Relations between Typological Indices**. — *Linguistics*, 1966, č. 24, s. 29—37 (spoluautor).
- The Phonemic Structure of Bi-Vocalic Morphemic Forms in Oceanic Languages**. — *Journal of the Polynesian Society*, 75, 1966, s. 458—497.
- Štyri mesiace v Tichomorí. — *Svet vedy*, 13, 1966, s. 421—425.
- Zelený nefrit a pušný prach. — *Svet vedy*, 13, 1966, s. 744—746.
- Echols, J. M. — Shadily, H.: *An Indonesian-English Dictionary*. New York 1963. — In: *Archiv orientální*, 34, 1966, s. 150 (ref.).
- Lier, F. von: *Let us speak Maori. Ka tuatua Maori tatou*. The Catholic Mission of Rarotonga 1962. — In: *Asian and African Studies*, 2, 1966, s. 157—158 (ref.).
- Capell, A.: *The Polynesian Language of Mae (Emwae)*. New Hebrides. Auckland 1962. — In: *Asian and African Studies*, 2, 1966, s. 158—159 (ref.).
- Stimson, J. F. v spolupráci s D. S. Marshallom: *A Dictionary of Some Tuamotuan Dialects of the Polynesian Language*. The Hague 1964. — In: *Asian and African Studies*, 2, 1966, s. 159—160 (ref.).
- Voegelin, C. F.—Voegelin, F. M.: *Languages of the World. Indo-Pacific*. Fascicles. 1—2. — In: *Linguistics*, 1966, č. 25, s. 131—134 (ref.).
- Wurm, S. A. — Harris, J. B.: *Police Motu*. — In: *Linguistics*, 1966, č. 25, s. 135—136 (ref.).
- Sektion Australien und Ozeanien auf dem VII. Internationalen Kongress der anthropologischen und ethnographischen Wissenschaften in Moskau (3.8—10.8. 1964). — In: *Asian and African Studies*, 2, 1966, s. 137—139 (správa).
- Conference on Linguistic Problems of the Indo-Pacific Area, London, 5—8 January, 1965. — In: *Asian and African Studies*, 2, 1966, s. 139—141 (správa).

1967

- Jazyk maori**. 1. vyd. Moskva, Nauka 1967. 80 s.
- Nové cesty glottochronologie**. — *Jazykovedný časopis*, 18, 1967, s. 167—170.
- Dissociation of Like Consonants in Morphemic Forms**. — In: *Asian and African Studies*. 3. 1967. Red. J. Doležal. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967, s. 37—44.
- Impact of English on Grammatical Categories of Present-Day Maori**. *Asian and African Studies*, 3, 1967, s. 45—49.
- Ako zomierajú bohovia**. — *Svet vedy*, 14, 1967, s. 431—434.

- Moderná japonská literatúra. — *Revue svetovej literatúry*, 3, 1967, č. 4, s. 34—38.
- Rjunosuke Akutagaeva, majster japonskej poviedky. — *Revue svetovej literatúry*, 3, 1967, č. 4, s. 39.
- Teorie informace a jazykoveda. Praha 1964. — In: *Jazykovědný časopis*, 18, 1967, s. 202—203 (ref.).
- Rere, T.: *Conversational Maori. Rarotongan Language. Rarotonga 1961.* — In: *Asian and African Studies*, 3, 1967, s. 178—179 (ref.).
- Grougham, A. E.—Reed, A. W.: *Maori Proverbs. Wellington — Auckland 1963.* — Reed, A. W.: *An Illustrated Encyclopedia of Maori Life. Wellington — Auckland 1963.* — Bigwood, K. — Bigwood, J. — Dansey, H.: *The New-Zealand Maori in Colour. Wellington — Auckland 1963.* — In: *Asian and African Studies*, 3, 1967, s. 179—180 (ref.).

1968

- On Phonemic Structure of Morpheme in Samoan and Tongan.** — In: *Beiträge zur Linguistik und Informationsverarbeitung*, 12, 1968, s. 72—83.

1969

- The Maori Language.** 1. vyd. Moskva, Nauka 1969. 98 s. (anglická verzia predtým publikovanej práce *Jazyk maori, Moskva 1967*).
- O meraní podobnosti jazykov.** — *Jazykovedný časopis*, 20, 1969, s. 148—154.
- Etnolingvistika a jej vzťah k vede o človeka.** — *Slovenský národopis*, 17, 1969, s. 192—204.
- Range of Distribution and Word Classes in Maori.** — In: *Asian and African Studies*. 4. 1968. Red. I. Doležal. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1969, s. 44—48.
- Some Remarks on the Translation Process.** — In: *Asian and African Studies*, 4. 1968, vyd. 1969, s. 49—56.
- Otázniky nad kohau rongorongo.** — *Nový Orient*, 24, 1969, č. 2, s. 50—51.
- Jasunari Kawabata.** — *Revue svetovej literatúry*, 5, 1969, č. 6, s. 4—5.
- Ivič, M.: *Trends in Linguistics. The Hague 1965.* — In: *Asian and African Studies*, 4, 1969, vyd. 1969, s. 227—229 (ref.).
- Fodor, J. A.—Katz, J. J.: *The Structure of Language. Reading in the Philosophy of Language. New Jersey 1964.* — In: *Asian and African Studies*, 4, 1968, vyd. 1969, s. 233—235 (ref.).
- Teorie modelů a modelování.** Red. K. Berka — L. Tondl. Praha 1967. — In: *Jazykovedný časopis*, 20, 1969, s. 110—111 (ref.).
- Fodor, I.: The Rate of Linguistic Change. Limits of the Application of Mathematical Models in Linguistics.** The Hague 1965. — In: *Asian and African Studies*, 4, 1968, vyd. 1969, s. 237—238 (ref.).
- Statistique et analyse linguistique. Colloque de Strassbourg (20.—22. avril 1964).** — In: *Asian and African Studies*, 4, 1968, vyd. 1969, s. 238—239 (ref.).
- Konferencija po problemam izučeniya universalnyh svojstv jazykov. Tezisy dokladov.** Moskva 1966. — In: *Jazykovedný časopis*, 20, 1969, s. 195—198 (ref.).
- Odendal, F. F.: Die struktur van die afrikaanse wortelmorfem.** Kaapstad — Pretoria 1962. — In: *Asian and African Studies*, 4, 1968, vyd. 1969, s. 226—227 (ref.).
- Wals, D. S. — Biggs, B.: Proto-Polynesian Word List. 1.** Auckland 1966. — In: *Asian and African Studies*, 4, 1968, vyd. 1969, s. 148—149 (ref.).
- Stap van der, P. A.: Outline of Dani. Morphology.** Haag 1966. — In: *Linguistics*, 1969, č. 52, s. 127—128 (ref.).
- Holmer, N. M.: An Attempt Towards a Comparative Grammar of Two Australian Languages.** Canberra 1968. — In: *Linguistics*, 1969, č. 52, s. 126 (ref.).

1970

- Za siedmimi morami.** 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1970. 110 s.

K niektorým otázkam transformačnej generatívnej gramatiky. — *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 212—219.

A Typological Comparison of Polynesian Phonemic Systems.— *Beiträge zur Linguistik und Informationsverarbeitung*, 20, 1970, s. 58—92.

Mýtus večne živý — *Revue svetovej literatúry*, 6, 1970, č. 4, s. 104—116.

Svetonázor kamennej doby. (Austrálske mýty.) — *Revue svetovej literatúry*, 6, 1970, č. 4, s. 155—161.

Rozdvojené nebo. Japonská mytológia. — *Revue svetovej literatúry*, 6, 1970, č. 5, s. 75—79.

V tieni Indie. Indonézska mytológia. — *Revue svetovej literatúry*, 6, 1970, č. 6, s. 146—157.

Mathiot, M.: *An Approach to the Cognitive Study of Language*. Bloomington 1968. — In: *Slovenský národopis*, 18, 1970, s. 667—668 (ref.).

Horecký, J.: *Úvod do matematickej jazykovedy*. Bratislava 1969. — In: *Jazykovedný časopis*, 21, 1970, s. 245—246 (ref.).

Kučera, H. — Monroe, G. K.: *A Comparative Quantitative Phonology of Russian, Czech, and German*. New York 1968. — In: *Slavica Slovaca*, 5, 1970, s. 97—98 (rec.).

Studies in Comparative Austroasiatic Linguistics. Red. N. H. Zide. The Hague 1966. — In: *Archiv orientální*, 38, 1970, s. 507 (ref.).

Wolff, J. U.: *Beginning Cebuano*. 1—2. New Haven—London 1966—1967. — In: *Archiv orientální*, 38, 1970, s. 506—507 (ref.).

Elbert, S. H.—Keala, S. A.: *Conversational Hawaiian*. Honolulu 1965. — In: *Archiv orientální*, 38, 1970, s. 255—256 (ref.).

1971

A Contribution to the Comparison of the Polynesian Languages. — In: *Asian and African Studies*, 5, 1969. Red. I. Doležal. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, s. 9—16.

The Phonotactic Structure of the Morph in Polynesian Languages. — *Language*, 47, 1971, s. 668—684.

Moon in the Writing of Easter Island. — *Oceanic Linguistics*, 10, 1971, s. 1—10.

Počiatky písma u austrálskych domorodcov. — *Svet vedy*, 18, 1971, s. 151—153.

Dixon, R. M. W.: *What is Language? A New Approach to Linguistic Description*. London 1966. — In: *Asian and African Studies*, 5, 1969, vyd. 1971, s. 200—201 (ref.).

Ellis, J.: *Towards a General Comparative Linguistics*. The Hague 1966. — In: *Asian and African Studies*, 5, 1969, vyd. 1971, s. 203—204 (ref.).

Katz, J. J.—Postal, P. M.: *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions*. Cambridge, Mass. 1964. — In: *Asian and African Studies*, 5, 1969, vyd. 1971, s. 207—208 (ref.).

Chomsky, N.: *Topics in the Theory of Generative Grammar*. The Hague 1966. — In: *Asian and African Studies*, 5, 1969, vyd. 1971, s. 209 (ref.).

Carvell, H. T.—Svartvik, J.: *Computational Experiments in Grammatical Classification*. The Hague 1969. — In: *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 119—120 (ref.).

Hundsniischer, F.: *Neuere Methoden der Semantik*. Tübingen 1970. — In: *Slavica Slovaca*, 6, 1971, s. 288—289 (ref.).

King, R. D.: *Historical Linguistics and Generative Grammar*. Prentice-Hall 1969. — In: *Slavica Slovaca*, 6, 1971, s. 289 (ref.).

Nida, E. A.—Taber, Ch. R.: *The Theory and Practice of Translation*. Leiden 1969. — In: *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 116—117 (rec.).

Structuralism. A Reader. Red. M. Lane. London 1970. — In: *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 217—218 (ref.).

Berlin, B.—Kay, P.: *Basic color Terms. Their Universality and Evolution*. Berkeley—Los Angeles 1969. — In: *Jazykovedný časopis*, 22, 1971, s. 216—217 (rec.).

- Jazyki Jugo-vostočnoj Azii. Red. J. A. Gorgonijev — L. N. Morev — N. V. Solnceva. Moskva 1967. — In: **Asian and African Studies**, 5, 1969, vyd. 1971, s. 109—111 (ref.).
- Polynesian Culture History. Essays in Honor of Kenneth P. Emory.** Red. G. A. Highland et al. Honolulu 1967. — In: **Asian and African Studies**, 5, 1969, vyd. 1971, s. 116—120 (ref.).
- Koch, G.: *Südsee — gestern und heute. Der Kulturwandel bei den Tonganern und der Versuch einer Deutung dieser Entwicklung.* Braunschweig 1955. — In: **Asian and African Studies**, 5, 1969, vyd. 1971, s. 120 (ref.).
- Hall, R. A. Jr.: *Pidgin and Creole Language.* Ithaca 1966. — In: **Asian and African Studies**, 5, 1969, vyd. 1971, s. 205 (ref.).
- Blake, B. J.: *The Kalkatungu Language.* Canberra 1969. — In: **Phonetica**, 23, 1971, s. 249 (ref.).

1972

- Consonantal Change in the Polynesian Languages.** — In: **Asian and African Studies**, 6, 1970. Red. I. Doležal. Bratislava, Vydavateľstvo SAV—London, Curzon Press 1972, s. 57—65.
- Kreativita v dejinách civilizácie.** — **Historický časopis**, 20, 1972, s. 263—270, angl. res. s. 270—271.
- Egyptské písmo. — **Svet vedy**, 19, 1972, s. 75—78.
- Klinové písmo. — **Svet vedy**, 19, 1972, s. 207—211.
- Písmo ako hádanka. — **Svet vedy**, 19, 1972, s. 561—566.
- Coseriu, E.: *Einführung in die transformationelle Grammatik.* Tübingen 1970. — In: **Jazykovedný časopis**, 23, 1972, s. 100—101 (ref.).
- Harms, R. T.: *Introduction to Phonological Theory.* New Jersey 1968. — In: **Asian and African Studies**, 6, 1970, vyd. 1972, s. 193 (ref.).
- Catford, J. C.: *A Linguistic Theory of Translation.* 2. vyd. London 1967. — In: **Asian and African Studies**, 6, 1970, vyd. 1972, s. 192—193 (ref.).
- Mc Arthur, N.: *Island Populations of the Pacific.* Canberra — Honolulu 1968. — In: **Asian and African Studies**, 6, 1970, vyd. 1972, s. 227—228 (ref.).
- Capell, A.: *A Survey of New Guinea Languages.* Sydney 1966. — In: **Archiv orientální**, 40, 1972, s. 191—192 (ref.).
- Bender, B. W.: *Spoken Marshallese. An Intensive Language Course with Grammatical Notes and Glossary.* Honolulu 1969. In: **Archiv orientální**, 40, 1972, s. 287—288 (ref.).
- Elkins, R. E.: *Manobo-English Dictionary.* Honolulu 1968. — In: **Asian and African Studies**, 6, 1970, vyd. 1972, s. 228—229 (ref.).
- Hohepa, P. W.: *A Profile — Generative Grammar of Maori.* Doctoral Dissertation. — In: **Asian and African Studies**, 6, 1970, vyd. 1972, s. 229—230 (ref.).
- McKaughan, H. P.:—Macaray, B. A.: *A Maranao Dictionary.* Honolulu 1967. — In: **Asian and African Studies**, 6, 1970, vyd. 1972, s. 231 (ref.).

1973

- Polynesian Languages. A Survey of Research.** 1. vyd. The Hague, Mouton 1973. 108 s.
- O niektorých problémoch skúmania jazyka.** — **Jazykovedný časopis**, 24, 1973, s. 124—130, angl. res. s. 130.
- Some Human Figures and Hand Forms in the Writing of the Easter Island.** — In: **Asian and African Studies**, 8, 1972. Red. I. Doležal. Bratislava, Vydavateľstvo SAV—London, Curzon Press 1973, s. 19—26.

- Morpheme in Typological Research.** — In: **Asian and African Studies**. 7. 1971. Red. I. Doležal. Bratislava, Vydavateľstvo SAV—London, Curzon Press 1973, s. 25—31.
- Linguistic Trends in Australia. Red. D. C. Laycock. Canberra 1970. — Archiv orientální. 41. 1973, s. 405—406 (ref.).
- O mýte a skutečnosti. — Romboid, 8, 1973, č. 19, s. 61—62.
- Coseriu, E.: Einführung in die strukturelle Grammatik. Autorisierte Nachschrift besorgt von G. Narr und R. Windisch. Tübingen 1969. — In: **Asian and African Studies**, 8. 1972, vyd. 1973, s. 181 (ref.).
- Coseriu, E.: Einführung in die transformationelle Grammatik. Tübingen 1970. Autorisierte Nachschrift besorgt von G. Narr und R. Windisch. Tübingen 1970. — In: **Asian and African Studies**, 8. 1972, vyd. 1973, s. 181—182 (ref.).
- King, R. D.: Historical Linguistics and Generative Grammar. Prentice-Hall 1969. — In: **Asian and African Studies**, 8, 1972, vyd. 1973, s. 184—185 (ref.).
- Chafe, W. L.: Meaning and the Structure of Language. 2. vyd. Chicago 1971. — In: *Slavica Slovaca*, 8. 1973, s. 102—103 (rec.).
- Krámský, J.: The Word as a Linguistic Unit. **The Hague** 1969. — In: **Asian and African Studies**, 8. 1972, vyd. 1973, s. 185—186 (ref.).
- Hundsnurscher, F.: *Neuere Methoden der Semantik*. Tübingen 1970. — In: **Asian and African Studies**, 8, 1972, vyd. 1973, s. 183—184 (ref.).
- Goldman, I.: *Ancient Polynesian Society*. Chicago—London 1970. — In: **Asian and African Studies**, 8, 1972, vyd. 1973, s. 189—191 (ref.).
- Peoples and Cultures of the Pacific. An Anthropological Reader. Red. A. P. Vayda. Garden City 1968. — In: **Asian and African Studies**, 8, 1972, vyd. 1973, s. 191 (ref.).
- Carvell, H. T.—Svartvik, J.: Computational Experiments in Grammatical Classification. The Hague 1969. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 126—127 (ref.).
- Heller, L. G.: Parametric Linguistics. The Hague 1967. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 129—131 (ref.).
- Juilland, A.—Lieb, H. H.: „Klasse“ und Klassifikation in der Sprachwissenschaft. **The Hague** 1968. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 131—132 (ref.).
- Lyons, J.: *Introduction to Theoretical Linguistics*. London 1968. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 132—134 (ref.).
- Counts, D. R.: *A Grammar of Kaliai-Kove*. Honolulu 1969. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 136 (ref.).
- Jaussen, T.: *Grammaire et dictionnaire de la langue tahitienne*. 15. vyd. Paris 1969. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 136—137 (ref.).
- Tryon, D. T.: *Conversational Tahitian. An Introduction to the Tahitian Language of French Polynesia*. Canberra 1970. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 142 (ref.).
- Schütz, A. J.: *Nguna Grammar*. Honolulu 1969. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 138—139 (ref.).
- Schütz, A. J.: *Nguna Texts*. Honolulu 1969. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 139 (ref.).
- Sharples, P. R.: *Sikaiana Syntax*. Auckland 1968. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 140—141 (ref.).
- Lewis, M. B.: *Sentence Analysis in Modern Malay*. Cambridge 1969. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 145 (ref.).
- Macdonald, R. R.—Darjodwidjojo, S.: *A Student's Reference Grammar of Modern Formal Indonesian*. Washington 1967. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 146—147 (ref.).
- Anderssen, J. C.: *Myths and Legends of the Polynesians*. Rutland — Tokyo 1969. — In: **Asian and African Studies**, 7, 1971, vyd. 1973, s. 232—233 (ref.).

- Kennedy, T. F.: *A Descriptive Atlas of the Pacific Islands*. Wellington 1968. — In: *Asian and African Studies*, 7, 1971, vyd. 1973, s. 233—234 (ref.).
- Biggs, B.: *Let's Learn Maori. A Guide to the Study of Maori Language*. Wellington 1969. — In: *Asian and African Studies*, 7, 1971, vyd. 1973, s. 134—135 (ref.).
- Maori Folktales in Maori and English. Introduced and Translated by M. Orbell. Auckland 1968. — In: *Asian and African Studies*, 7, 1971, vyd. 1973, s. 234—235 (ref.).

1974

- Katégoria systému v jazykovede z hľadiska filozofie.** — *Jazykovedný časopis*, 25, 1974, s. 11—19, angl. res. s. 20.
- Tane in the Easter Island Script.** — In: *Asian and African Studies*, 9, 1973. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1974, s. 115—119.
- Birnbaum, H.: *Problema of Typological and Genetic Linguistics Viewed in a Generative Framework*. The Hague 1970. — In: *Asian and African Studies*, 9, 1973, vyd. 1974, s. 187—188 (ref.).
- Soincev, V. M.: *Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije*. Moskva 1971. — In: *Slavica Slovaca*, 9, 1974, s. 96—97 (rec.).
- Chafe, W. L.: *Meaning and the Structure of Language*. 2. vyd. Chicago 1971. — In: *Asian and African Studies*, 9, 1973, vyd. 1974, s. 188—190 (ref.).
- New Horizons in Linguistics*. Red. J. Lyons. Harmondsworth 1970. — In: *Asian and African Studies*, 9, 1973, vyd. 1974, s. 192—194 (ref.).
- Zierer, E.: *The Theory of Graphs in Linguistics*. The Hague 1970. — In: *Asian and African Studies*, 9, 1973, vyd. 1974, s. 194 (ref.).
- Elbert, S. H.: *Spoken Hawaiian*. Honolulu 1970. — In: *Asian and African Studies*, 9, 1973, vyd. 1974, s. 196—197 (ref.).
- Jazyki Kitaja i Jugo-vostočnoj Azii. Problemy sintaxisa*. Moskva 1971. — In: *Asian and African Studies*, 9, 1973, vyd. 1974, s. 198 (ref.).
- Miko, F.: *The Generative Structure of the Slovak Sentence. Adverbials*. The Hague — Bratislava 1972. — In: *Jazykovedný časopis*, 25, 1974, s. 77—78 (rec.).

1975

- Polinezijiskije jazyki**. 1. vyd. Moskva, Nauka 1975, 134 s.
- Záhadný prípad kapitána Lapérousa**. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1975, 188 s.
- O dialektickej kategórii vzťahu v jazyku.** — *Jazykovedný časopis*, 26, 1975, s. 13—19, angl. res. s. 19.
- Some Problems of the Study of Language.** — In: *Asian and African Studies*, 10, 1974. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1975, s. 11—16.
- The Symbol for Lizard in the Writing of the Easter Island.** — In: *Asian and African Studies*, 10, 1974, vyd. 1975, s. 61—67.
- Some Remarks on the Category of Relation in Speech Activity.** In: *Asian and African Studies*, 11, 1975. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1975, s. 99—105.
- Obščeje jazykoznanije. Vnutrenňaja struktura.** Red. B. A. Serebrennikov. Moskva 1972. — In: *Asian and African Studies*, 10, 1974, vyd. 1975, s. 188 (ref.).
- Obščeje jazykoznanije. Metody lingvističeskich issledovanij.** Red. B. A. Serebrennikov. Moskva 1973. — In: *Asian and African Studies*, 11, 1975, s. 214—215 (ref.).
- Universals in Linguistic Theory.** Red. E. Bach — R. T. Harms. 2. vyd. London 1972. — In: *Asian and African Studies*, 11, 1975, s. 215—216 (ref.).
- Soincev, V. M.: *Jazyk kak sistemno-strukturnoje obrazovanije*. Moskva 1971. — In: *Asian and African Studies*, 10, 1974, vyd. 1975, s. 189—191 (ref.).

- Zvegincev, V. A.: Jazyk i lingvističeskaja teorija. Moskva 1973. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 218—220 (ref.).
- Golovin, B. N.: Jazyk i statistika. Moskva 1971. — In: Asian and African Studies, 10, 1974, vyd. 1975, s. 185 (ref.).
- Kacnelson, S. D.: Tipologija jazyka i rečevoje myšlenije. Leningrad 1972. — In: Asian and African Studies, 10, 1974, vyd. 1975, s. 185—187 (ref.).
- Voprosy metalingvistiki. Red. L. N. Zazorina. Leningrad 1973. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 216—217 (ref.).
- Wilks, Y. A.: Grammar, Meaning and the Machine Analysis of Language. London 1972. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 217—218 (ref.).
- Matematičeskaja lingvistika 1. Red. A. A. Beleckij et al. Kyjev 1973. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 211—214 (ref.).
- Dešerijeva, T. I.: Jazykoznanije i matematika. Alma-Ata 1973. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 210—211 (ref.).
- Makovskij, M. M. Teorija leksičeskoj atrakcii. Moskva 1971. — In: Asian and African Studies, 10, 1974, vyd. 1975, s. 187—188 (ref.).
- Linguistics in Oceania. Current Trends in Linguistics. 1. Red. T. A. Sebeok. The Hague 1971. — In: Asian and African Studies, 10, 1974, vyd. 1975, s. 191—193 (ref.).
- Alijeva, N. F.—Arakin, V. D.—Ogloblin, A. K.—Sirk, J. K.: Grammatika indonezijskogo jazyka. Moskva 1972. — In: Asian and African Studies, 10, 1974, vyd. 1975, s. 204—205 (ref.).
- Syromiatnikov, M. A.: Drevnejaponskij jazyk. Moskva 1972. — In: Asian and African Studies, 10, 1974, vyd. 1975, s. 213—214 (ref.).
- Zima, P.: Problems of Categories and Word Classes in Hausa. Praha 1972. — In: Asian and African Studies, 10, 1974, s. 260 (ref.).
- Capell, A.—Hinch, H. E.: Maung Grammar. Texts and Vocabulary. — In: Linguistics, 1975, č. 147, s. 121—122.
- Lemaitre, Y.: Lexique du tahitien contemporain. Paris 1973. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 220 (ref.).
- Arakin, V. D.: Samoanskij jazyk. Moskva 1973. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 220—221 (ref.).
- Shumway, E. B.: Intensive Course in Tongan. Honolulu 1973. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 221—222 (ref.).
- Fox, C. E.: Arosi-English Dictionary. Canberra 1970. — Guerts, P.: Āre' āre Dictionary. Canberra 1970.—Mc Elhanon, K. A.—Mc Elhanon, M. A.: Selepet-English Dictionary. Canberra 1970. — Parker, G. J.: Southeast Ambrym Dictionary. Canberra 1970. — In: Asian and African Studies, 11, 1975, s. 222—223 (ref.).

1976

- Jazyk, myslenie a skutočnosť. Z kritiky teórie jazykovej relativity. — Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 157—170, rus. a angl. res. s. 170.**
- Bilanca psycholingvističského výskumu. — Jazykovedný časopis, 27, 1976, s. 54—61, angl. res. s. 62.**
- A Semantic Typology of Personal Pronouns. — In: Asian and African Studies, 12, 1976. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1976, s. 149—155.**
- Diachronic, Areal, and Typological Linguistics. Current Trends in Linguistics. Red. T. A. Sebeok. The Hague — Paris 1973. — In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 187—188 (ref.).
- Melčuk, I. A.: Opyt teorii lingvističeskich modelej smysl — text. Moskva 1974. — In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 188—190 (ref.).
- Sčur, G. S.: Teorii poľa v lingvistike. Moskva 1974. — In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 190—191 (ref.).

- Voprosy struktury jazyka. Red. J. K. Lekomcev. Moskva 1974. — In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 191—193 (ref.).
- Carrol, V.—Soulik, T.: Nukuoro Lexicon. Honolulu 1973.—In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 193—194 (ref.).
- Hassan, A.: The Morphology of Malay. Kuala Lumpur 1974. — In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 204—205 (ref.).
- Jazyki Kitaja i Jugo-Vostočnoj Azii. Red. J. A. Gorgonijev. Moskva 1974. — In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 210—211 (ref.).
- Japanese Culture and Behavior. Red. T. S. Lebra — W. P. Lebra. Honolulu 1974. — In: Asian and African Studies, 12, 1976, s. 215—216 (ref.).

1977

- Language, its Variability and Reflexive Nature. — In: Asian and African Studies. 13. 1977. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1977, s. 11—27.
- Otázka vývinu a tzv. primitívne jazyky.—Jazykovedný časopis, 28, 1977, s. 10—23, rus. res. s. 23.
- Vzťah slovesa a menných argumentov v predikácii. — Jazykovedný časopis, 28, 1977, s. 119—132, rus. res. s. 133.
- Súčasná jazyková situácia v Oceánii. — In: Jazyky Ázie, Afriky a Oceánie. Praha, Socialistická akadémia ČSR 1977, s. 104—123.
- Problemy semantiki. Red. V. M. Solncev. Moskva 1974. — In: Asian and African Studies, 13, 1977, s. 195—197 (ref.).
- Typologija grammatičeskich kategorij. Meščaninovskije čtenija. Red. V. N. Jarceva — A. V. Desnickaja — F. P. Filin — V. Z. Panfilov. Moskva 1975. — In: Jazykovedný časopis, 28, 1977, s. 102—103 (ref.).
- Übersetzer und Dolmetscher. Red. V. Kapp. Heidelberg 1974. — In: Asian and African Studies, 13, 1977, s. 197—198 (ref.).
- Oliver, D. L.: Ancient Tahitian Society. 1—3. Honolulu 1974. — In: Asian and African Studies, 13, 1977, s. 197—198 (ref.).
- Alijeva, N. F.: Indonezijskij glagol. Kategorija perechodnosti. Moskva 1975. — In: Asian and African Studies, 13, 1977, s. 205—206 (ref.).

1978

- Hľadanie posledného raja. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1978. 226 s.
- K ostrovom neznámych pokladov. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1978. 200 s.
- The Category of System in Linguistics. — In: Recueil linguistique de Bratislava. 5. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda 1978, s. 9—16.
- Časové a priestorové súradnice slovesa. — Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 24—32, rus. res. s. 32.
- Classifiers in the Languages of Southeast Asia. Evolution of a Lexico-Syntactic Category. — In: Asian and African Studies. 14. 1978. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda 1978 — London, Curzon Press 1978, s. 119—124.
- Revzin, I. I.: Sovremennaja strukturnaja lingvistika. Problemy i metody. Moskva 1977. — In: Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 182—183 (ref.).
- Petit, Ph.: The Concept of Structuralism. A Critical Analysis. Berkeley — Los Angeles 1975. — In: Jazykovedný časopis, 29, 1978, s. 185 (ref.).
- Principy opisanija jazykov mira. Red. V. N. Jarceva—B. A. Serebrennikov. Moskva 1976. — In: Asian and African Studies, 14, 1978, s. 189—191 (ref.).
- Meščaninov, I. I.: Problemy razvitiija jazyka. Leningrad 1975. — In: Asian and African Studies, 4, 1978, s. 186—188 (ref.).

- Nida, E. A.: Componential Analysis of Meaning. The Hague 1975. — In: Asian and African Studies. 14, 1978, s. 188—189 (ref.).
- Typologija gramatičeskich kategorij. Red. V. N. Jarceva et al. Moskva 1975. — In: Asian and African Studies, 14, 1978, s. 191—193 (ref.).

1979

- Gavajskij jazyk. 1. vyd. Moskva, Nauka 1979. 76 s.
- O povahe jazykového znaku. — Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 55—59, rus. res. s. 60.
- O forme a obsahu v jazyku. — Slovenská reč, 44, 1979, s. 267—270.
- Katégoria systému a štruktúry v jazyku. — In: K marxistické metodologii v jazykovedě. (Sborník referátů a diskusních příspěvků z celostátní konference o marxistické jazykovedě uspořádané vědeckými kolegií ČSAV a SAV 7. — 9. 9. 1977 v Olomouci.) Red. Š. Peciar — J. Popela. Praha, Ústav pro jazyk český ČSAV, Jazykovedný ústav Ludovíta Štúra SAV, Kabinet cizích jazyků ČSAV 1979, s. 114—125.
- O spôsobe existencie štruktúry v jazyku. — Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 102—106, rus. res. s. 107.
- Noun Classes. A Typological Comparison. — In: Asian and African Studies. 15, 1979. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1979, s. 11—19.
- Písomné sústavy sveta. Klinové písmo. — Nedeľná Pravda, 12, 1979, č. 2, s. 10. — Tamže: Egyptské písmo (č. 3, s. 10).
- Horecký, J.: Základy jazykovedy. Bratislava 1978. — In: Jazykovedný časopis, 30, 1979, s. 177—178 (rec.).
- Zasorina, L. N.: Vvedenije v strukturnuju lingvistiku. Moskva 1974. — In: Asian and African Studies, 15, 1979, s. 203 (ref.).
- Stepanov, J. S.: Metody i principy sovremennoj lingvistiki. Moskva 1975. — In: Asian and African Studies, 15, 1979, s. 202 (ref.).
- Principy i metody semantičeskich issledovanij. Red. V. N. Jarceva. Moskva 1976. — In: Asian and African Studies, 15, 1979, s. 201 (ref.).
- Toľkokrát si človekom. — Smena na nedeľu, 14 (32), 1979, č. 10, s. 6 (rozhovor s V. Krupom).

1980

- Jednota a variabilita jazyka. Systémový prístup a tzv. exotické jazyky. 1. vyd. Bratislava, Veda 1980. 168 s.
- Stroskotanci z lode Wager. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1980. 152 s.
- Malebná cesta okolo sveta. 1. vyd. Bratislava, Obzor 1980. 150 s.
- Preklad a rozdielnosti v lineárnom usporiadaní vety. — Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 140—145, rus. res. s. 146.
- Some Comments on the Nature of Sign. — In: Asian and African Studies. 16, 1980. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1980, s. 117—121.
- Noun Classes in Fijian and their Semantics. — In: Asian and African Studies, 16, 1980, s. 123—125.
- Endó Súsaku: More a jed. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1980, doslov.
- Struktura i razvitije nauki. Moskva 1978. — In: Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 85—87 (ref.).
- Panfilov, V. Z.: Filosofskije problemy jazykoznanija. Moskva 1977. — In: Asian and African Studies, 16, 1980, s. 192—193 (ref.).
- Filozofické otázky jazykovedy. [Prel. J. Doruľa.] Bratislava 1979. — In: Jazykovedný časopis, 31, 1980, s. 87—88 (ref.).
- Varduľ, I. F.: Osnovy opisateľnoj lingvistiki. Sintaksis i suprasintaksis. Moskva 1971. — In: Asian and African Studies, 16, 1980, s. 194 (ref.).

- Wurm, S. A.: Languages of Australia and Tasmania. The Hague — Paris 1972. — In: Archív orientální, 48, 1980, s. 94—95 (ref.).
- O jazykách, folkloru i literatuře Okeánie. Red. A. S. Petrikovskaja. — In: Asian and African Studies, 16, 1980, s. 199—201 (ref.).

1981

- Structure Marking in Language.** — In: Asian and African Studies, 17, 1981. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1981, s. 159—163.
- Hierarchická neekvivalentnosť pri prekladaní.** — In: Jazykovedné štúdie, 16, Materiály z vedeckej konferencie o sémantike. (Smolenice, 14.—17. januára 1980.) Red. J. Ružička. Bratislava, Veda [1981], s. 257—260.
- On Word Order in Maori and Other Languages.** — In: Studies in Pacific Languages and Culture in Honour of Bruce Biggs. Red. J. Hollyman — A. Pawley. Auckland, Linguistic Society of New Zealand 1981, s. 47—52.
- Počátky literatury v Tichomoří. — Výběr, 1981, č. 2, s. 42—43.
- Cesty moderní japonské literatury. — Výběr, 1981, č. 3, s. 34—35.
- Indonéská literatura. — Výběr, 1981, č. 4, s. 51—52.
- Zubkova, L. G.: Segmentnaja organizacija slova. Moskva 1977. — In: Asian and African Studies, 17, 1981, s. 217 (ref.).
- Bondarko, A. V.: Grammatičeskoje značenie i smysl. Leningrad 1978. — In: Asian and African Studies, 17, 1981, s. 213 (ref.).
- Polikarpov, A. A.: Elementy teoretičeskoj sociolingvistiky. Moskva 1979. — In: Asian and African Studies, 17, 1981, s. 216—217 (ref.).
- Mathiot, M.: Ethnolinguistics. Boas, Sapir and Whorf Revisited. Hague — Paris — New York 1979. — In: Jazykovedný časopis, 32, 1981, s. 96—97 (ref.).
- Darjowidjojo, S.: Sentence Patterns of Indonesian. Honolulu 1978. — In: Asian and African Studies, 17, 1981, s. 220—221 (ref.).
- Elbert, S.—Pukui, M.: Hawaiian Grammar. Honolulu 1979. — In: Asian and African Studies, 17, 1981, s. 218—219 (ref.).

1982

- The Polynesian Languages.** 1. vyd. London-Henley, Routledge and Kegan Paul Ltd. 1982. 193 s.
- Cesty kapitána Quirosa.** 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1982. 124 s.
- Typologické aspekty linearizácie.** — Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 36—42, rus. res. s. 42.
- Linearity of Sentence and Typology.** — Language (Baltimore), č. 3, s. 000—000.
- Some Remarks on the Noun Classes and Genders.** — In: Recueil linguistique de Bratislava, 6. Red. J. Ružička. Bratislava, Veda 1982, s. 103—106.
- Translation and Word Order.** — In: Asian and African Studies, 18. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1982, s. 11—16.
- Language and Society. Anthropological Issues. Red. W. C. McCormack — S. A. Wurm. Hague—Paris—New York 1979. — In: Jazykovedný časopis, 33, 1982, s. 101—102 (ref.). Další referát o tej istej práci publikovaný v tom istom roku: In: Asian and African Studies, 18, 1982, s. 199—201.
- Mathiotová, M.: Ethnolinguistics. Boas, Sapir and Whorf Revisited. Hague—Paris—New York 1979. — In: Asian and African Studies, 18, 1982, s. 203—204 (ref.).
- Nalimov, V. V.: Verоятnostnaja model jazyka. Moskva 1979. — In: Asian and African Studies, 18, 1982, s. 201—203 (ref.).
- Jazyki Jugo-vostočnoj Azii. Problemy povtorov. Red. N. F. Alijeva. Moskva 1980. — In: Asian and African Studies, 18, 1982, s. 209—210 (ref.).

Introduction to Contemporary Japanese Literature. Synopses of Major Works 1956—1970. Compiled by K. B. Shin kokai. Tokio 1972. — In: *Asian and African Studies*, 18, 1982, s. 221 (ref.).
Papua-Nová Guinea. — *Pyramída*, 12, 1982/83, č. 134, s. 4268—4270 (história a obyvateľstvo).

1983

- Jazyky sveta. I. vyd. Bratislava, Obzor 1983. 512 s. (spoluautori J. Genzor. L. Drozdík).**
Jazykový model reality.—*Jazykovedný časopis*, 34, 1983, s. 6—13, rus. res. s. 13.
Concerning Stability Factors of Linguistic Systems. — In: *Asian and African Studies*. 19. 1983. Red. I. Doležal. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1983, s. 159—164.
K problematike austronézskych jazykov. — *Revue svetovej literatúry*, 19, 1983, č. 5, s. 160—162.
K typológii jazykových situácií. — *Zápisník slovenského jazykovedca. Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV*, 2, 1983, č. 3, s. 10—11 (tézy prednášky konanej dňa 10. 5. 1983 v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave).
Jazyková politika v postkoloniálnom období. — *Pravda*, 11. 8. 1983, s. 5.
Comrie, B.: *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford 1981. — In: *Jazykovedný časopis*, 34, 1983, s. 192—194 (ref.).
Guchman, M. M.: *Istoričeskaja tipologija i problema diachroničeskich konstant*. Moskva 1981. — In: *Asian and African Studies*, 19, 1983, s. 217—218 (ref.).
Lakoff, G.—Johnson, M.: *Metaphors we Live by*. Chicago — London 1980. — In: *Jazykovedný časopis*, 34, 1983, s. 194—195 (ref.).
Diačkov, M. V.—Leontiev, A. A.—Torsujeva, E. I.: *Jazyk Tok-Pisin*. Moskva 1981. — In: *Asian and African Studies*, 19, 1983, s. 218—220 (ref.).
Parnikel, B. B.: *Vvedenije v literaturnuju istoriju Nusantary 9.—19. vv*. Moskva 1980. — In: *Asian and African Studies*, 19, 1983, s. 220—222 (ref.).
Kniha o mytológii. [Prameny života. Praha 1983.] — In: *Nové slovo*, 25, 1983, č. 37, s. 21 (ref.).

1984

- Toward the Typology of Linguistic Situations.** — In: *Asian and African Studies*. 20. 1984. Red. J. Genzor—V. Krupa. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1984, s. 23—30.
Jazykové situácie a ich typologizácia. — *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 55—62, rus. res. s. 62.
Jazykové situácie v ázijských krajinách.—*Kultúra slova*, 18, 1984, s. 103—105.
Metafora a rozširovanie slovnnej zásoby. — In: *Obsah a forma v slovnnej zásobe. Materiály z vedeckej konferencie o výskume a opise slovnnej zásoby slovenčiny. (Smolenice 1.—4. marca 1983.)* Red. J. Kačala. Bratislava, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, 1984, s. 127—131.
Ako prepisovať z japončiny. — *Revue svetovej literatúry*, 20, 1984, č. 6, s. 167—169.
Pri zrode literatúry. Papua-Nová Guinea našich čias. — *Nové slovo*, 26, 1984, č. 5, s. 20—21.
Language Atlas of the Pacific Area. 1. New Guinea Area. Oceania. Australia. Red. S. A. Wurm—Sh. Hattori. Canberra 1981. — *Archív orientálni*, 52, 1984, s. 428—429 (ref.).
Bloom, A. H.: *The Linguistic Shaping of Thought. A Study in the Impact of Language on Thinking in China and the West*. Hillsdale 1981. — In: *Jazykovedný časopis*, 35, 1984, s. 193—195 (rec.).
Patria, J.: *The Genetic Relationship of the Ainu Language*. Honolulu 1982. — In: *Asian and African Studies*, 20, 1984, s. 216—217 (ref.).
Schild, U.: *Literaturen in Papua-Neu Guinea*. Berlin 1981. — In: *Asian and African Studies*, 20, 1984, s. 205—207 (ref.).
Arakin, V. D.: *Taitanskij jazyk*. Moskva 1981. — In: *Asian and African Studies*, 20, 1984, s. 203—205 (ref.).
Kolb, A.: *Die pazifische Welt. Kultur-und Wirtschaftsraume am Stillen Ozean*. Berlin 1981. — In: *Asian and African Studies*, 20, 1984, s. 202 (ref.).

- Linding, W.:** *Völker der vierten Welt. Ein Lexikon fremder Kulturen in unserer Zeit.* München — Paderborn — Wien—Zürich 1981. — In: *Asian and African Studies*, 20, 1984, s. 201—202 (ref.).
- Leščák, M.—Sirovátka, O.:** *Folklór a folkloristika.* Bratislava 1982. — In: *Slovenský národopis*, 32, 1984, s. 185—187 (ref.).

1985

- Gramatika a skutočnosť. Problém metafory.** — *Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 32—39, rus. res. s. 40.
- Zdroje a funkcie vágnosti v jazyku.** — In: *K princípom marxistickej jazykovedy. Materiály z konferencie o marxistickej jazykovede (Smolenice 21.—23. novembra 1983).* Red. J. Horecký. Bratislava, *Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV* 1985, s. 124—129.
- Linguistic Situation and Policy in Insular Southeast Asia.** — In: *Asian and African Studies*, 21, 1985. Red. J. Genzor — V. Krupa. Bratislava, Veda—London, Curzon Press 1985, s. 95—106 (spoluautor J. Genzor).
- O prekladani z orientálnych literatúr. (Z konferencie v apríli 1985 Prínos literatúr rozvojových krajín do svetovej literatúry.) — *Revue svetovej literatúry*, 21, 1985, č. 6, s. 169—170.
- Approach to Language.** Red. R. Harris. Oxford 1983. — In: *Jazykovedný časopis*, 36, 1985, s. 67—69 (ref.).
- Sternemann, R.:** *Einführung in die konfrontative Linguistik.* Leipzig 1983. — In: *Asian and African Studies*, 21, 1985, s. 233—234 (ref.).
- Language Atlas of the Pacific Area. 2. Japan Area. Philippines and Formosa, Mainland and Insular South-East Asia.** — In: *Archiv orientální*, 53, 1985, s. 95—96 (ref.).
- Pučkov, P. I.:** *Etničeskaja situacija v Okeanii.* Moskva 1983. — In: *Asian and African Studies*, 21, 1985, s. 237—238 (ref.).
- Geraghty, P. A.:** *The History of the Fijian Languages.* Honolulu 1983. — In: *Asian and African Studies*, 21, 1985, s. 239—240 (ref.).
- Krause, E. D.:** *Gesprächsbuch Deutsch-Indonesisch.* Leipzig 1983. — In: *Asian and African Studies*, 21, 1985, s. 240—241 (ref.).
- Indonesia and Malaysia.** Red. T. Svensson—P. Sørensen. London—Malmö 1983. — In: *Asian and African Studies*, 21, 1985, s. 241—242 (ref.).
- Lewin, B.—Müller-Yokota, W.—Fujiwara, M.:** *Einführung in die japanische Sprache.* Wiesbaden 1983. — In: *Asian and African Studies*, 21, 1985, s. 245—246 (ref.).

Prekladateľská činnosť (výber)

- Scheunch, M.:** *Maorský ľud prekonal najťažšiu krízu.* — *Ľud*, 9, 1956, č. 260, s. 6 (spoluprekladateľ).
- Cuboi, S.:** *Dvadsaťštyri oči.* Bratislava, Mladé letá 1961.
- Obrova stupaj.** *Maorijské rozprávky.* Bratislava, Mladé letá 1965. — 2. vyd. 1975.
- Suggs, R. C.:** *Záhady polynézskych ostrovov.* Bratislava, Obzor 1966.
- Chlapec z broskyne.** *Japonské ľudové rozprávky.* Bratislava, Mladé letá 1969.
- Odkazy vekov.** Bratislava, Slovenský spisovateľ 1969.
- Plavil sa s kapitánom Cookom.** Bratislava, Mladé letá 1970.
- Kawabata, J.:** *Spíacé krásavice.* Bratislava, Slovenský spisovateľ 1971.
- Rozprávky z nefritových hôr.** *Polynézske rozprávky.* Bratislava, Mladé letá 1973.
- Polynézske mýty.* Bratislava, Tatran 1973.
- Inui, T.:** *Muško a Miško na Severnom póle.* Bratislava, Mladé letá 1975.
- Príbehy havajských kráľov.** Bratislava, Mladé letá 1979.

- Endore, G.: *Voltaire! Voltaire!* Bratislava, Tatran 1979.
- Kodžiki. *Japonské mýty*. Bratislava, Tatran 1979.
- Maorijská ľudová poézia. — *Revue svetovej literatúry*, 16. Bratislava, 1980, č. 1, s. 156—164 (spoluprekladateľ B. Beták).
- Havajské mýty. Bratislava, Tatran 1981.
- More a hviezdy. Antológia novozélandskej poézie (spoluprekladatelia B. Beták, L. Lajčiak). Slovenský spisovateľ 1982.
- Gibbon, E.: *Upadok a zánik Rímskej ríše*. Bratislava, Tatran 1983.
- Zieher, W.: *Peklo v raji. Objavenie a zánik tichomorských kultúr*. Bratislava, Obzor 1984.
- Kvety vln. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1985 (preklad a štúdia).

Redakčná činnosť

- Jazykovedný časopis, 15, 1964—36, 1985 (člen red. rady). — *Asian and African Studies*, 4, 1968, vyd. 1979—19, 1983 (člen red. rady), 20, 1984—21, 1985 (redaktor s J. Genzorom).

Zostavil L. Dvonč

ZIVOTNÉ JUBILEUM DOCENTKY ELLY SEKANINOVEJ

V tomto roku sa dožíva významného životného jubilea doc. PhDr. Ella Sekaninová, DrSc., vedúca oddelenia slovanských jazykov v Jazykovednom ústave E. Stúra SAV (narodená 11. novembra 1926 v Alma-Ate, ZSSR). Ak pripomenutie si päťdesiatky (*Jazykovedný časopis*, 27, 1976, s. 186) ukázalo ako hlavné bádateľské okruhy a aktivity našej jubilatky teóriu a prax dvojязыčného slovníka, verbálnu prefixáciu, aplikačné zacielenie poznatkov získaných konfrontačným lexikologickým a lexikografickým výskumom do príručiek pre školskú prax a bohatú, obetavú prácu v oblasti organizácie vedeckého výskumu, dnes možno konštatovať, že za posledných desať rokov sa jej práca vo všetkých týchto okruhoch rozšírila, prehĺbila, vo výskumnej činnosti pribudli nové témy, predovšetkým všeobecnolingvistického a metodologického charakteru.

Podobná a všestranná analýza verbálnej prefixácie, ktorá bola témou jubilatkinkej kandidátskej dizertácie a habilitačnej práce, vyústila nakoniec do monografie *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštine a v slovenčine* (1980). Doc. E. Sekaninová ju obhájila r. 1982 ako doktorskú dizertáciu. Podala v nej zložitú a v lingvistickej literatúre často nejednotne interpretovanú problematiku spôsobov slovesného deja v rámci funkčno-sémantickej kategórie aspektuálnosti v originálnom hierarchizovanom systéme, v ktorom sú všetky rozmanité modifikácie spôsobov slovesného deja predstavené ako špecifikácie jednej z troch všeobecných sém — lokalizovanosti, temporálnosti, modalitnosti. Prínos tejto práce tak pre teoretické skúmanie otázok slovesnej prefixácie a aspektuálnosti vôbec, ako aj pre lexikografickú a didaktickú prax, a to nielen pre rusistiku a slovakistiku, ale aj v širších slavistických súvislostiach bol ocenený v mnohých recenziách doma aj v zahraničí. Je to, ako hovorí jeden z recenzentov M. Dokulil, aj zorná ukážka konfrontačného prístupu.

Od tzv. charakterizovaných spôsobov slovesného deja, t. j. vyjadrovaných predponou ako formálnym morfémovým ukazovateľom, prešla E. Sekaninová v posledných rokoch ku komponentovej sémantickej analýze väčších zoskupení lexikálnych jednotiek, k lexikálno-sémantickým radom, v rámci ktorých odhaľuje systémové súvislosti v lexike. Ide o štúdie *Lexikálno-sémantická skupina sloves pocitu v ruštine a slovenčine* (1982), *Lexikálno-sémantické rady sloves označujúcich pocity fyzickej bolesti v ruštine a slovenčine* (1983), *Lexikálno-sémantické rady sloves označujúcich psychické pocity v ruštine a slovenčine* (1986). Aj tieto autorkine štúdie sa vyznačujú jemnosťou analýzy, cennými konfrontačnými

zisteniami, predovšetkým sú však inšpiratívne uplatnenou metódou. Detailným sémantickým analýzám pomocou aparátu nárokovúceho si aj istú objektivizáciu bádateľských postupov je totiž naša lingvistika ešte stále veľa dlžná. Autorka svoj metodický prístup najkomplexnejšie predstavuje v štúdiu publikovanej v našom časopise *Metóda modelovania a komponentovej analýzy v sémantike s aplikáciou na verba sentiendi* (1984), v ktorej sa vyrovnáva s viacerými typmi komponentových sémantických analýz v sémantike. Ukázala tu, rovnako ako v iných svojich prácach, schopnosť novátorsky syntetizovať poznatky i otvárať nové okruhy problémov.

Ako vedúca autorského kolektívu, ktorý má za sebou prácu na *Veľkom rusko-slovenskom slovníku* a ktorý v súčasnosti pripravuje už štvrtý zväzok *Veľkého slovensko-ruského slovníka* (od druhého zväzku je hlavnou redaktorkou E. Sekaninová), sa naša jubilančka podieľa veľmi významnou mierou na rozpracúvaní teoretických a praktických otázok dvojazyčnej lexicografie. Z tohto okruhu pripomeňme aspoň typológiu ekvivalentu a teóriu ekvivalencie uplatňovanú v tomto slovníku, ako ju predstavila v spoluautorstve s E. Kučerovou v príspevku *Slovensko-ruský slovník ako konfrontácia slovenskej a ruskej slovnej zásoby* na konferencii venovanej výskumu a opisu slovnej zásoby (1984).

Dostávame sa tak k veľmi bohatej aktívnej účasti jubilantky na domácich a medzinárodných kongresoch a konferenciách. Prednášala na medzinárodných slavistických zjazdoch (v Prahe, Varšave, Záhrebe, Kyjeve), na zasadnutiach Lexikologicko-lexikografickej komisie pri MKS, na medzinárodných zjazdoch asociácie rusistov (MAPRJAL), na zasadnutí spoločnosti Societas Linguistica Europea v Paríži a i.

Významná je aj vedecko-popularizačná práca E. Sekaninovej v našej dennej tlači, a najmä v časopise *Ruštínar*, ako aj spolupráca so SÚV ZČSSP, kde pomáha pri šírení ruštiny najmä v mimoškolských formách jej osvojovania. Nemalá je už spomínaná pomoc školskej praxi (spoluautorstvo na školských slovníkoch a gramatických príručkách).

Ako skúsená vedecká pracovníčka sa E. Sekaninová zúčastňuje aj na riešení koncepčných otázok československej rusistiky. Je členkou Vedeckého kolégia jazykovedy ČSAV a Vedeckého kolégia SAV pre jazykovedu, vedy o literatúre a umení a národopis, členkou komisie pre udeľovanie hodnosti kandidátov vied v odbore slovanské jazyky a doktorov vied v odbore ruský jazyk, školiteľkou aspirantov, členkou redakčných rád časopisov *Jazykovedný časopis a Slavica Slovaca*. Za vykonanú prácu dostala E. Sekaninová viaceré ocenenia — Čestnú striebornú plaketu Ludovíta Štúra SAV r.1981, Pamätnú medailu SAV r. 1978 a najvyššie zväzové vyznamenanie SÚV ZČSSP — Pamätnú medailu Za zásluhy o československo-sovietske priateľstvo.

Zeláme doc. Elle Sekaninovej do budúcich rokov dobré zdravie, veľa šťastia v osobnom živote a najmä ďalšie pracovné úspechy na prospech celej slovenskej rusistiky a lingvistiky vôbec.

(Bibliografia prác doc. Elly Sekaninovej za roky 1975—1985 je uverejnená v časopise *Slavica Slovaca*, 21, 1986, č. 3.)

K. Buzássyová

NA ŠEŠTDESIATKU LADISLAVA DVONČA

Do súpisu prác PhDr. Ladislava Dvonča, DrSc. (jeho šesťdesiatku sme si pripomenuli 24. septembra 1986), pribudol v období posledných desiatich rokov ďalší dlhý rad položiek. Aj v tomto období možno v okruhu vedeckých záujmov jubilanta rozlíšiť tri výrazné tematické okruhy.

Už tradične venoval pozornosť svojej vlastnej tematickej oblasti — dynamike slovenskej morfológie. Výsledky svojho výskumu zhrnul v monografii *Dynamika slovenskej morfológie* (1984; pozri jej recenziu na s. 189—190), ale treba povedať, že týmto zhrnutím ešte svoj výskum neuzavrel: ďalej si všima jednotlivé problémy, s neobyčajným zmyslom pre detaily skúma nové javy a prispieva tak k hlbšiemu poznávaniu súčasnej spisovnej slovenčiny. V spomenutej monografii — a to treba osobitne zdôrazniť — veľmi jasne formuluje aj základné teoretické postoje k takým otázkam, ako je systém, norma

a **kodifikácia**, vymedzuje pojem súčasný spisovný jazyk, ale aj svoje východiskové pojmy dynamika, **systém** a tým aj vlastný spisovný jazyk.

Záver z morfológického výskumu L. Dvonč sústavne aplikuje na prax, a tak ich dáva do súvislosti so svojim ďalším bádateľským okruhom, s otázkami pravopisu, resp. s problematikou kodifikácie spisovnej slovenčiny. V poslednom období venuje zvýšenú pozornosť príprave novej kodifikačnej príručky slovenského pravopisu — zase so zmyslom pre detaily (napr. odvodzovanie obyvateľských mien, prídavných mien od nových názvov miest a štátov). Tým sa dostáva aj do oblasti onomastiky. Dokladom tohto záujmu sú série drobných príspevkov v ústavných časopisoch i v novinových rubrikách.

Občas však oživa aj Dvončov záujem o fonologickú problematiku. Svedčia o tom štúdie o niektorých okrajových fonémach a spojeniach foném, o posune v mieste a hodnotení niektorých foném a pod. Aj tu treba konštatovať dosah jeho zistení pre prax.

Tradičná je u L. Dvonča aj účasť na bibliografickom spracovaní slovenskej jazykovednej produkcie, najmä v poslednom čase v podobe osobných bibliografií v časopisoch. Okrem toho do vydavateľstva Osveta odovzdal rozsiahlu prácu *Slovenskí jazykovedci. Súborná osobná bibliografia slovenských slovakistov a slavistov (1925—1975)*.

Zeláme mu, aby ešte dlho, v zdraví a spokojnosti mohol rozširovať aj svoju vlastnú osobnú bibliografiu.

(Súpis prác Ladislava Dvonča za roky 1976—1985 je uverejnený v časopise Slovenská reč, 51, 1986, s. 300—312).

J. Horecký

DVONČ, L.: *DYNAMIKA SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE*. Bratislava, Veda 1984, 122 s.

V recenzovanej práci autor predkladá najdôležitejšie výsledky svojho bohatého a všestranného výskumu paradigmatického „pohybu“ v oblasti slovenskej morfológie. Tento jav — dôležitý najmä pre flektívny jazykový typ, ku ktorému patrí aj slovenčina — výrazným spôsobom ohlása súvislosti medzi zvukovou (formovou) a sémantickou (obsahovou) stavbou tvaru, teda naznačuje aj vývinové spätie medzi designátorom a designátom v jazykovom znaku.

V úvodnej, teoreticko-metodologickej kapitole (s. 7—20) sa autor dotýka závažných termínov: dynamika/dynamickosť, morfológia, systém, súčasný jazyk, spisovný jazyk. Podrobnejšia charakteristika týchto termínov „vynáša na povrch“ aj protiklad systému a štruktúry, systému a normy, synchronie a diachronie, centra a periférie, otázku variantnosti normy, problematiku gramatických kategórií, deklinácie, resp. konjugačného vzoru (či typu), variantu vzoru (typu) atď. Tieto pojmy i vzťahy medzi nimi sa v práci vymedzujú na základe poznatkov súčasnej marxistickej orientovanej jazykovedy, čím sa stávajú bezpečným podložením na analýzu konkrétneho prejavu paradigmatickej dynamiky pri flektívnych slovných druhoch v spisovnej slovenčine. Je prirodzené, že možno diskutovať o šírke tejto teoretickej kapitoly v porovnaní s analytickou časťou práce (hoci autor v nej svoje teoretické východiská nespúšťa zo zreteľa), o ďalších možných interpretáciách uvedených základných termínov a pod., nazdávame sa však, že autorov teoretický „kľúč“ práce je hutný, výstižný, metodicky skĺbený a vyvážený.

Upozorníme však — bez nároku na to, aby sme naše poznámky chceli autorovi „vnútiť“, ide skôr o oblasť vedeckej diskusie — na niektoré skutočnosti, ktoré vychádzajú ako sugescie z úvah, poznámok a interpretácií v citovanej práci. Za jednu z centrálnych otázok pri vymedzovaní vzťahov medzi gramatickými príponami (relačnými morfémami) a pri určovaní paradigmatického „rozptylu“ skloňovacích a časovacích typov pokladáme organizáciu zvukových prvkov zúčastnených na výstavbe analyzovaných typov morfém; pritom vo fonickom ustrojení týchto morfém treba predpokladať viacerú úroveň, ktoré bezpečne diferencujú neutralizačné a alternačné postupy (v práci sa táto hranica neurčuje vždy dôsledne), vymedzujú „povrchové“ a „hlbkové“ zvukovo-významové súvislosti a pomáhajú

odlíšiť základný variant, sekundárny variant (varianty) a subvariant (subvarianty) deklinačného a konjugáčného typu (z tohto hľadiska je diskutabilné napríklad zaradenie prídavných mien typu *pávi* do deklinačného typu *cudzí* atď.). Treba osobitne zdôrazniť, že autor pri vymedzovaní variantov berie do úvahy aj systémové rozdiely v tvarotvornom základe, a teda aj vzťah lexikálnej a gramatickej zložky tvaru; ide tu totiž o výraznú morfológickú črtu jazykov i z hľadiska typológie, odrážajúcu sa napríklad v stupni homonymity gramatických morféme („úsilie“ tvaroslovného systému po jednotnej podobe bázy, resp. po jej diferencovaní a priemet tejto skutočnosti do homonymity gramatických morféme). „Dotyk“ tvarotvorného základu a gramatickej prípony je zároveň miestom, na ktorom možno preukázať sledovať rozdiel medzi alternáčnymi a neutralizačnými zmenami i smer neutralizácií ako dôležitý špecifický znak v zvukovej stavbe tvaru jednotlivých jazykov.

Z „analytických“ kapitol je najsústavnejšie a najúplnejšie spracovaná časť o podstatných menách (s. 21—79), čo súvisí aj s „objektívnym“ tvaroslovným pohybom v tejto množine slovných druhov. Pri interpretácii skloňovania slovenských substantív sa autor vracia i k riešeniu niektorých teoretických otázok (rozbor dvojtvarov na pozadí ich fungovania v systéme, ale aj zisťovanie miery „zásahu“ vonkajších, spoločenských príčin; podčiarknutie vzťahu lexikálnej morfológie a formálnej morfológie; protiklad proprií a apelatív; skúmanie paradigmatickej dynamiky v súvislosti so sémantickou štruktúrou slova a tvaru; „napätie“ medzi grafematickým a fonematickým zložením tvarotvorného základu a gramatickej morfémy a jeho dôsledky pre zaradenie substantíva do príslušného skloňovacieho typu a pod.). Jeho rozbor dynamiky v paradigmatickej sústave slovenských substantív systematicky prerastá do poznámok o typologickom „štatúte“ slovenčiny (porov. napríklad analýzu alternácií na s. 68—73); výklad tak dostáva širší argumentačný rámec. Pravda, v jednotlivostiach by sa dalo o niektorých konštatovaniach diskutovať (vymedzenie základnej prípony a sekundárnych prípon „a priori“, bez frekvenčných údajov; charakteristika alternácií korelovaných a nekorelovaných konsonantov; súčinnosť a protipohyb flexie a derivácie v slovenčine), čo však nijako neznižuje úroveň práce, v ktorej vari najviac imponuje originalita viacerých riešení (vymedzenie typov tvarotvorného základu, hodnotenie tvarov najmä z hľadiska vzťahu centra a periférie i pohybu v rámci tohto vzťahu atď.) v inak veľmi obľúbenej výskumnej oblasti slovenskej jazykovedy (a to aj z hľadiska školskej, ba rečovej praxe vôbec); ide o dôležité údaje z priestoru formálnej morfológie aj pre skúmanie stupňa komunikačnej „uspôsobenosti“ a „únosnosti“ tvarov. Pre teóriu morfológie, ale aj pre jazykovú prax (napríklad i pre tvorbu učebníc) je dôležité autorovo vymedzenie typov dvojtvarov (s. 76—79); je to totiž jav, v ktorom a cez ktorý sa „najviditeľnejšie“ odráža dynamika formálnej morfológie.

Vývinový pohyb autor sleduje aj v kapitolách o prídavných menách, zámenách, číslovkách a slovesách (s. 80—106). Parciálne zistenia aj tu napája na črty dynamiky slovenskej paradigmatickej sústavy ako celku.

Recenzovanú knižku pokladáme za významný príspevok k hlbšiemu poznaniu slovenského tvaroslovného systému. Autor v nej analyzuje rozsiahly materiál, ktorý citlivo interpretuje a komentuje z nadhľadu skúseného vedeckého pracovníka v tejto oblasti; imponujú tu najmä pevné metodologické východiská, primeraný metodický postup (prejavujúci sa predovšetkým v štylizácii „lahkosti“ a textovej kompaktnosti) a vyústenie do presvedčivých teoretických záverov — aj s „ponukami“ pre jazykovú prax. Osobitne treba podčiarknúť precíznu prácu s množstvom odbornej literatúry, čo, žiaľ, nebýva vždy pravidlom medzi našimi jazykovedcami. Práca, ktorej „mottom“ je dynamika, je dvojnásobne náročná: treba v nej sledovať celý oblúk dialektického vzťahu synchronie a diachronie; o to viac si treba vážiť jej výsledky.

J. Sabol

Syntetická práca viedenského profesora W. D. Dresslera predstavuje históriu a podrobnú analýzu názorov na morfológiu, jej podstatu i začlenenie do rámca jazykovedných disciplín. Z jeho podania veľmi výrazne vyplýva, že morfológia vlastne nemá nárok na to, aby sa pokladala za osobitnú disciplínu, lebo nemá vlastný predmet, osobitnú základnú jednotku. Morfónéma ako osobitná jednotka totiž jednoducho nejestvuje, jestvujú len morfológické javy, často chápané a opisované ako alternácie a varianty. Pravda, takéto chápanie W. Dressler jednoznačne odmieta ako statické a proti statickým opisom stavia morfológické procesy a ich štúdium. Preto už aj v nadpise zdôrazňuje dynamiku odvodzovania, ktorá sa prejavuje predovšetkým v tom, že kým alternácie sú obojsmerné, resp. nie sú jednoznačne orientované, pravidlá odvodzovania sú zásadne jednosmerné: vychádza sa pri nich z fonémy a prechádza sa k hláskam, k realizáciám fonémy. Nie je však také isté, že napr. alternácia *e—ie* v slovenčine sa dá opísať len ako prechod od *e* k *ie* v type *žena—žien* aj v type *chlieb—chleba*. Ďalšou nevýhodou zásady jednosmernosti procesuálnych pravidiel je, že predpokladajú (aspoň pokiaľ ide o tzv. prevodné pravidlá) prechod od hĺbkovej štruktúry k povrchovej štruktúre a že teda fonémy sa situujú len do hĺbkovej štruktúry, akoby nejestvovali v konkrétnych jazykových prejavochoch. Nevýhodou je napokon aj to, že sa nedajú rozlíšiť fonologické a morfológické procesy, resp. v našej terminológii varianty a alternácie.

Predmetom morfológie v Dresslerovom poňatí su teda morfológické pravidlá. Pri ich charakterizovaní — a to je hlavný Dresslerov prínos — sa autor opiera o funkčný a semiotický princíp. Funkčné chápanie sa prejavuje predovšetkým v tom, že skúma operácie, ktoré sú potrebné na to, aby pravidlá mohli fungovať. Zo semiotického hľadiska pokladá W. Dressler pravidlá za znaky, resp. skúma ich semiotické, znakové vlastnosti. Na interpretáciu pravidiel ako znaku (ako niečoho, čo stojí za niečo iné) sa prirodzene nehodí bilaterálna teória F. de Saussura, preto W. Dressler buduje na peirceovskej unilaterálnej teórii. Z hľadiska tejto teórie ukazuje, že v každom pravidle vstup funguje ako signátum a výstup ako signans. Z takéhoto vymedzenia však nevidieť, čo je interpretant (v Peirceovom chápaní myšlienkový obsah, označovaná idea). Pri doslovnej interpretácii fonologického pravidla typu /A/→[A] by interpretantom mal byť vlastne symbol označený ako šípka.

Nie dosť vyjasnená ostáva povaha pravidiel aj v úvahách o tom, kde takéto pravidlá jestvujú, resp. kde sú uložené. Ak sa totiž z troch možností W. Dressler rozhoduje pre tú, že v mozgu sú uložené len vstupy a pravidlá, teda nie aj výstupy, vyplýva z toho, že v mozgu nie sú uložené varianty, resp. hlásky. Ale na druhej strane to potom znamená, že v mozgu sú uložené len časti pravidiel, ak sa ako pravidlo berie formula /A/→[A]. Alebo to zďa znamená, že pravidlo je len to, čo je označené symbolom→?

Takto chápanú morfológiu kladie W. Dressler medzi fonológiu a morfológiu a označuje ju ako rozhranie (interface) medzi uvedenými dvoma systémami, resp. rovinami jazyka. Treba však pripomenúť, že fonológia sa tu dosť často chápe nie ako fonematika (systém foném), ale skôr v anglickom význame slova phonology (= zvuková stavba). Ak sa aj morfológia chápe podobne, teda nie ako morfematika ani ako naše tvaroslovie, lež ako súhrn pravidiel o tvorení morfému, je zaradenie morfológie do rozhrania pochopiteľné a do istej miery oprávnené.

Aj pri takomto riešení sa však vynára otázka, či fonémy skutočne patria len do hĺbkovej štruktúry, resp. či do nej nepatria aj morfémy, lebo v oboch prípadoch by do povrchovej štruktúry patrili len ich realizácie, totiž alofóny a alomorfy.

Pojem procesuálnosti, ktorý inak nesporne patrí k najväčším kladom Dresslerovej teórie, môže dostať aj inú interpretáciu než u W. Dresslera. Ak sa jazyk chápe ako zložitý systém verbálneho správania, potom by bolo plodnejšie namiesto hĺbkovej štruktúry v uvedených morfológických procesoch postulovať jazyk (langue) ako systém, ktorý sa využíva pri konkrétnej komunikácii. Na túto komunikáciu slúži osobitný interakčný systém, v ktorom sú z hľadiska fonológie a morfológie práve len pravidlá pre linearizáciu (a s tým spojené úpravy) foném a morfému, pre ich radenie do súvislých refazcov. Pri takomto

riešení fonémy spolu so všetkými alofónami, ale aj morfémy so všetkými alomorfémami tvoria osobitné podsystémy v jazyku ako systéme. Do týchto podsystémov patria vlastne aj pravidlá na využívanie foném, resp. morfém. Aj morfémy sú uložené v mozgu človeka, resp. jestvujú v danom jazykovom spoločenstve ako hotové útvary, ktoré sa pri komunikácii reprodukujú vo vhodnej podobe. To pravda neznamená, že konkrétne alomorfémy sa neprodukujú podľa istých pravidiel až pri komunikácii, ale reprodukujú sa podľa pravidiel linearizácie, ktorými sa práve vyberá vhodná podoba.

Do morfonologickej teórie zahrnuje W. Dressler javy niekoľkých rovín, ktoré však nie sú vždy rovnocenné. V mene **prirodzenej fonológie a morfológie** skúma totiž aj rozličné alegrové javy, t. j. realizáciu foném a morfém nielen pri starostlivom hovorení, ale aj pri alegrovom, zrýchlenom tempe, a tým dostáva do svojho zorného poľa aj rozličné deformácie základných systémových jednotiek. Podľa našej koncepcie by tieto javy patrili do interakčného systému (napr. v podobe osobitných pravidiel pre rýchlu výslovnosť). Na druhej strane berie W. Dressler do úvahy aj také jazykové prvky, ktoré nie sú v danom systéme oprávnené, resp. ktoré sú zvyškami iného, obyčajne staršieho systému. Veľmi názorne to vidieť na francúzskych miestnych **menách** a adjektívach od nich odvodených (lepšie povedané neodvodených, ale sémanticky **korelovaných**). V takých dvojiciach ako *St. Etienne — Stéphanois*, *Château Thierry — Théodoricien* sú prídavné mená odvodené od starých, latinských miestnych názvov a tvoria teda úplne inú vrstvu slovej zásoby v súčasnej francúzštine.

Obdivuhodný je široký záber z hľadiska skúmaného materiálu, a to najmä v prvých piatich kapitolách knihy. Ale z **úsilia vziať** do úvahy čo najviac prípadov vyplýva, že mnohé príklady nie sú homogénne, patria do rozličných jazykových systémov a do rozdielnych jazykových typov. Preto treba uvítať konkrétne analýzy palatál v taliančine a palatalizácie velár v poľštine. Pravda, aj tu vzniká otázka, ako by vyzeral kompletný opis morfonologického systému v týchto dvoch, alebo aj iných jazykoch. Sympatické je aj úsilie hľadať dôkazy **pre svoje tvrdenia** aj v správaní neologizmov, aj v detskej reči, ba miestami aj v javoch pri poruchách reči.

Netreba osobitne zdôrazňovať, že W. Dressler pozná, **využíva a analyzuje** (z hľadiska svojej koncepcie) takmer kompletnú literatúru predmetu, a to aj sovietskú, **ba aj českú a slovenskú**. Nechýbajú ani pokusy využiť pri hodnotení niektorých morfológických procesov a ich výsledkov aj dialektickú metódu. Ajsamu morfológiu ako rozhranie medzi fonológiou a morfológiou charakterizuje W. Dressler ako výsledok dialektického protirečenia a jeho riešenia medzi fonológiou a morfológiou.

Záverom treba povedať, že Dresslerova kniha prináša jednak zhodnotenie doterajšieho vývinu názorov na morfonológiu, jednak vlastné riešenie, založené predovšetkým na procesuálnom chápaní morfonológie, využívajúce výsledky vlastných hojných výskumov a zdôvodňované aj všeobecnými metodologickými exkurzmi.

J. Horecký

GRODZIŃSKI, E.: *JĘZYKOZNAWCY I LOGICY O SYNONIMACH I SINONIMII*. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1985. 260 s.

Synonymii, ako je známe, venujú veľkú pozornosť viaceré vedné disciplíny, z nich predovšetkým lingvistika, logika, filozofia a psychológia. O tomto jave v jazyku, ako ukazujú početné bibliografické súpisy, bolo napísaných tisíce štúdií, stovky monografií, vzniklo množstvo synonymických slovníkov a príručiek, a predsa synonymická problematika ostáva v mnohých aspektoch doteraz otvorená, výskumu **chýba jednotná báza**. Osobitne markantné je to vtedy, keď sledujeme výskum a rozpracúvanie otázok **synonymie** z hľadiska rôznych vedných disciplín. Eugeniusz Grodzinski, ktorý sa vo svojej práci **Jazykovedci a logici o synonymách a synonymii** pohotovo podujal na úlohu sústavne preskúmať logické a lingvistické pohľady na synonymiu, miestami musel konštatovať, že sa tu stretávame takmer až s dvoma odlišnými svetmi. Aj keď z jeho zistení priamo nevyplýva, že by zóny logického a lingvistického prístupu

k výskumu synonymým nemali nič spoločné, vzťahy medzi nimi sú nesporné veľmi komplikované. V prirodzenom jazyku, ako hovorí autor, jestvuje veľký počet výrazov, ktoré lingvisti považujú za synonymá, zatiaľ čo v interpretácii logikov takýto status nedosahujú. Zároveň však je veľa aj takých výrazov, o ktorých sú logici presvedčení, že sú synonymné, kým jazykovedci im upierajú takúto hodnotu. Dá sa povedať, že lingvisti a logici v zásade nenachádzajú synonymá v prirodzenom jazyku na tých istých miestach.

E. Grodziński, ktorý si kladie za cieľ nielen preskumať náhľady lingvistov a logikov na základné otázky synonymiky, ale aj vysvetliť príčiny diferencií medzi pozíciami jedných i druhých a prispieť svojim dielom k riešeniu tejto zložitej problematiky, člení svoju prácu na jedenásť kapitol v tomto poradí: 1. *Synonymá očami lingvistov* (s. 11—27), 2. *Došlo v lingvistickej synonymike k revolúcii?* (s. 28—40), 3. *Synonymá očami logikov* (s. 41—65), 4. *Likvidátorské tendencie v logickej synonymike*, „Intenzionálny izomorfizmus“ Rudolfa Carnapa (s. 66—85), 5. *Lingvisti a logici o vzájomnej zameniteľnosti synonymým* (s. 86—109), 6. *Lingvisti a logické vzťahy medzi pomenovaniami* (s. 110—151), 7. *Synonymia a mnohoznačnosť* (s. 152—167), 8. *Niektoré údaje o etymológii synonymým* (s. 168—197), 9. *Spájanosť synonymým* (s. 198—207), 10. *Synonymia neohybých slov* (s. 208—225) a 11. *Ešte o synonymách a parafrázach* (s. 226—241).

V prvej kapitole oprávnené poukazuje na to, že v prirodzených jazykoch zrejme nebude veľa výrazov, ktoré by mali identický význam a rôznu formu. Dá sa predpokladať, že je viac takých, čo majú pri rozličnej forme blízky význam. Práve ony umožňujú „pohľad z inej strany“, uplatnenie variabilnosti v texte a pod. K tomu autor dodáva, že dnes sa v lingvistickej oblasti bádanie v oblasti synonymie aj koncentruje na jednotky s blízkyimi významami. Obidve tieto konštatovania však treba spresniť. O nízkom výskyte jazykových jednotiek s identickým významom a rôznou formou možno vari hovorí len v tom prípade, ak ostávame v lexikálnej oblasti a v poslednom čase sa veľmi prudko rozvíja najmä syntaktická synonymia. Bôkom nemôžeme ponechať ani fakt, že otázka, či dané členy slovných dvojíc alebo slovných radov majú rovnaký alebo len blízky význam, je stále ťažko riešiteľná. Lingvistický výskum synonymiky sa skutočne orientuje na výrazy s blízkyim významom, ale len v lexikologicko-lexikografickej praxi v rámci priprav synonymických slovníkov, v štylistike a pod. Na druhej strane však v sémantike, ktorá je nezriedka naponená na bádanie v oblasti logickej sémantiky, ostáva základnou procedúrou zisťovanie, ktoré významy a za akých podmienok sú zhodné. Skúmanie synonymie v tomto zmysle sa stáva základnou metódou sémantickej analýzy vôbec. E. Grodziński ináč veľmi dobre vystihuje situáciu v jazykovede, keď uvádza, že v lingvistickej synonymike sa vyskytujú štyri typy definícií synonymým: 1. definície založené na predstave o rovnoznačnosti daných výrazov (o blízkoznačných výrazoch sa tu nehovorí, či ich možno vysvetľovať ako synonymá alebo nie); uvádza sa však, že takýto názor zastáva najmenej početná skupina synonymikov; 2. definície založené na rovnoznačnosti i blízkoznačnosti daných výrazov, pri ktorých sa rozlišujú synonymá v užšom a širšom zmysle, absolútne a ideografické synonymá, synonymá a kvázisynonymá a pod.; 3. definície opierajúce sa takisto na rovnoznačnosť i blízkoznačnosť výrazov, ale prvé z nich sa nevysúvajú do popredia ako absolútne, vlastné a pod., vykladajú sa spolu s ostatnými ako rovnoprávne designáty synonymým; 4. za synonymá sa pokladajú výrazy s blízkyimi významami a rovnakoznačné výrazy sa buď v tejto súvislosti nespomínajú, alebo sa o nich expresis verbis tvrdí, že medzi synonymá nepatria (pokladajú sa za dublety, varianty, tautonymá a pod.).

Takéto členenie je naozaj pomerne presné, aj keď v niektorých prípadoch je situácia ešte zložitejšia, napr. J. D. Apresian odlišuje synonymá od kvázisynonymým, kladúc prvé hierarchicky vyššie, konštatuje však, že výskum si zasluhuje v rovnakej miere jedny i druhý.

V druhej kapitole autor uvažuje, či možno v súvislosti s Chomského zavedením termínov hĺbkovej a povrchovej štruktúry hovoriť o revolúcii v lingvistickej synonymii. Keďže zásadne trvá na prísnom rozlišovaní parafráz a synonymým, parafrastiky a synonymiky (podľa neho ak lingvistika je lúka, synonymiku a perifrastiku treba pestovať na nej ako dve pri sebe rastúce byliny a nie ako hybrid), rozvoj perifrastiky nepokladá za prínos do rozvoja synonymiky a ich miešanie mu pripadá priamo škodlivé. Treba k tomu dodať, že v lingvistickej sa neoddeľuje vždy oblasť parafráz a synonymým striktno od seba. Ako doklad môže

poslúžiť známe dielo J. D. Apresiana *Lexikálna sémantika s podtitulom Synonymické prostriedky jazyka* (Moskva 1974). Väčšinu príkladov, ktoré sa tu uvádzajú ako vzájomne synonymné členy dvojíc, by zrejme náš autor neuznal za synonymické prostriedky a nazýval by ich len parafrázami. Kým totiž parafrázy sa tvoria ad hoc, synonymá jestvujú podľa neho v systéme. Ich spoločnou vlastnosťou je však to, že sú rovnoznačné čiže synonymné, čím potom možno vysvetliť aj výskum parafráz v rámci synonymiky (parafrázy sú si vzájomne synonymné).

Kým pre lingvistiku je synonymia jednou z najstarších tém, hovorí autor, logická synonymika má omnoho kratšiu dejiny. Hoci pojem synonymie možno skutočne objaviť napr. u Aristotela, treba súhlasiť s E. Grodzinskim, že skutočný záujem logikov o synonymá možno zaregistrovať až začiatkom 20. storočia. Od samého začiatku bol však tento prístup iný než lingvistický napr. už aj v tom, že logici kategóriu podobnosti (príbuznosti) významov do výskumu synonymie nikdy nezapájali.

Áké rozdiely sú v logickom a lingvistickom chápaní synonymie, ukazuje autor najmä na príklade koncepcie tzv. L-ekvivalencie R. Carnapa. Okrem iného sa tu zdôrazňuje, že jazykovedci nikdy neprijímali názor, že by definiendum a definiens/definiensy klasických definícií boli synonymné (považujú ich za rovnoznačné, ale nie za synonymné), kým pre logikov je to neoddiskutovateľná vec. Autor má iste pravdu, i keď ojedinele sa takýto názor objavuje aj u jazykovedcov, ide tu však o jasné inšpirácie logikov (porov. napr. u J. D. Apresiana).

V nasledujúcich kapitolách sa analyzujú niektoré ďalšie známejšie koncepcie logickej synonymie, najmä koncepcia intenzionálneho izomorfizmu R. Carnapa, koncepcia stimulatívnej analyticity W. Quinea a behavioristická koncepcia N. Goodmanna, ako hlavných „likvidátorov“ synonymie v logickej synonymike. Je iste pravda, že títo autori — každý svojím spôsobom — fakticky zrušili prítomnosť synonymie v živých jazykoch, nachádzajúc ju len pomocou špeciálne vymyslených a prispôbených príkladov, čo silne pripomína jazyk, ktorý vznikol umelou cestou. Ani jeden z nich teda neurobil potrebný krok na ceste smerom k lingvistom, hoci oblasť, kde by sa mohli spojiť logici s lingvistami v spoločnom bádani synonymie podľa T. Grodzinského jestvuje. Je to oblasť výskumu rovnoznačných výrazov, v logickej terminológii L-rovnoznačných.

Domnievame sa však, že na toto miesto sa úspešne napojila z lingvistickej strany škola algebraickej lingvistiky vedená P. Sgallom, ktorá vypracovala kritériá, ako zistiť, či pri dvojiciach jednotiek, „kandidátov na synonymiu“ ide o skutočnú synonymiu, o výrazy/vety zhodné aj intenzionálne, alebo o „viac-menej náhodnú obsahovú zhodu“. Aj tu sa však ukázalo, že si treba ujasniť, kedy stačí pracovať so zhodou obsahovou a kedy treba ísť ďalej a zisťovať aj zhodu významovú a ďalej to, že výskum mnohých jazykových javov je nevyhnutné viesť pri menej silných podmienkach.

Pre jazykovedcov i logikov je dôležitým kritériom pri vyčleňovaní synonym ich zameniteľnosť, ale aj pritom sú veľké rozdiely. K výkladu tzv. paradoxu zámény by sme dodali, že aj v lingvistike je kritérium zameniteľnosti známe v dvoch variantoch, silnom a slabom. Silným kritériom zameniteľnosti, t. j. princípom zameniteľnosti v každom kontexte, operoval svojho času S. Ullmann, ako realistickejšie sa však ukázalo slabé distributívne kritérium synonymickosti — podmienka čiastočnej zameniteľnosti synonym v istých a presne vymedzených kontextoch a typoch kontextov (J. Lyons, J. D. Apresian a i.).

E. Grodziński ďalej ukazuje, že výraz „slová s blízkym významom“ môže mať dve čítania, zahrňovať a) synonymá s blízkymi významami alebo b) javy s blízkymi významami, ktoré synonymami nie sú, ich podobnosť je založená len na vysokom stupni podobnosti ich designátov (*storočný stavec* — *stodvaročný stavec*). Pri rozčlenení celej lexiky na 1. rovnoznačné synonymá, 2. blízkoznačné synonymá a 3. rôznoznačné výrazy sa dostávajú tieto blízkoznačné výrazy prirodzene do 3. skupiny.

V ďalšom sa autor ešte v pozoruhodných úvahách venuje absolútnym synonymám, kvázisynonymám, synonymám na rovine základných významov jazykových jednotiek, na rovine prenesených významov, súvislostiam synonym a antonym, zaoberá sa spájateľnosťou synonym (syntaktickou a sémantickou), synonymiou prísloviak a spojok. V poslednej kapitole sa ešte raz vracia k téme synonym (patria do jazyka) a parafráz (patria do reči), aby zdôraznil, že synonymika a perifrastika sa majú rozvíjať oddelene od seba.

O aktuálnosti práce E. Grodzinského nemôže byť pochyb. Jeho zásluhou sa osvetľuje zložitá

problematika lingvistickej a logickej synonymiky. V ostrom svetle sa objavujú hlavne problémové miesta týchto výskumných oblastí a osobitne ešte tie, ktoré sa pri vzájomnej konfrontácii ukázali ako ťažko zlučiteľné. Práca je veľmi užitočná pre lingvistov pri detailnejšom poznávaní logických riešení základných otázok synonymiky a takisto pre logikov, ktorí zasa môžu prostredníctvom nej získať jasnejšiu predstavu o lingvistickej prístupoch k skúmaniu synonymím. Domnievame sa, že týmto sa zásadne prispieva k možnému dorozumeniu medzi predstaviteľmi dvoch disciplín, stretávajúcich sa pri skúmaní tej istej problematiky, stojacich však nevyhnutne v komplementárnych, t. j. vzájomne sa dopĺňujúcich, ale aj vylučujúcich sa vzťahoch. Je preto zrejmé, že skutočne hlboké poznanie objektu synonymiky bude možné docieľiť len v tom prípade, ak sa bude brať ohľad na výsledky výskumov obidvoch týchto disciplín a ak, domnievame sa, bude spolupráca predstaviteľov lingvistiky a logiky užšia. To je vlastne zakódované aj v podtexte Grodzińskiego knihy o synonymách.

S. Ondrejovič

DONSKICH, O. A.: PROISCHOZDENIJE JAZYKA KAK FILOSOFSKAJA PROBLEMA. Novosibirsk, Nauka 1984, 127 s.

V recenzovanej knihe O. A. Donskich osvetľuje otázku pôvodu jazyka z filozofického hľadiska, a to tak, že podáva chronologický, ale čiastočne aj typologický prehľad o filozofických prístupoch k objasneniu glotogenézy, pričom si všima okruh otázok, ktoré bezprostredne súvisia s ústrednou problematikou, alebo o ktorých sa mnohí filozofi, resp. lingvisti domnievali, že sú s ňou v takejto súvislosti.

Členenie monografie je v súlade s historickými etapami vývoja filozofických názorov v Európe (do kontextu príslušného obdobia je vsunutý iba veľmi krátky výklad o názoroch arabských mysliteľov z 8. a 9. storočia). Úvodnú kapitolu tvorí výklad o mytologických predstavách o jazyku. V ďalších kapitolách sa objasňujú antické myšlienky o povahe a pôvode jazyka, názory stredovekých učencov, koncepcie novovekých filozofov, myšlienky Condillaca a jeho stúpcov, ďalej sa sprehľadňuje vývin názorov koncom 18. a začiatkom 19. storočia a postupné rozvíjanie teórie pôvodu jazyka v súvislosti s vývinom práce. V osobitnej kapitole v závere knihy sa rozoberá princíp arbitrárnosti znaku vo vzťahu k otázke pôvodu jazyka.

Autor najprv rozvíja zmysel samotnej otázky, ako vznikol jazyk. Po rozboře historického vývinu prístupov k tejto otázke sa mu vyhranili tri aspekty skúmaného javu, ktoré vyžadujú odpoveď na tri konkrétnejšie otázky: 1. ako vzniká jazyk ako istý systém znakov umožňujúci komunikáciu medzi ľuďmi; 2. ako sa utvára špecifická schopnosť človeka ako Homo sapiens, ktorá mu umožňuje vytvoriť jazyk; 3. ako sa u predkov človeka organizovala istá komunikačná činnosť, ktorá viedla k tvorivému zdokonaľovaniu prostriedkov komunikácie. Podľa autora iba tú teóriu, ktorá zohľadňuje tieto tri aspekty, možno pokladať za teóriu o pôvode jazyka. Tejto požiadavke zodpovedá len tá teória, v ktorej sa pôvod jazyka spája s rozvíjaním pracovnej schopnosti človeka.

V antickej dobe sa prekonávali mytologické predstavy o glotogenéze a sformoval sa názor o dvoch etapách vzniku jazyka, o ktorých svedčí delenie slov na prvotné a odvodené, ako aj názor, že jazyk je výsledkom spoločenskej konvencie. Stredoveké teórie vyústili do poznania, že treba rozlišovať jazyk ako komunikačný prostriedok a jazykovú schopnosť (boh dal ľuďom jazykovú schopnosť a na základe tejto schopnosti si ľudia vytvorili jazyk). V novoveku (Hobbes, Locke, Leibniz atď.) sa rozšíril okruh otázok, spájajúcich sa s problematikou pôvodu jazyka, sám jazyk však ešte nebol osobitným predmetom skúmania. Otázka glotogenézy ako samostatná problematika sa vyhranila až v polovici 18. storočia, najjasnejšie ju formuloval Condillac. Myslenie sa sústredilo na otázku prirodzeného pôvodu jazyka, a to jazyka ako systému, ako aj na otázku prvotnej motivovanosti jazykových znakov.

Koncom 18. a začiatkom 19. storočia sa filozofické myslenie vo vzťahu ku glotogenéze dostáva do krízy, ťažisko skúmania sa presúva do oblasti špeciálnych vied, najmä lingvistiky a neskôr biológie. Rozvíja sa historicko-porovnávacia jazykoveda, v rámci ktorej sa zredukovala problematika glotogenézy

na otázku polygenézy, monogenézy jazyka (či jestvoval jeden prajazyk, alebo niekoľko takýchto jazykov). Ukázalo sa, že ani v 20. storočí nedokázali dať lingvisti na túto otázku jednoznačnú odpoveď. V druhej polovici 19. storočia sa do skúmania pôvodu jazyka zapojila biológia (Darwinova evolučná teória). Čoskoro sa ukázalo, že nie je v kompetencii špeciálnych vied riešiť celý komplex otázok súvisiacich s glotogenézou, ale pritom výsledky skúmaní v rámci týchto vied tvorili empirickú i teoretickú bázu novej filozofickej koncepcie, v ktorej sa pôvod jazyka spája s rozvíjaním schopnosti človeka k práci. Táto koncepcia najadekvátnejšie odráža skúmaný jav v marxistickej interpretácii.

Z marxistického hľadiska sa v rámci otázky glotogenézy vyhrávajú dva **objekty skúmania**: vo fylogenetickom pláne je týmto objektom jazyk ako systém znakov, v ontogenetickom pláne je ním jazyková schopnosť človeka ako jeho druhový príznak. Jazyk ako systém znakov a jazyková schopnosť vznikajú v procese **praktickej** činnosti. Tá však jestvovala už pred jazykom a jazykovou schopnosťou. Bezprostredným momentom ich vzniku bola komunikačná činnosť, ktorá evolučne spája človeka so svetom zvierat. Na základe týchto poznatkov sa formuluje dôležitá metodologická téza: pôvod jazyka môže objasniť len také skúmanie, pri ktorom sa zohľadňujú všetky tri vzájomne sa podmieňujúce momenty — komunikačná činnosť, jazyková schopnosť a jazyk ako systém znakov.

V záverečnej kapitole sa originálne spája princíp arbitrárnosti znaku s otázkou pôvodu jazyka.

Kniha O. A. Donskicha prispieva k presnejšiemu uvedomeniu povahy odpovede na otázku, ako vznikol jazyk. Pri tejto otázke sa jasne ukazuje tesná spätosť špeciálnych vied s filozofiou, bez uvedeného filozofického základu nemožno na túto otázku odpovedať. Monografia O. A. Donskicha pomáha hlbšie si uvedomiť tento vzťah.

J. Dolník

HANDWÖRTERBUCH DER DEUTSCHEN GEGENWARTSSPRACHE. Red. G. Kempecke. Berlin. Akademie-Verlag 1984. 1400 s. + XXXII s.

Po dokončení *Slovníka súčasného nemeckého jazyka* (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache), ktorého posledný zväzok vyšiel r. 1977, pripravil skúsený a na vysokej odbornej úrovni stojaci kolektív lexikografov Ústredného jazykovedného ústavu Akadémie vied NDR pod vedením Güntera Kempeckeho nové významné lexikografické dielo *Príručný slovník súčasného nemeckého jazyka* (Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache).

Autori slovníka si boli vedomí toho, že v jednojazyčnom výkladovom slovníku nejde len o výklad významov jednotlivých lexikálnych jednotiek. Preto popri výklade významu istého slova ako základnej informácii obsahuje slovník aj údaje o výslovnosti, pravopise, o gramatickom zaradení, štylistickom postavení, časovom zaradení, začlenení do odborného jazyka, o frazeologizmoch, ako aj údaje o použiteľnosti slova vo vete.

Príručný slovník súčasného nemeckého jazyka je dielo vypracované na zásadách modernej lexikológie a lexikografie. Systémovo orientované výskumy v okruhu sémantiky, valencie, výskumy v otázkach vzťahu jazyka a spoločnosti, sociologické výskumy, ktoré sa v posledných rokoch vykonali, viedli v lexikografickej praxi k tomu, že autori slovníka museli nanovo premyslieť **prekonané teoretické zásady** spracovania výkladového slovníka súčasného jazyka (s. VII). V porovnaní so šesťzväzkovým Slovníkom súčasného nemeckého jazyka je posudzovaný slovník vypracovaný na základe úplne novej koncepcie, ktorá sa zrači predovšetkým vo vyjadrení vzájomných sémantických vzťahov jednotlivých lexikálnych jednotiek, vo vyjadrení kontextového použitia a vo význačnej miere aj v štylistickej oblasti.

Slovník zachytáva súčasnú nemčinu a obsahuje asi 60 000 hesiel. Dôraz sa kladie na základnú slovnú zásobu a na slová a slovné spojenia charakteristické pre dorozumievanie v súčasnej spoločnosti. Pri členení významov jednotlivých lexikálnych jednotiek stojí na prvom mieste najpoužívanejší význam, a to aj vtedy, keď nie je základným významom. Tak sa napr. heslo *mobilisieren* spracúva takto: 1. eine Personengruppe, etw. dahin bringen, dass sie, es für einen bestimmten Ziel verfügbar ist, jmdn. zum

Handeln in einer bestimmten Sache veranlassen: alle Reserven mobilisieren — 2. Streitkräfte mobilmachen. Z príkladu vidieť, že pôvodný význam slovesa *mobilisieren* (Streitkräfte mobilmachen) sa dostal v členení významov na druhú miesto, a to preto, lebo význam uvedený na prvom mieste je v súčasnom jazyku bežnejší. Iba na okraj poznamenáme, že v Slovníku spisovnej češtiny pro školu a veřejnost (1978) i v pripravovanom Krátkom slovníku slovenského jazyka sa uplatnilo opačné členenie. Podľa našej mienky však jazyková prax v slovenčine i v češtine ukazuje, že také členenie slovesa *mobilizovat*, aké sa zaznačuje v Príručnom slovníku súčasného nemeckého jazyka, by bolo **bývalo užitočné** i v našich slovníkoch.

Za veľmi vážne pokladáme konštatovanie v úvode slovníka, že slovník má podporovať jazykovú kultúru a že je určený veľmi širokému okruhu používateľov. Slovník na jednej strane rešpektuje praktické potreby používateľa a na druhej strane pritom zostáva vedeckým dielom. Jeho adresátom je rovnako novinár, učiteľ, študent, technik, ako aj vedecký pracovník, prekladateľ, redaktor. Okrem informatívnej funkcie má aj normatívnu vunkciu, a to z hľadiska sémantického, grafického, gramatického, štylistického a v istom zmysle aj hiáskového.

Jednou z podstatných otázok pri tvorbe každého lexikografického diela je otázka výberu slov. Tu na rozdiel od iných jednojazyčných slovníkov museli mať autori Príručného slovníka súčasného nemeckého jazyka na zreteli vážnu spoločensko-politickú skutočnosť: spoločenské rozdiely medzi štátmi, v ktorých sa hovorí po nemecky, sa v posledných rokoch stále viac vyhaňovali. Osobitne sa to týka Nemeckej demokratickej republiky a Nemeckej spolkovej republiky. Vývin v týchto dvoch štátoch mal a má značne protikladný charakter. V dôsledku antagonistických triednych záujmov vznikli medzi obidvoma štátmi aj významné jazykové rozdiely. Pre lexikografa sa tieto jazykové divergencie medzi NDR a NSR (i Rakúskom a Švajčiarskom) ukazujú predovšetkým v zmene významov jednotlivých lexikálnych jednotiek, ako aj vo vzniku nových pomenovaní. Diferenciácia sa týka predovšetkým tej časti slovnej zásoby, ktorá je spojená s ideológiou, politikou i s ekonómiou. Ide napr. o výklad takých pojmov ako *der Staat, die Partei, das Parlament, die Polizei, die Revolution, proletarisch* a i. Z lexiky nemčiny v NDR miznú napr. také významy, ktorých denotáty tam už nejstujú, lebo sú spojené s buržoáznymi a kapitalistickými vzťahmi. Ich použitie sa obmedzuje na označenie pojmov spojených s buržoáznymi pomermi. Napr. heslo *der Bundeskanzler*, ktorého denotát v NDR nejstuje, sa vykladá v slovníku takto: 1. Kanzler der BRD, Kanzler der Republik Österreich — 2. Leiter der Geschäftsstelle des Kabinetts in der Schweiz. Ďalšie rozdiely vznikajú pri tvorbe nových pomenovaní a významov, ktoré sa zjavili v lexike ako denotáty viazané iba na jeden z dvoch spoločenských systémov. Tak charakterizujú nové pomenovania a významy v NDR nové vzťahy v socialistickej spoločnosti: *der Neuerer — Werktätiger im soz. Gesellschaftssystem, der sich schöpferisch mit bestehenden Arbeitsmethoden auseinandersetzt und ausserhalb seiner beruflichen Pflichten einen Beitrag zum technisch-wissenschaftlichen Fortschritt leistet*. Nové pomenovania a významy v NSR označujú typické denotáty kapitalistického systému a pritom často zakrývajú skutočné sociálne vzťahy: *die Volksaktie* (BRD) — Aktie mit niedrigen Nennwert, die von einem kap. (Monopol)unternehmen an Werkstätte verkauft wird, unter anderem, um bei ihnen eine Illusion von Beteiligung am Kapital zu erzeugen; *die (freie) Marktwirtschaft — Bezeichnung der bürgerl. Ökonomie für das kap. Wirtschaftssystem*.

Slovník zachytáva aj istý počet lexikálnych jednotiek z rakúskej nemčiny, napr. *die Jause, der Klips, faszieren, der Obers*. Mnohé slová z rakúskej nemčiny hodnotí slovník širšie ako s ü d d t. (juhonemecké), napr. *der Rahm, die Zwetschge* (v Österreichisches Wörterbuch z roku 1978 sa však zaznamenáva grafická podoba *die Zwetschke*). Kritériá na výber slov z rakúskej nemčiny sú však dosť nejasné, pretože sme v slovníku nenašli niektoré veľmi známe lexikálne jednotky z rakúskej nemčiny, napr. *die Palatschinke, das Beuschel, die Marille, die Weichsel, das Kipfel*.

Ďalšou vážnou otázkou, ktorá vzniká pri tvorbe jednojazyčného slovníka, je problém výkladu lexikálneho významu a významová štruktúra slova. Autorom slovníka sa podarilo ukázať, ako sa v týchto zložkách odrážajú systémové prvky slovnej zásoby. Na to, aby sa jednotne spracovali usúvzťažnené prvky slovnej zásoby, bolo potrebné robiť sústavnú vnútrojazykovú konfrontáciu čiastkových systémov. Pri

výklade lexikálneho významu sa brali do úvahy systémové, významové a slovotvorné vzťahy. Výklady významovo súvzťažných lexikálnych jednotiek sa koordinujú. Napr. isté významy hesiel *gross* a *klein* majú v slovníku takúto podobu: *gross* — in räumlicher Ausdehnung über einem bestimmten (mittleren) Wert liegend, nicht klein; ein grosser Mann, Baum; *klein* — in räumlicher Ausdehnung unter einem bestimmten (mittleren) Wert liegend, nicht gross; ein kleiner Mann, Baum; *gross* — einen (verhältnismässig) langen Zeitraum umfassend; die grosse Pause; *klein* — einen (verhältnismässig) kurzen Zeitraum umfassend; eine kleine Pause.

V súvislosti s koordináciou výkladu významov pri súvzťažných slovách si zasluhuje pozornosť spracovanie dvojice slov *plus* a *minus*, pričom sa nedotýkame slovnodruhového zaradenia prvého významu týchto slov, ktorý sa v Príručnom slovníku súčasného nemeckého jazyka hodnotí ako adverbium, zatiaľ čo Krátky slovník slovenského jazyka ho zaraďuje k spojčiam. Výklad významov slov *plus* a *minus* v posudzovanom slovníku je názorným príkladom, ukazujúcim, akú veľkú pozornosť venovali autori koordinácii výkladov významov, a je zároveň dokladom lexikografického majstrovstva a skúsenosti autorov.

Pri celkovom pohľade na výklad významov jednotlivých lexikálnych jednotiek vidieť, že výklady významov v Príručnom slovníku súčasného nemeckého jazyka sú založené na vedeckom chápaní sveta, všetkých javov prírody, spoločnosti a ľudskej psychiky, čo prispieva k zvýšeniu hodnoty diela. Týka sa to osobitne ideologicky závažných hesiel. Tak napr. pomenovanie *die Weihnachten* sa vykladá takto: vom 24. bis 26. Dezember begangenes Familienfest (das von Christen aus Anlass der im Neuen Testament berichteten Geburt Christi gefeiert wird).

Pri lexikálnych jednotkách, ktoré sa dajú zoskupiť podľa istých spoločných črt, ktoré vecne korešpondujú, sa v slovníku volil jednotný postup pri výklade ich významov. Typizácia výkladu sa využíva pri spracúvaní lexikálnych jednotiek z príbuzných vecných okruhov, napr. pri pomenovaniach jednotlivých dní v týždni: *der Dienstag* — zweiter Tag der Woche, *der Donnerstag* — vierter Tag der Woche; pri pomenovaniach mesiacov: *der Januar* — erster Monat des Jahres, *der Februar* — zweiter Monat des Jahres; pri pomenovaniach označujúcich dôstojnícke hodnosti: *der Leutnant* — Offizier der Land-, Luft-, Seestreitkräfte, dessen Dienstgrad zwischen dem des Unterleutnants und dem des Oberleutnants liegt; *der Major* — Offizier der Land-, Luftstreitkräfte, dessen Dienstgrad zwischen dem des Hauptmanns und dem des Oberleutnants liegt; pri pomenovaniach peňažných jednotiek a platiel: *der Franc* — Währungseinheit bes. in Frankreich, Belgien, Luxemburg; *die Krone* — Währungseinheit in der ČSSR, in Dänemark, Schweden und Norwegen; *der Forint* — Währungseinheit in Ungarn; *der Gulden* — niederländische Währungseinheit (v tomto prípade nie je jasné, prečo sa vo výklade použilo prídavné meno *niederländische* namiesto spojenia *Währungseinheit in den Niederlanden*); pri pomenovaniach športových hier: *das Fussballspiel* — Ballspiel zwischen zwei Mannschaften, bei dem der Ball nach bestimmten Regeln mit dem Fuss oder Kopf möglichst oft in das gegnerische Tor zu schiessen ist; *der Handball* — Ballspiel zwischen zwei Mannschaften, bei dem der Ball nach bestimmten Regeln mit der Hand möglichst oft in das gegnerische Tor zu werfen ist a pod.

Veľká pozornosť sa v slovníku venuje stylistickému hodnoteniu slov a slovných spojení. Autori si vypracovali bohatú škálu štýlového rozvrstvenia lexikálnych jednotiek súčasnej nemčiny, a to z hľadiska expresivity, frekvencie i časového zaradenia. Lexikálne jednotky, ktoré charakterizujú istý denotát emocionálne negatívne alebo emocionálne pozitívne, sú označené skratkou *emot. neg.* alebo *emot. pos.*; týmto označením je výraznejšie vyjadrené stanovisko hovoriaceho. Tieto označenia sa uvádzajú najmä tam, kde výklad významu nemôže podať negatívny alebo pozitívny aspekt, napr. *der Pfaffe* *emot. neg.*, *das Heim* *emot. pos.* (s. XXIII). Autori slovníka idú dokonca ešte ďalej: pri výrazoch s vysokou negatívnou emocionálnosťou sa uvádza komentár „vyjadruje vysoký stupeň emocionálnosti v negatívnom zmysle“ (napr. *mörderisch*) a pri výrazoch s vysokou pozitívnou emocionálnosťou sa uvádza komentár „vyjadruje vysoký stupeň emocionálnosti v pozitívnom zmysle“ (napr. *phantastisch*). Takéto presné hodnotenie emocionálnosti lexikálnych jednotiek predstavuje isté novum v doterajšej lexikografickej praxi a treba ho hodnotiť ako prínos.

Vážnou zásadou pri tvorbe posudzovaného slovníka bolo kritérium krátkosti. Na splnenie tohto kritéria slúžia viaceré lexikograficky úsporné postupy, napríklad spracovanie slov zložených zo základnej číslovky a prídavného mena, ako aj zo základnej číslovky a podstatného mena. V týchto prípadoch sa v slovníku spracovali iba prvé časti takýchto slov, ktoré sa začínajú číslovkou *Drei/drei*, napr. *dreiarmlig*, *dreijährig*, *dreispurig*, *Dreibettzimmer*. Slová tohto typu, pri ktorých je ich prvá časť iná číslovka, napr. *fünf*, sa odkazujú na *Drei/drei*; takže ak hľadáme v slovníku napr. výklad slova *funfjährig*, treba sa pozrieť na heslo *Drei/drei*, kde nájdeme príslušný výklad. Takýto postup je síce lexikograficky zaujímavý a vyhovuje kritériu krátkosti, no na druhej strane, domnievame sa, kladie značné nároky na používateľa slovníka. Iný postup, ktorý bol vynútený kritériom krátkosti, je to, že sa v slovníku dôsledne neuvádzajú prechýlené ženské podstatné mená. Zaznamenávajú sa iba bežné prechýlené slová (*die Lehrerin*, *die Verkäuferin*, *die Arbeiterin*), no iné menej frekventované slová tohto typu sa nezachytávajú (*die Reiterin*, *die Redaktorin*).

Jednou zo základných všeobecne akceptovaných zásad pri tvorbe jednojazyčného výkladového slovníka je, aby sa všetky lexikálne jednotky použité pri výklade jednotlivých slov spracovali ako heslové slová. Autori slovníka sa tejto zásady dôsledne pridržovali, čím priliehavo vystihli významovú štruktúru a zviazanosť slov. Tu sa však využili slovtvorné postupy typické pre nemčinu a znova sa vyšlo v ústrety kritériu krátkosti. Keby sme napr. chceli nájsť v slovníku v príslušnom abecednom zaradení zložené slová, ktorých druhú časť tvorí výraz *-artig* (*blitzartig*), nenašli by sme ich tam. Tieto slová sa ako samostatné heslové slová v slovníku nespracujú; ako heslové slovo sa zachytáva lexikálna jednotka *-artig* s výkladom: *bes. in Verbindung mit Subst. : stellt einen Vergleich zu bestimmten Merkmalen her; in der Art wie*, napr. *affenartig*, *geschwulstartig*.

Pri výbere terminologických hesiel sa autori pridržali zásady, že termíny obmedzené iba na istý špeciálny okruh sa v slovníku nezaznamenávajú. V slovníku sa však zachytili také termíny, ktoré síce fungujú v istom odbornom okruhu, ale popritom sú známe a zrozumiteľné aj mimo tohto okruhu. Tie sa potom označujú skratkou príslušného odboru, napr. *die Warmfront Meteor.*, *der Kaltblüter Zool.*, *das Kapitell Architekt.* Keď je daný termín typický pre viaceré vedné alebo technické odbory, uvádza sa pri hesle skratka *fachspr.*, napr. *der Kitt fachspr.* Na rozdiel od praxe v našich výkladových slovníkoch neoznačujú sa pomenovania rastlín a živočíchov skratkami *bot.* a *zool.* a ani sa pri nich neuvádzajú latinské názvy. Na spoľahlivú identifikáciu by však bolo bývalo užitočné zachytiť pri pomenovaní rastlín a živočíchov aj príslušný latinský rodový názov. Na rozdiel od odborného výkladu — definície, ktorá presne vymedzuje význam pojmu a určuje jeho miesto v systéme príslušného vedného odboru, v slovníku sa význam termínu vysvetľuje prostriedkami zrozumiteľnými bežnému používateľovi jazyka. Tam, kde je to na mieste, dáva sa v slovníku prednosť termínom utvoreným z domáceho základu, napr. heslo *die Fliehkraft* sa označuje skratkou *Phys.* a vykladá sa takto: *bei Drehbewegungen auf den bewegten Körper wirkende Kraft, die zur Peripherie hingerrichtet ist, Zentrifugalkraft*. Heslo *die Zentrifugalkraft* sa spracúva bez výkladu, uvádza sa iba domáce synonymum *Fliehkraft*. Celkove možno povedať, že pri výbere terminológie sa v slovníku vychádzalo z potrieb bežného používateľa so všeobecným základným vzdelaním. Zachytávajú sa predovšetkým termíny, s ktorými sa používateľ stretáva v prostriedkoch masovej komunikácie a v populárne zacielennej odbornej literatúre; ide teda najmä o termíny závažné z hľadiska celospoločenskej komunikácie.

Ako sme už spomenuli, slovník má aj normatívny charakter. Jednou z oblastí, kde sa koncentrujú problémy normy rozličného druhu, je používanie cudzích slov. Autori slovníka si boli vedomí, že do jazyka možno prijať toľko cudzích slov, koľko ich je potrebných na efektívne fungovanie komunikácie. Nie je možné vyhýbať sa cudzím slovám, ktoré súvisia s vývinom spoločnosti, techniky, vedy i kultúry, ale na druhej strane sú rozličné iné oblasti, napr. jazyk mládeže, kde prílev cudzích slov nie je nijako odôvodnený. Pre všetky cudzie slová však platí, že sa v čo najväčšej miere prispôbujú nemčine, čo osobitne platí o pravopise: ide napr. o odstránenie písania *ph* namiesto *f* (*das Foto*, staršie *das Photo*). Nie je však jasné, prečo sa táto zásada neuplatnila v slovníku dôsledne; na jednej strane sú v slovníku slová *das Fotoalbum*, *der Fotoamateur*, *die Fotothek* a na druhej strane slová *die Photosynthese*, *die Photozelle*.

Pokiaľ ide o gramatickú stránku cudzích slov, týka sa táto normatívnosť slovníka napr. tvorenia množného čísla. V slovníku sa zaznamenáva od podstatného mena *das Aroma* množné číslo iba v podobe *die Aromen/-s*, zastaraná podoba *die Aromas* sa neuvádza, hoci *Österreichisches Wörterbuch* ju pripúšťa. Autori sa nevyhýbali zachytávaniu cudzích slov — potrebné cudzie slová sa v slovníku uvádzajú bez akéhokoľvek hodnotenia, napr. *der Commeback*, *die Cornflakes*, *die Chips*, *der Rowdy* a iné. Tento nie „nepriateľský“ postoj autorov slovníka k prijímaniu cudzích slov treba podľa nášho názoru hodnotiť kladne.

Veľká pozornosť sa v slovníku venuje otázkam frazeológie. Autori odlišujú metaforické použitie lexikálnej jednotky od frazeologickej jednotky, čo sa vyznačuje aj graficky. Metaforické použitie slovného spojenia sa označuje osobitným znakom <> *die Weichen stellen für eine bestimmte Entwicklung*. Frazeologické jednotky sa v slovníku uvádzajú ako samostatné lexikálne jednotky na konci hesla po grafickom znaku +. Túto skutočnosť pokladáme za prínos do súčasnej lexikografie, lebo doteraz uplatňovaná prax v našej lexikografii, totiž že sa frazeologická jednotka podávala na konci istého významu heslového slova, sa neukazuje ako nosná. Výklad frazeologickej jednotky v posudzovanom slovníku je iba pri hlavnom člene viacsovného spojenia. Pod hlavným členom spojenia chápu autori v prvom rade podstatné meno, potom prídavné meno, príslovku, číslovku, sloveso, zámeno. Pri ostatných členoch frazeologického spojenia sa umiestňuje odkaz na hlavný člen, napr. spojenie + *keine saubere Weste haben* má príslušný výklad v hesle *die Weste*, pri hesle *sauber* je odkaz + *keine saubere Weste haben*; spojenie: + *Perlen vor die Säue werfen* má výklad v hesle *die Perle*, pri hesle *die Sau* je odkaz + *Perlen vor die Säue werfen*. Umiestnením frazeologickej jednotky na viacerých miestach v slovníku sa vychádza v ústrety používateľovi. Fakt, že sa autorom slovníka podarilo navzájom skoordinať umiestnenie jednej frazeologickej jednotky na viacerých miestach a pritom zaistiť, aby bol výklad iba na jednom, a to na správnom mieste, ukazuje, koľko presnej, drobnej lexikografickej práce bolo treba vynaložiť. Istým malým nedôslednostiam sa vari ani nedalo vyhnúť, napr. pri hesle *die Weste* má frazeologizmus *keine saubere Weste haben* označenie umg. (= umgangsprachlich, čo by bolo možné preložiť ako hovorové), no v hesle *sauber* sa už hodnotenie umg. neuvádza.

Handwörterbuch der deutschen Gegenwartssprache podáva plastický a do podrobností vypracovaný obraz slovnej zásoby súčasnej nemčiny, pričom hlavný dôraz kladie na výrazové prostriedky súčasného spisovného jazyka. Dielo zodpovedá najvyšším požiadavkám, ktoré sa kladú na moderný výkladový slovník. Za významné pokladáme aj jeho kodifikačné a normatívne funkcie; tým slovník prispeje k zvýšeniu jazykovej kultúry a k kvalitatívnemu spoločenskej komunikácie. Je to dielo veľkej vedeckej i praktickej hodnoty.

Š. Michalus

FAUCONNIER, G.: *MENTAL SPACES: ASPECTS OF MEANING CONSTRUCTION IN NATURAL LANGUAGES*. Cambridge mass., the MIT press 1985. 185 s.

Fauconnierova kniha je pokusom o novú interpretáciu vzťahov medzi jazykom a myslením. Autor vychádza z predstavy, že jazykové výrazy sa neinterpretujú priamo cez podmienky pravdivosti, ale na istej poznávacej rovine sa zúčastňujú na výstavbe mentálnych priestorov, vnútorné štruktúrovaných a vzájomne pospájaných. Pre konštruovanie mentálnych priestorov je príznačná nedostatocná určenosť pomocou jazykových výrazov, a preto jednoduché princípy vedú k celému radu možností a k zložitým nejednoznačnostiam.

G. Fauconnier sa sústreďuje skôr na mentálne konštrukcie než na výrazy, s ktorými sa spájajú. Vyslovuje názor, že ilúzia štruktúrnej zložitosti jazyka vzniká v procese interakcie jednoduchých princípov mentálnych konštrukcií s jednoduchými jazykovými štruktúrami. Ak sa vezme do úvahy komunikačné hľadisko, musí sa uznať, že to, čo je zložitá pre lingvistu ako pozorovateľa, nemusí byť ani zďaleka také zložitá pre účastníkov rozhovoru. Medzi mentálnou a jazykovou rovinou teda nejestvuje

jedno-jednoznačná korelácia. Autor **zavádza do** svojho modelu pojem pragmatickej funkcie, ktorý **dovoľuje** referovať o jednom predmete **prostredníctvom** iného predmetu, ktorý je s ním vhodne asociovaný. Fauconnierova práca podáva dôkaz o presune ťažiska výskumu z formy na obsah. Zdôrazňuje sa v nej, že prvoradý je mentálny obsah a jazykové formy sú s ním späté pomerne voľne.

Autor venuje pomerne značnú pozornosť analýze obrazov a zamýšľa sa nad ich podstatou. „Niečo je obrazom niečoho vďaka psychologickej percepcii, spoločenskej konvencii, spôsobu vzniku, prípadne vďaka kombináciám týchto troch faktorov“ (s. 12). **Obrazmi sa nezaobera** samoučelne, ale so zámerom definovať povahu reality z hľadiska jazyka. **Prichádza k** záveru, že to, čo nazývame realita, je vlastne mentálna reprezentácia reality v podaní hovoriaceho.

Pojem mentálnych priestorov G. Fauconnier zavádza v zmysle odlišnom od jazykových štruktúr, hoci v každej výpovedi sa budujú v súlade s možnosťami danými jazykovými výrazmi. Podáva mentálne priestory ako štruktúrované, otvorené množiny, ku ktorým možno pridávať nové prvky i konštruovať medzi nimi nové vzťahy. Mentálne priestory sa utvárajú postupne, počas rečového prejavu (s. 16).

V knihe sa píše o viacerých druhoch mentálnych priestorov, napr. o priestore činnosti, o geografických priestoroch, o časovom priestore, o hypotetických priestoroch a skúma sa i správanie zámen cez hranice priestorov.

Na záver G. Fauconnier zdôrazňuje, že jazykové výrazy nereferujú o prvkoch priestorov. Teória referencie vychádzajúce z používania jazyka sa nemôžu **vyhnúť mentálnym** priestorom (s. 158). Príhodne vystríha pred hyperinterpretáciou mentálnych priestorov, ktoré nemožno pokladať za reprezentácie reality alebo čiastkových „možných svetov“.

Konštrukcia priestorov predstavuje spôsob, akým uvažujeme a rozprávame, ale sama osebe nehovorí nič o reálnych objektoch, ktoré sú predmetom myslenia či reči (s. 152).

Sám G. Fauconnier, ktorý je profesorom jazykovedy na Parížskej univerzite a zastáva významné miesto v École des Hautes Études en Sciences Sociales, hodnotí svoj príspevok ku všeobecnej jazykovede skromne. Netvrdí, že jeho model rieši filozofické hlavolamy, ale vyslovuje názor, že poukazuje na istú organizáciu jazykových javov. Pritom však namiesto jedných problémov sa nevyhnutne vynárajú druhé (s. 159).

V. Krupa

MILLER, J.: *SEMANTICS AND SYNTAX*. Cambridge, Cambridge University Press 1985. 262 s.

Recenzovaná kniha vychádza ako 41. zväzok edície *Cambridge Studies in Linguistics*. Podtitul prezráda, že autor, pracovník Edinburhskej univerzity, sa zaoberá vzájomnými súvislosťami a paralelami medzi sémantikou a syntaxou. V jeho práci sa zračí postoj k sémantike a k syntaxi ako k dvom relatívne nezávislým rovinám. Zastáva názor, že syntaktické štruktúry sú pomerne jednoduché, kým sémantické štruktúry sú oveľa zložitejšie. V tomto poslednom bode sa J. Miller rozchádza s názorom G. Fauconniera, ktorý vidí komplikácie predovšetkým vo vzájomných vzťahoch medzi sémantikou a syntaxou (porov. *Mental spaces: Aspects of meaning construction in natural languages*. Cambridge, Mass., The MIT Press 1985. 185 s.)

Autor zdôrazňuje, že syntax a morfológia poskytujú dôležitý kľúč k sémantickej štruktúre. Syntax podáva informácie o konštituentoch a závislostných vzťahoch (s. 50), kým sémantická štruktúra by sa mala opierať o pojmy lokácie a pohybu (pozri tretiu kapitolu, s. 118—161). Gramatiku J. Miller **konštruuje** ako tri súbory pravidiel: (1) pravidlá generujúce slová a vety, (2) pravidlá generujúce sémantické štruktúry, (3) pravidlá spájajúce syntaktické a sémantické štruktúry.

V prvej kapitole (s. 1—51) J. Miller rieši problematiku syntaxe a morfológie a poukazuje na užitočnosť teórie lokalizmu. Opis syntaxe by mal podľa neho zahrňovať konštitučné štruktúrne zoskupenia a závislostné vzťahy. Takto dosahuje značnú simplifikáciu syntaxe, hoci sám si uvedomuje, že iba za cenu väčšej zložitosti sémantickej zložky.

Sémantickú analýzu ilustruje v druhej kapitole (s. 52—117), a to na predložkách, časticiach, prefixoch a príslovkách. Neopiera sa pritom len o angličtinu a najznámejšie európske jazyky, ale využíva aj materiál z ugrofínskych jazykov, z čínštiny, z niektorých afrických a aj z iných jazykov.

V tretej kapitole (s. 118—161) uvádza čitateľa do obnovenej teórie lokalizmu ako ucelenej teórie jazyka. Tu takisto uvádza materiál z rozličných jazykov sveta, či už ide o vid, čas, porovnanie alebo pády. Svoje stanovisko podopiera dokladmi psycholingvistickej povahy.

Logickým pokračovaním tohto výkladu je ďalšia kapitola (s. 162—191), v ktorej konkrétnejšie rozpracová lokalistickú teóriu analýzou významu a fungovania anglického slovesa *to get* vystupujúceho v mnohých rôznorodých konštrukciách.

V poslednej, piatej kapitole (s. 192—244) sa autor sústreďuje na vzťahy medzi syntaktickými štruktúrami (kde rozlišuje viacero kategórií) a sémantickými štruktúrami (tu rozoznáva iba dve kategórie, entitu a relátor). Pre sémantiku a syntax požaduje osobitné reprezentácie, pretože inak by hrozila strata informácie a explicitných pravidiel. Základné sémantické štruktúry sú teda rýdzo relačné a mapovacie pravidlá zahŕňujú pravidlá referencie, pravidlá predikácie a pravidlá modifikácie. Millerov model berie do úvahy názor J. Searla, že referencia a predikácia sú rečové akty, ale pridáva k nim ešte modifikáciu. Morfológiu J. Miller odsúva do slovníka. To mu umožňuje vyhnúť sa transformáciám a zjednodušiť gramatiku. Možno je takéto riešenie inšpirované angličtinou ako jazykom s pomerne jednoduchou morfológiou. Bolo by však zaujímavé preveriť si, ako by sa toto riešenie osvedčilo pre vysoko flektívne jazyky.

Sloveso J. Miller pokladá za ústrednú, základnú zložku vety. Osobitnú pozornosť venuje slovným druhom a prichádza k záveru, že všetky slovné druhy označujú objekty, hoci ide o objekty rozličných druhov.

Z teoretického hľadiska je pozoruhodné, že Millerov model spája v sebe veľa kľúčových pojmov tradičnej gramatiky a modernej lingvistiky; osobitnú úlohu zohrala pritom britská jazykovedná škola. J. Miller sa vedome vyhýba formalizácii svojej teórie a je presvedčený, že úplná formalizácia si vyžiada ešte veľa kvalitatívneho výskumu.

Knihu dopĺňajú obsérne poznámky, pomerne rozsiahly súpis literatúry a dnes už nepostrádateľný menný a vecný index.

V. Krupa

ZASADNUTIE MEDZINÁRODNEJ KOMISIE PRE FONETIKU A FONOLÓGIU SLOVANSKÝCH JAZYKOV V SOFII

V príjemnom prostredí areálu Bulharskej akadémie vied v Sofii, opantanom teplým južným babím letom (čo sme ocenili najmä na exkurzii v Rílskom kláštore 19. 9.), sa v dňoch 18.—21. septembra 1984 konalo 9. pracovné zasadnutie Medzinárodnej komisie pre fonetiku a fonológiu slovanských jazykov pri Medzinárodnom komitáte slavistov. Starostlivým organizátorom zasadnutia bol Ústav bulharského jazyka BAV (predsedníčkou organizačného výboru bola členka korešpondentka D. Mirčeva; veľký kus práce vykonali jej zástupca prof. T. Bojadžiev a vedecká tajomníčka dr. A. Miševa). Z členov MKFFSJ pri MKS sa na zasadnutí zúčastnili: T. Bojadžiev, A. Miševa (Bulharsko), M. Moguš, A. Peco, B. Vidoeski (Juhoslávia), H. Faska (NDR), I. Sawicka (Poľsko), A. I. Podlužnyj, L. V. Zlatoustova (ZSSR), J. Hamm (Rakúsko) a J. Hůrková-Novotná, J. Sabol (ČSSR; predsedníčka a vedecký tajomník komisie). Okrem toho sa na odbornom programe zasadnutia zúčastnili aj viacerí bulharskí lingvisti a odborníci z oblasti výskumu zvukovej stavby reči.

Popri všeobecnejšie formulovanom referáte T. Bojadžieva o problémoch výskumu intonácie v slovanských jazykoch a J. Hůrkovej-Novotnej o kodifikácii intonačného členenia prehovoru sa referáty viazali na výskum intonačných systémov v konkrétnych jazykoch, zväš aj z hľadiska konfrontačného štúdia intonácie: skúmal sa vzťah intonácie a akcentológie v derivačnom procese (historické

poznámky, situácia v chorvátskom variante srbochorvátčiny — J. Hamm), uvažovalo sa o porovnávacom výskume intonácie v ruštine a bulharčine a o jej interferencii (L. V. Zlatoustova, T. Machrova, S. Dimitrova, T. Stoeva), o celostnej fonetickej charakteristike poľštiny a bulharčiny (I. Sawicka), o mieste intonácie v aktuálnom členení výpovede v bulharčine a v poľštine (I. Gugulanova), o intonácii v srbochorvátskych dialektoch (A. Peco), o kvantite v macedónčine (B. Vidoeski), o intonácii opytovacej vety v bulharčine (A. Miševa), o vzťahu psychologického a akustického princípu pri vnímaní intonácie (E. Gerganov, E. Aleksieva), o fonetickej realizácii **dištingtívneho** príznaku **tvrdosť** — **mäkkosť** v ruštine a bulharčine (T. Čalaková), predložil sa systém intonácie v spisovnej slovenčine (aplikácia syntetickej fonologickej teórie na sústavu suprasegmentálnych javov spisovnej slovenčiny — J. Sabol).

V referátoch a v diskusií sa upozornilo na niekoľko dôležitých metodologických i metodických otázok výskumu intonácie v slovanských jazykoch: interpretácia intonácie ako zvukovej syntaxe (T. Bojadžiev), problém variácií v zvukovom stvárnení vety a vyšších textových jednotiek a s tým súvisiaca kodifikácia výslovnostných noriem (J. Hůrková-Novotná), vzťah intonácie k sémantike textu („text si vyberá intonáciu“ — L. V. Zlatoustova), interferencia intonačných štruktúr; princíp kompenzácie intonácie a gramatiky (S. Dimitrova), súčinnosť intonačných javov a ich komunikačný štatút (A. Miševa), komplementárnosť segmentálnych a suprasegmentálnych prvkov; „aktuálna“ a „gnómická“ intonácia; asymetria zvuku a významu pri suprasegmentálnych javoch; intra-, para- a extralingválne **zložky** intonácie; vymedzenie intonácie (intonačný systém ako každý iný systém predpokladá vymedzenie prvkov — inventára — i vzťahov medzi nimi — štruktúry; inventár intonácie je sústava suprasegmentálnych javov, štruktúrou intonácie sú vzťahy medzi suprasegmentálnymi prvkami realizované v konkrétnom texte — J. Sabol) a i. Perspektívy výskumu intonácie treba vidieť najmä v hľadaní a hierarchizovaní variantných a invariantných zložiek **intonačného systému** v závislosti od sémantickej náplne textu a v sledovaní ich diferencovaného využívania v jazykovej komunikácii.

K problematike interferencie v slovanských jazykoch predniesli referáty A. I. Podlužnyj (z výskumov bielorusko-ruskej interferencie) a H. Faska (o fonologických a morfonologických otázkach adaptácie europeizmov v lužickej srbcine).

Organizácia zasadnutia MKFFSJ pri MKS bola vynikajúca, rovnako vysoko treba hodnotiť aj vedeckú úroveň tohto podujatia. Prednášky z problematiky intonológie a výskumu interferencie v slovanských jazykoch (vyjdú v osobitnom zborníku) prinášali nový teoretický pohľad na skúmaný okruh otázok, uvádzali nové metodické postupy i hodnotenie výsledkov experimentálnych fonetických analýz. Pripomenúť treba azda i to, že k metodologicky najpriateľnejším vystúpeniam patrili aj referáty a diskusné príspevky zástupcov CSSR.

Najbližšie zasadnutie komisie by sa malo uskutočniť r. 1987 v niektorom z juhoslovanských slavistických centier.

J. Sabol

ZA PROFESOROM JÁNOM ORAVCOM

(1.6.1922—1.5.1986)

Neobyčajne ťažko padne písať priateľovi, ktorý pripomínal doterajšie životné míľniky prof. dr. Jána Oravca, DrSc., — jeho päťdesiatku a šesťdesiatku — a chystal sa pripomenúť 65. výročie jeho narodenia, namiesto jubilejnej spomienky nekrológ... Nekrológ, ktorým sa predčasne uzatvára rozkošatené životné dielo takého rozhladeného, usilovného, vitálneho a priateľského kolegu, ako bol Ján Oravec.

Periodizácia jeho života je veľmi jednoduchá, ale príznačná pre charakter a zameranie povolania: dvadsať rokov detstva a prípravy na povolanie, desať rokov učiteľstva, potom celé štvrtstoročie výskumnej práce v Jazykovednom ústave L. Štúra SAV a napokon desať rokov učiteľstva na vysokej škole.

Svoju výskumnú prácu začal J. Oravec vstupom do Jazykovedného ústavu r. 1952. Tu sa vehementne

pustil do práce vo všetkých oblastiach, od **výskumu nárečí** až po prácu v terminologických komisiách a v oblasti jazykovej kultúry. Veľmi rýchlo sa **však jeho záujmy** vykryštalizovali a zameral sa na výskum gramatickej stavby slovenčiny.

Plodom výskumnej práce J. Oravca sú dve závažné monografie *Väzba slovies v slovenčine* (1967) a o rok neskôr *Slovenské predložky v praxi* (1968). V oboch spracúva vlastne prechodnú oblasť medzi morfológiou a syntaxou, zacieľuje svoju pozornosť na využitie morfológických prostriedkov v syntaxi. Azda tu je už zárodok neskoršej orientácie na výskum syntaxe.

Čisto morfológicky sú orientované jeho kapitoly v akademickej *Morfológii slovenského jazyka* (1966), a to kapitola o predložkách a kapitola o zámenách, v ktorej predkladá nové triedenie zámen.

Výsledky svojho výskumu J. Oravec sústavne publikoval v značnom počte štúdií v domácich i zahraničných časopisoch a zborníkoch, predkladal ich na posúdenie odbornej verejnosti na domácich i zahraničných konferenciách a kongresoch, viedol o nich polemiky so svojimi kolegami.

Ale pritom nezabúdala ani na dôsledky svojich výskumov a záverov pre vyučovanie slovenčiny na všetkých stupňoch našich škôl. Svedčí o tom rad učebníc (samostatných i v spoluautorstve), ale aj úspešné *Pravidlá slovenského pravopisu pre školy* (s V. Lacom), no predovšetkým mnoho príspevkov v pedagogických časopisoch i na konferenciách o vyučovaní slovenčiny. Osobitné miesto tu zaujímajú tri konferencie o syntaxi a jej vyučovaní, ktorými J. Oravec na svojom pracovisku v Nitre založil neobyčajne aktuálnu tradíciu.

V období pôsobenia na Pedagogickej fakulte v Nitre neprestal J. Oravec výskumne pracovať, ale celú **pozornosť** sústredil na vyučovanie slovenčiny. Plodmi tohto sústredenia sú najprv skriptá o morfológii a **syntaxi** a potom reprezentatívne vysokoškolské učebnice syntaxe (1982) a morfológie (1984). Zapájal sa tu ako vedúca osobnosť do autorských kolektívov a **veľmi výrazne využíval osvedčenú metódu**: zhrnúť presvedčivý, originálny dokladový materiál, vedecky ho opísať, utriediť a hodnotiť nielen z teoretického hľadiska, ale aj s ohľadom na využívanie v každodennej komunikácii.

Je prirodzené, že pri svojej vitálnosti a zainteresovanosti o výskum slovenčiny sa J. Oravec nevyhýbal ani organizačnej práci v redakčných radách a komisiách. Osobitne treba pripomenúť jeho činnosť pri príprave osnov vyučovania slovenčiny (a jazykovedy vôbec) na vysokých školách.

Vždy a všade dával najavo, že výskum slovenského jazyka a starostlivosť o jeho vyučovanie pokladá za vec svojho srdca, že svoje miesto v slovenskej jazykovede nepokladá za zamestnanie, ale za povolanie. A na tomto mieste ostáva po Jánovi Oravcovi veľmi výrazná medzera.

J. Horecký

CONTENT

Ján Bosák : Prognostic activity and linguistics	113
František Miko : Sentence as structural unit	124
Josef Štěpán : On the main questions of semantics	133
Viktor Krupa : On the internal organization of metaphor	149
Jozef Mlacek : Wellerisms — to the problems their delimitation and translation	157

Discussion

Wolfgang D. Dressler — S. Moosmüllerová : Standard, substandard and diasystem of the national language in Austria	166
---	-----

Reports and reviews

Jubilee of Viktor Krupa. By J. Bosák	172
Bibliography of the writings of Viktor Krupa for the period 1956—1985. By L. Dvonč	174
Anniversary of doc. Ella Sekaninová. By K. Buzássyová	187
The 60th birthday of Ladislav Dvonč. By J. Horecký	188
Dvonč, L. : Dynamics of Slovak morphology. By J. Sabel	189
Dressler, W. D. : Morphology. The dynamics of derivation. By J. Horecký	191
Grodziński. : Linguists and logicians on the synonyms and synonymity. By S. Ondrejovič	192
Donskich, O. A. : The origin of language as philosophical problem. By J. Dolník	195
A hand dictionary of the contemporary German. By Š. Michalus	196
Fauconnier, G. : Mental spaces. Aspects of meaning construction in natural languages. By V. Krupa	200
Miller, J. : Semantics and syntax. By V. Krupa	201
A session of the International committee of the Slavic phonetics and phonology in Sofia. By J. Sabel	202
Obituary for professor Ján Oravec. By J. Horecký	203